

VASI
HONISMERETI ÉS
HELYTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

2017/1

VASI HONISMERETI és HELYTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

2017/1

A VAS MEGYEI HONISMERETI MOZGALOM
FOLYÓIRATA
ALAPÍTÁSI ÉV: 1974

Kiadja:
A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
VAS MEGYEI LEVÉLTÁRA

Szerkesztő:
MAYER LÁSZLÓ – KÓTA PÉTER

Szerkesztőbizottság:
FEISZT GYÖRGY
HORVÁTH GYÖRGY
KISS GÁBOR
KÖBÖLKUTI KATALIN
M. KOZÁR MÁRIA
PETHÓ GYULA
TILCSIK GYÖRGY
ZSÁMBOKI ÁRPÁD

Felelős kiadó:
MELEGA MIKLÓS

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Szombathely, Hefele M. u. 1. Pf.: 78.
Tel.: (94) 514-800 Fax: (94) 509-267
Szövegszerkesztés:
Németh József

Nyomda: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

HU – ISSN 1219-2783

A folyóirat tartalomjegyzéke az Interneten a
Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
honlapján olvasható:
www.vaml.hu

A KIADVÁNY MEGJELENTETÉSÉT TÁMOGATTA:

■ **Nemzeti Kulturális Alap**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- **Feiszt György**
levéltáros, nyugdíjas, Szombathely
- **Rudolf Kropf dr.**
egyetemi tanár, nyugdíjas, Bécs
- **Melega Miklós dr.**
főlevéltáros, igazgató, Magyar Nemzeti
Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely
- **Pál Ferenc dr.**
főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár
Vas Megyei Levéltára, Szombathely
- **Pintér Bálint**
művészettörténész, PhD hallgató,
ELTE BTK Filozófiai Doktori Iskola
Művészettörténeti Program
- **Tóth Kálmán**
múzeumpedagógus, Savaria Megyei
Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely

TARTALOM

MŰHELY

- 5 ■ **Feiszt György**
A HELYTÖRTÉNÉSZ
„HÚ-HA” ÉLMÉNYEI...
Beszélgetés Kuglics Gáborral

ADATTÁR

- 12 ■ **Rudolf Kropf**
AZ 1776. ÉS AZ 1777. ÉVI
VAS VÁRMEGYEI
CIGÁNYÖSSZEÍRÁSOK
A népességi, nembeli és életkori
adatok, valamint a névanyag
statisztikai vizsgálata
2. rész
- 29 ■ **Pál Ferenc**
„ÍRTAM A NEHÉZ FOGSÁG ALATT”
Szemelvények Pál Ferenc 1. világháborús
hadifogoly versfüzetéből
- 35 ■ **Pintér Bálint**
A SZOMBATHELYI BAGOLYVÁR

KÖNYVESPOLC

- 82 ■ **Melega Miklós**
A NYITRA UTCAI ÁLTALÁNOS
ISKOLA „ENCIKLOPÉDIÁJA”
Egy mintaértékű szombathelyi
oktatástörténeti monográfia

ESEMÉNYEK, HÍREK

- 85 ■ **Tóth Kálmán**
KRÓNIKA
2016. július–december

WERKSTATT DELAVNICA

- György Feiszt** ■ 5 ■ **György Feiszt**
 ÜBERRASCHUNGSERLEBNISSE
 DES LOKALHISTORIKERS
 Gespräche mit Károly Kuglics
 »HALO«-DOŽIVETJE
 LOKALNEGA ZGODOVINARJA
 Pogovor z Gáborjem Kuglicsem

DATENSAMMLUNG GRADIVO

- Rudolf Kropf** ■ 12 ■ **Rudolf Kropf**
 ZIGEUNKONSKRIPTIONEN
 AUS DEN JAHREN 1776 UND 1777
 IM KOMITAT VAS
 Bevölkerungs-, Geschlechts- und
 Altersangaben sowie statistische
 Analyse der Namen
 Teil 2.
 POPISA CIGANOV
 V ŽELEZNI ŽUPANJI
 LETA 1776 IN 1777
 Statistični podatki o prebivalcih,
 njihovem spolu in starosti ter
 poimenovanjih
 2. del
- Ferenc Pál** ■ 29 ■ **Ferenc Pál**
 „GESCHRIEBEN IN SCHWERER
 GEFANGENSCHAFT“
 Auswahlen aus Gedichtheft im ersten
 Weltkrieg des Kriegsgefangenen Pál Ferenc
 »PISAL SEM V TEŽKIH ČASIH
 UJETNIŠTVA«
 Izbor iz pesniškega zvezka vojnega
 ujetnika v prvi svetovni vojni Ferenc Pála
- Bálint Pintér** ■ 35 ■ **Bálint Pintér**
 BAGOLYVÁR (SCHLOSS EULENNEST)
 IN SZOMBATHELY
 BAGOLYVÁR (GRAD S SOVAMI)
 V SZOMBATHELYU

BÜCHERBRETT KNJIŽNA POLICA

- Miklós Melega** ■ 82 ■ **Miklós Melega**
 „ENZIKLOPÄDIE“
 DER ALLGEMEINEN SCHULE
 IN NYITRA UTCA
 Eine musterhafte unterrichtsgeschichtliche
 Monographie aus Szombathely
 »ENCIKLOPEDIJA«
 OSNOVNE ŠOLE
 V ULICI NYITRA
 Vzorna monografija
 zgodovine šolstva v Szombathelyu

TAGEBUCH, NACHRICHTEN DOGODKI, VESTI

- Kálmán Tóth** ■ 85 ■ **Kálmán Tóth**
 KRONIK
 Juli-Dezember 2016
 KRONIKA
 Julij-december 2016

A HELYTÖRTÉNÉSZ „HŰ-HA” ÉLMÉNYEI...

BESZÉLGETÉS KUGLICCS GÁBORRAL

■ Feiszt György

Kuglics Gábor a helytörténeti kutatóknak ahhoz a fiatal generációjához tartozik, akiknek neve nincsen bent a Vas megyei helytörténeti kislexikonban¹. Ez persze életkorából adódik, hiszen 1985-ben, az első rész kiadásakor, majd 1990-ben, amikor annak kiegészítő adattára megjelent, ő még csak kiskorú volt. Jogos tehát a kérdés, hogyan válik egy fiatal ember helytörténésszé?

az ország történelme is. Olyannyira, hogy ez azután meghatározta pályaválasztásomat. A Szombathelyi Főiskola történelem-földrajz szakán 1998-ban végeztem. Ezt követően Egyházashollóson tanítottam történelmet, de még abban az évben folytattam tanulmányaimat a Pécsi Tudományegyetem történelem fakultásán.

Később vezetője lettem az azóta már megszűnt Püspökmolnáriért Egyesületnek. Feladatunknak tekintettük többek között, hogy a falu neves személyiségeinek emlékét ápoljuk és ismeretterjesztő programokat tartsunk. Prinz Gyula (1882–1973) akadémikus, felfedező, Ázsia-kutató munkásságának megismerésére iskolai földrajzversenyt szerveztünk, a temetőben nyugvó Festetics György (1815–1883) miniszter sírjánál tartottunk megemlékezéseket, felújítottuk a korábban rendszeresen megtartott szüreti felvonulás hagyományát, ami akkor már több éve elmaradt. Ismeretterjesztő előadást tartottam a helyi iskola, a katolikus egyházközség vagy az egykori kastély múltjáról, amelyekhez az egyesületi tagokkal fotókiállítás is rendeztünk. A Vendégváró Püspökmolnári

Családi indíttatásból! Sorkikápolnán született, Püspökmolnáriba nősült nagypámnak köszönhetem az impulzusokat, aki 2020-ban lenne 100 éves. Ő sok régi históriát mesélt nekem kisgyermek koromban. Persze ezek nem mesék, hanem az ő életében megtörtént, általa átélt események voltak. A világháborút végigszenvedő generáció tagjaként megjárta a Don-kanyart, de sokat hallottam tőle, éppúgy, mint édesapámtól is a rokonságunkról, a családi kapcsolatokról és mindig élvezettel hallgattam ezeket a történeteket. Nagyon érdekelt nemcsak a falu, hanem

¹ Vasi honismereti kislexikon. I–II. rész. = Vasi Honismereti Közlemények, 1985. 1–2. sz. 87–190. p.; 1990. 1–2. sz. 163–176. p.

című turisztikai füzet kiadását is említhetném, amiben szintén hangsúlyosan szerepeltek a falu múltjának emlékei.

A történelem stúdiumok és a mikro-történelem kontrasztját egy mondhatni véletlen esemény tette számomra érzékletessé. 2000-ben történt, hogy egy nyomdász barátom megkért, segítsék neki Dozmat község kismonográfiájának nyomdai korrektúrázásánál. A tördelt kéziratot olvasva szembesültem sok érdekességgel, és arra gondoltam, hogy milyen jó lenne átfogó módon ismerni az én falumnak, Püspökmolnáriának múltját! Mivel azonban ezt még nem kutatta senki, így belevágtam én. Így lettem elkötelezettje a helytörténeti kutatásnak.

Tapasztalatból tudom, hogy ez nem kis időráfordítást igénylő feladat. Miként tudtad az elhatározást napi kötelezettségeiddel, a munkáddal összeegyeztetni?

Mindig csak annyit és olyan tempóban kutattam, amennyire időm jutott. A pécsi történelem szakkal párhuzamosan ugyanis megkezdtem politológiai tanulmányaimat is. Ez a képzés Szombat helyen indult, de időközben Budapestre került és emiatt nekem is oda kellett költözni. A tanulás, valamint a napi munka mellett politikatörténeti cikkeket publikáltam és az Ifjúsági Demokrata Fórum Író Gergely Alapítványa által kiadott „Politika Elemzések” kéthavonta megjelenő periodika főszerkesztői munkálatait is végeztem.

A pécsi egyetemi szakdolgozatomat a „Vasvári választókerület politikai viszonyai a választások tükrében 1920–1939” címmel írtam, amelyet még Pécsen, a megvédés után tanárom, Vonyó József kiadásra javasolt. Ehhez találtam egy budapesti kiadót, így a kötet 2012-ben megjelenhetett.

A publikációs jegyzékedet áttekintve látható, hogy a politológia szerencsére nem távolított el a helytörténeti kutatástól.

Ha visszatekintek, a „helytörténet kutató”-i origót a 2000. évre tudom helyezni. Ekkor kezdtem a püspökmolnári források szisztematikus gyűjtéséhez. Az Országos és a Vas Megyei Levéltár dokumentumait kutatva, könyvtárakban Szombat helyen és Vasváron, de antikváriumokban is böngészve mindent: könyvet, adattárat, gazdacímtárat kézbe vettem, és azt kerestem, van-e bármelyikben valami Püspökmolnáriára vonatkozó bejegyzés, vagy adat. Nem éreztem olyan késztetést, hogy csak egy konkrét témára kutassak, de ha valami különlegesség a kezembe kerül, akkor azt ma is igyekszem részleteiben feldolgozni. Így voltam a kastélytörténettel. Az összegyűjtött adatok ezrei 2010-re értek kismonográfiává. Püspökmolnári önkormányzata vállalta a kötet kiadását, de sajnos az anyagi lehetőségek korlátozták a terjedelmet. Ez viszont lehetőséget adott, hogy egyes témák önálló formában legyenek feldolgozhatók.

Említetted a kastélytörténetet...

Igen, a jakabházi Saller család kastélya állt Molnáriban. Egy Körmenten kezembe került, a Batthyány családról szóló kötet részletesen tárgyalta Saller István (?–1762) alnádor politikai pályáját. Az írás számomra egy igazi „hú-ha” élményt jelentett, ugyanis ekkor szembesültem azzal, hogy a molnári kastélytulajdonos urának, Batthyány Lajosnak (1696–1765) 1751. évi nádorrá választása után, annak „jobbkezeként” került az országos politikába.

Nem tudom megállni, hogy elő ne hozzam egyik kedves témámat, Vas megye középkori egyháztörténetét. Annál is

Kuglics Gábor valahol Olaszországban
(Fotó: Nagy Lívia)

inkább, mert Püspökmolnári területén két középkori templom is állt. Bevallom, hogy a Kuglics Gábor nevet akkor ismerem meg, amikor az erről szóló tanulmányodat a Vasi Szemlében olvastam.

A két említett templom közül ma csak a Szent Tamás templom áll az egykori Szenttamás községben, a mai falu közepén. Igaz, már 18. századi falakkal láthatjuk az épületet. Egy 1674-ben felvett vizitációs jegyzőkönyv szerint a „Szenttamás tiszteletére szentelt templomban valamelyik püspök kriptája van”. Biztosnak tekinthető, hogy Molnári Kelemen (?–1438) győri püspök az, akinek sírkövét a vizitátor megtalálta. Ő minden bizonnyal a Szenttamástól nyugatra fekvő Molnári község szülőtte lehetett. A Szenttamással másik irányba szomszédos, a mai falu keleti felét alkotó Püspöki pedig már a középkorban is egyházi birtok volt: a győri püspökség uradal-

mához tartozott. Kálmán győri püspök 1345-ben tartózkodott itt, 1413-ban pedig Héderváry János (?–?) püspök adott ki Püspökiből oklevelet. A másik középkori templom a Sorok patakhoz közel állt. A „Kerekesszentiván” nevet egy 1381-ben kelt oklevél említi. Ez a templom a nevéből ítélve rotunda lehetett. Helyét helyszíni bejárás során megtaláltuk, az épület azonosítása azonban már régészeti feladat lenne.

Írásaidból, szavaidból az elkötelezett helytörténet kutató motivációi markánsan kitűnnek, de magam is tudom, hogy mindazok, akik ilyen munkát folytatnak, azt nem azért végzik, hogy az információkat megtartsák maguknak, ezért felmerül a kérdés, kaptál-e visszajelzéseket publikációid, köteteid megjelenése, bemutatója után?

Hogyne, természetesen. A könyvbemutatók során kapott gratulációkon túlmutatóan falubeli ismerőseim kerestek meg, és elmondták egyes eseményekről, hogy „jól tudom a dolgokat, ők is így emlékeznek, vagy a szüleik, felmenőik hasonlóképp mesélték, élték meg a szóba került történeteket, de azért jó lenne még arról is tudni valamit, hogy...” A meglepően sok érdeklődővel folytatott ilyen jellegű beszélgetés eredménye lett, hogy létrehoztunk a faluban egy kis helytörténeti klubot azok részvételével, akiket szintén érdekel a falu múltja. Ezeket az összejöveteleket havonta egy alkalommal tartjuk. Valamilyen előre kiválasztott témából igyekszem felkészülni és a résztvevők ehhez kapcsolódóan hoznak fényképeket, emléktárgyakat, relikviákat. Ezek a találkozások nem csak beszélgetések. Esetenként végigjártuk például a Molnáriból, Szenttamásból és Püspökiből 1948-ban egyesült Püspökmolnári temetőit. A régi sírköveken olvasható nevek alapján rokoni kapcsolatokra derült fény. Megnéztük a községi helytörténeti gyűjteményt vagy a régi kőkereszteket. Megismerkedtünk a katolikus templom vagy az evangélikus imaház történetével is, ami jó alkalomként kínálkozott egy kicsit elmélyedni a településeken évszázadok során együtt élő felekezetek történetében. A napi utazások monotoníja során az ember csak az óráját és nem az indóházat figyeli. Ezért nem volt tanulság nélküli az az összejövetel, amikor a helytörténeti klub tagjaival a vasútállomás épületével ismerkedtünk. Jó alkalmat teremtett ez arra, hogy egyúttal áttekintsük az 1865-ben megnyitott Sopron–Nagykanizsa vasútvonal akkor még Molnáriinak nevezett állomása építésének történetét.

Feltételezem ekkor szóba került Molnári szülöttének, a sajnos csak kevesek ál-

tal ismert Prinz Gyula földrajztudósna, felfedezőnek a neve, akinek életét, működését 2014-ben egy tanulmányban részletesen ismertette.

A tudós édesapja a helyi állomásfőnök volt. Prinz Gyula az épület szolgálati lakásában látta meg a napvilágot. Ennek 100. évfordulójára és a tudományos életmű felidézésére Püspökmolnári lakossága és a Vasvár Nagyközségi Közös Tanács 1982-ben emléktáblát helyezett az épületre.

Lett ennek valamilyen visszhangja?

Nem sokkal az írás megjelenése után megkeresett az egyik falubeli család, hogy a házépítésük évfordulójára készülnék és ebből az alkalomból a családjuk történetéről egy képes albumot fognak összeállítani. „Szeretnék megtudni – mondták –, hogy vajon mi állt a házuk helyén régen?” Kölcsönös szerencsénkre akkor már a kezemben volt egy 1982-es újságcikk. A tudósítás arról szólt, hogy a falu vezetői Prinz Gyula emlékparkot avattak. Ezt a területet évekkel később házhelyként értékesítették, és a kérdéses lakóház erre a telekre épült.

További hozadékként említhetem, hogy a községi általános iskola – az egykori Püspökmolnáriért Egyesület kezdeményezésére – ma már Prinz Gyula nevét viseli. Az iskolaépület elé pedig egy, a felfedező–földrajztudós munkásságához méltó emlékmű került a községi önkormányzat és a Prinz család közös áldozatvállalásának eredményeként.

Gondolom ez az élmény is hozzájárult ahhoz az újszerű, remek kezdeményezéshez, amely „A 100 újságcikk Püspökmolnári-ról” című könyved kiadásához vezetett.

Könyvtári kutatásaim során hírlapok, folyóiratok százait néztem át. Jól esett olvasni a falumról megjelent újságcikkeket. Ezek legtöbbször már-már elfeledett történeteket idéztek fel, viszont mindig jelen időben, az adott kor adott eseményeiről és embereiről fogalmazódtak. Ez adta az ötletet, hogy csokorba szedve közzétegyem őket. Aki a könyvet végiglapozza, visszacsöppen a régebbi korokba. A történetek kronológiája mentén ugyanis nem haszon nélkül való megtapasztalni, hogy a korabeli újságírók miként fogalmaztak, milyen szóhasználattal igyekeztek „eladni” az akkori szenzációkat. Nem meglepő, hogy a cikkekben vannak pontatlanságok, félremagyarázások, sőt még rosszindulat is, mert ilyenekkel is találkoztam. Természetes az is, hogy mint minden forrást, az újságot is kritikával kell kezelni. Ha a cikket nem feltétlenül csak helytörténeti szemmel olvassuk, akkor láthatjuk azt is, hogy a hasonló eseményekről szóló tudósításokban miként változott a nyelvezet a 20. század végi, vagy akár a két világháború közötti évtizedek sajtójában. Helytörténeti szempontból azonban mindenképp azt tartom a legfontosabbnak, hogy ezekben az írásokban a település ma élő lakosainak ősei, felmenői jelennek meg. Ez még akkor is érdekes és tanulságos, ha adott esetben kocsmai verekedésről, tyúklopásról, tűzesetről, betörésről és egyéb, nem feltétlenül dicsekvésre méltó cselekedetokről olvashatunk.

Térjünk vissza arra a mondatodra, hogy „Helytörténeti klub működik Püspökmolnáriban”, ami feltétlenül örömteli esemény, mert sajnos azt tapasztaljuk, hogy a helytörténet a falvakban napjainkban kikerült az érdeklődés homlokteréből.

Tapasztalatom szerint mindenképp kell egy a szerveződést elindító, élményt adó esemény, ami összehozza az embereket. A találkozások beszélgetéseket indítanak el, amelynek során rokoni kapcsolatok derülnek ki, fényképek kerülnek elő, és az addig ismeretlen emberek kilétére egyszerre fény derül: „hiszen ez az én nagyapám, az meg a Feri sógor!” Ez azután előhozza az emlékeket, megadja a további kutatni való témákat.

Mi lesz a következő ülés témája?

Most januárban a doni áttörés évfordulója adja az apropót. A falu 2. világháborús hősi halottairól fogunk megemlékezni, de természetesen szóba kerülnek majd, mert sajnos sokan vannak, a 2. világháború többi községi áldozatai is. A szenttamási templom falán elhelyezett hősi emléktáblánál találkoztunk, azt követi majd a beszélgetés, átnezzük a családi archívumokban őrzött régi fényképeket. A későbbiekben tervben van még építészeti témájú előadás (a helyi népi építészetéről, továbbá az egykori kastélyról) egy faluból elszármazott építész klubtag közreműködésével, vagy a már üresen álló malomépület megtekintése.

Van tehát jövője a hon- és helyismereti tevékenységnek?

Egy közelmúltban lezajlott tanácskozáson, amikor ez szóba került, szót kértem, és azzal kezdtem a hozzászólásomat, hogy „ami az interneten nincsen fent, az nincs”. Ezzel persze vitát váltottam ki. Hamarosan tisztáztuk, hogy itt nem a forrásokra gondoltam, hanem arra, hogy az információ miként jut el leghatékonyabban az emberek-

A 2010-ben megjelent kismonográfia címlapja

hez. Az ténykérdés, hogy az okostelefon ma már minden második ember kezében ott van. Az emberek, kiváltképp a fiatal generáció, nem vaskos könyvekből, hanem az internetes adatbázisokból informálódnak. Ezért működtetem a kugi.blog.hu oldalt, püspökmolnári dokumentumok közzététele céljából. A több száz követő, a like-ok és kommentek bizonyítják, hogy a blog nagyon népszerű, kiváltképp azok a bejegyzések, amelyekben kép is van. A régi iskolai tablókkal kapcsolatban érkezik a legtöbb hozzászólás. Egy-egy polémia azután kedvet csinál és meg-

nyílnak a fiókok. Egyre több, addig nem látott kép kerül elő, majd kerül fel a blogra, és a hozzászólók elmondják, kit ismertek fel, mikor és hol készülhetett a kép. Sokszor úgy érzem, Kosztolányi Dezső (1885–1936) a lényegét ragadta meg, amikor azt mondta, hogy „A könyvet mindig ketten alkotják: az író, aki írta és az olvasó, aki olvassa.” Ez egy kis áttétellel napjainkban is érvényes. A blogon a magyarázó mondatokhoz rendszeresen érkeznek javítások, kiegészítések, pontosítások. Olvasóimmal így együtt írjuk a közösség történetét.

Ennek a „közös alkotásnak” – ezt nem győzöm hangsúlyozni – van egy nagyon fontos aspektusa. Az elszármazottak számára kapcsot jelenthet a szülőfaluhoz. A blogon olyan személyek jelentkeznek, akiknek személyes kötődése már megszűnt, nem járnak haza, de kommentjeikkel, az általuk őrzött képek megküldésével teljesebbé tudják tenni a faluról alkotott képet.

Öröm hallani a helytörténet iránti érdeklődés új formáját és ezért fel kell tennem a kérdést, hogy az aktív helytörténet kutatóknak milyen tapasztalatai vannak a települési értéktárak működésével kapcsolatban?

„A hagyomány nem beteg, hogy ápolni, a múlt nem bűnöző, hogy őrizni kelljen”, de a viccet félre téve, én úgy látom, hogy minden az érdekelt és érintett személyek hozzáállásán múlik. Ahol van a hagyomány megőrzésére és átörökítésére szerveződött civil közösség, ott összegyűjtik a múlt relikviáit, a népszokásokat, figyelnek az építészeti értékekre, megakadályozzák azok nemtörődomségből vagy hozzá nem értésből fakadó esetleges pusztulását. Ha az ilyen tevékenység találkozik az önkormányzatok

KUGLICS GÁBOR VÁLOGATOTT PUBLIKÁCIÓI

Önálló kötet

- Püspökmolnári története. Püspökmolnári, 2010. 116 p.
- A vasvári választókerület politikai viszonyai a választások tükrében, 1920–1939. Bp., 2012. 132 p.
- 100 újságcikk Püspökmolnári múltjából. [Püspökmolnári], 2018. 100 p.
- A Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület 130 éve. [Püspökmolnári], 2018. 80 p.
- Püspökmolnári. Egy Rába menti kis falu élete. Bp., 2019. 115 p. (Féltett kishazák; 18.)

Tanulmány

- Választási rigmusok a Horthy-korszakból. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2012. 4. sz. 494-498. p.
- Egy kevésbé ismert vasi miniszter. Fesetics György (1815–1883). = VSZ, 2013. 2. sz. 187-194. p.
- Egy felfedező földrajztudós élete és emlékezete. Prinz Gyula (1882–1973). = VSZ, 2014. 3. sz. 350-360. p.
- Batthyány Lajos újratemetője. Piry Cirjék OFM (1810–1880). = VSZ, 2015. 6. sz. 945-953. p.
- Püspökmolnári szakrális emlékei. = VSZ, 2016. 6. sz. 745-758. p.
- Adalékok Kristóf Ágota családjának történetéhez. = VSZ, 2017. 1. sz. 105-108. p.
- A püspökmolnári (szenttamási) temető-kápolna. = Honismeret, 2017. 1. sz. 68-71. p.
- Emléktábla Piry Cirjéknek Püspökmolnáriban. Püspökmolnári, 2017. április 29. = VSZ, 2017. 3. sz. 377-378. p.
- A Barnum Cirkusz fellépése Szombat helyen. = VSZ, 2018. 1. sz. 75-82. p.

számára törvény rendelte feladattal, akkor a civil és a hivatalos szféra egymást erősítő együttműködéssel, mozgalommal alakulhat. Ahol ez a készség nincsen meg, ott párhuzamos, vagy még rosszabb esetben csak látszattervevényesség folyik, amely kimerül a listakészítésben. Feltétlenül továbblépést jelentene szerintem a falvakban sok helyütt még meglévő falusi helytörténeti gyűjtemények, tájházak, kis múzeumok revitalizálása, módszertani segítése, ezek hálózattá szervezése.

Hallhatunk valami a terveidről?

Véleményem szerint a helytörténetírás soha véget nem érő, be nem fejezhető feladat, hiszen mindig kerülnek elő újabb források, adatok, személyes visszaemlékezések, amelyek árnyalják, pontosítják az addig megismert tényeket. Amikor kezembe veszem a kiadott kötetemet, a hiányok jutnak eszembe. Meg kellene írni a Sorok-patak és a Rába folyó szabályozásának szülőfalumat érintő eseményeit. Ha a tűzoltó egyesület jubileumára kiadott füzetet veszem elő, akkor a másik nagy múltú helyi egyesület, az 1949-ben alakult Községi Sportkör megíratlan történetét juttatja eszembe. A „Féltett kishazák” sorozatban megjelenő falumról szóló kötet pedig egy történelmi kisregény megírásának gondolatát idézi fel bennem. A kutatásaim során folyamatosan gyűlnek a jobbnál-jobb újságcikkek is, amiből esetleg majd egy újabb „100 újságcikk” könyv születhet. És hogy el ne felejtsem: magamnak is tartozom még a családom históriájával...

Szép feladatsor, mindehhez a magunk részéről kitartást és jó egészséget kívánunk!

AZ 1776. ÉS AZ 1777. ÉVI VAS VÁRMEGYEI CIGÁNYÖSSZEÍRÁSOK

A NÉPESSÉGI, NEMBELI ÉS ÉLETKORI ADATOK,
VALAMINT A NÉVANYAG STATISZTIKAI VIZSGÁLATA
2. RÉSZ

■ Rudolf Kropf

A ROMÁK TELEPÜLÉSENKÉNT
MEGOSZLÁSA VAS VÁRMEGYÉBEN
1776-BAN ÉS 1777-BEN

Mindkét összeírás a romák adatait a járásokon belül településenként, majd pedig családonként tartalmazza. 1776-ban a Kőszegi járásban 75, a kemenesaljai 45, a németújvári 99 és a tótsági 44, összesen tehát Vas vármegye 263 helységében éltek romák. A következő évben készült adatfelvétel – amelyből hiányoznak a Tótsági járás adatai – során 215 településen regisztráltak romákat, amelyből 63 a kőszegi, 51 a kemenesaljai, 101 pedig a Németújvári járáshoz tartozott. A családok letelepedése az egész vármegyére kiterjedő, nagy szóródással következett be. Mindkét adatfelvétel idején a települések többségében egy-három romacsalád lakott. 1776-ban e helységek száma 254 (96,6%) volt. (6. táblázat)¹

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (továbbiakban: MNL OL) Helytartótanács Levéltár. Departamentum Zingarorum. Acta secundum referentes. (továbbiakban: DZ Asr.) Balogh. 8. cs. fasc. 2. pos. 19. 117-175. fol. Conscriptio Zingarorum in Comitatu Castriferrei existentium, pro utroque Semestri Anni 1776 deserviens. (továbbiakban: Cö. 1776.); MNL OL DZ Asr. 1777. [tévedésből: 1778.] Ba-

1776-ban Vas vármegye 200 településén csupán egy-egy romacsaládot írtak össze, és ez az összes romáklakta helység 76,0%-át tette ki. E tekintetben a legmagasabb arány (93,2%) a Tótsági járásban mutatható ki, ami azt jelenti, hogy e járásban csaknem minden romacsalád egyedül lakott az adott településen. Olyan települések, ahol háromnál több család élt, csak a kőszegi és a Kemenesaljai járásban, illetőleg a németújvári keleti részében voltak. A vármegye nyugati és dél-nyugati területein a települések túlnyomó részében egy-három romacsaládot találtak az összeírók. (7. táblázat)²

A férfiak, a nők és az özvegyasszonyok

Egy romacsalád családfőjének rendszerint a férfi, a férj vagy a családapa stb. számított. 1776-ban a 376 családfőből 373 férfi volt, míg 1777-ben a 340-ból 339. Mindkét összeírás a családfők vezeté- és keresztnévét is tartalmazza, ám további, a háztartásban élő férfiakét, testvéreikét, nagybácsikét nem, le-

logh. 12. cs. fasc. 1. pos. 20. 52-108. fol. (továbbiakban: Cö. 1777.)

² Uo.

A családok száma	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1776	1777*
1	51	47	30	31	78	77	41	200	155
2	17	9	7	8	15	14	2	41	31
3	5	6	5	6	2	7	1	13	19
4	1	-	2	4	1	1	-	4	5
5	-	-	1	2	1	-	-	2	2
6	-	-	-	-	1	-	-	1	-
7	-	-	-	-	1	1	-	1	1
8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	1	-	-	-	-	-	-	1	-
10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	-	1	-	-	-	-	-	-	1
12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Összesen	75	63	45	51	99	101	44	263	215

*A Tótsági járás nélkül

6. táblázat

A Vas vármegyei települések a bennük lakó romacsaládok száma szerint járásonként, 1776-1777.

számítva, ha valaki özvegyasszony stb. gyámja volt. A nagycsaládok jelentőségét és szerepét az összeírásokból csupán egy régióban összegyűjtött családnevek alapján lehet vizsgálni.

Mindkét összeírásban – a Tótsági járás kivételével – a férfiak mellett a gyermekes vagy gyermektelen özvegyasszonyokat, az egyedülálló nőket, illetőleg a „relictá”-kat, azaz a hátrahagyottakat és ritkán a feleségeket („uxor”) egy férfival együtt neveztek meg.

Nőt önálló családfőként csupán három – 1776-ban két, 1777-ben egy – alkalommal említenek az összeírások. Mindhárom nő gyermekkel, de férfiúi védelem nélkül élt.

Az özvegyek adatait a két összeírás során különböző módon rögzítették:

- Egy férfi – aki vélhetően a gyám volt – nevéhez, miközben az özvegy nő neve nem olvasható, a „vidua”, azaz özvegyasszony szót írták. Ez 1776-ban hét, 1777-ben pedig hat esetben fordult elő.
- Mindkét összeírásban az özvegy nők neve mellett mindig egy férfié is szerepel, de más családnévvel és a „vi-

dua”, azaz özvegy szó hozzáfűzésével. Az özvegyasszonyok gyámjai valószínűleg valamelyik közeli rokon személyek lehetettek. A legtöbb megözvegyült asszony Körmenten keresett menedéket. E hat özvegyasszony családjai a körmendi romacsaládok 46,1%-át tették ki 1776-ban, míg ugyanezen szám 1777-ben hét (53,8%) volt. Az 1776. évi cigányösszeírás összesen kilenc özvegyasszonyt említ névszerint, akik közül kettő Körmenten lakott. 1 évvel később a Németújvári járásban már 11 özvegyet regisztráltak, akik közül hét (63,6%) élt Körmenten.

Egy másik, az összeírások névvel említett csoportját képezték „relictá”-k, a hátrahagyottak, akiknél a „relictá” szó – csakúgy mint az özvegyek esetében – a családnévük után olvasható. Miután a hátrahagyottakat közvetlenül az özvegyek után sorolták fel, lehet, hogy ők az árvák voltak. A „relictá” szót mindig a férfi vezetéknevéhez illesztették, anélkül, hogy a nőt megnevezték volna. 1776-ban öt, 1777-ben három ilyen

A családok száma	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1776	1777*
1	68,0	74,6	66,7	60,8	78,8	76,2	93,2	76,1	72,1
2	22,7	14,3	15,6	15,7	15,2	13,9	4,5	15,7	14,4
3	6,7	9,5	11,1	11,8	2,0	6,9	2,3	4,9	8,8
4	1,3	-	4,4	7,8	1,0	1,0	-	1,5	2,3
5	-	-	2,2	3,9	1,0	-	-	0,8	0,9
6	-	-	-	-	1,0	-	-	0,4	-
7	-	-	-	-	1,0	1,0	-	0,3	0,5
8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	1,3	-	-	-	-	-	-	0,3	-
10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	-	1,6	-	-	-	-	-	-	0,5
12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	-	-	-	-	-	1,0	-	-	0,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*A Tótsági járás nélkül

7. táblázat

A Vas vármegyei települések %-os aránya a bennük lakó romacsaládok száma szerint járásonként, 1776-1777.

adatfelvétel történt, valamennyi a Kemenesaljai járásban. Itt 1776-ban mind a 72, 1777-ben pedig mind a 88 család élén férfi állt. 1776-ban egy férfit és egy nőt – mégpedig eltérő családnévvel – közösen említettek a Kőszegi és a Németújvári járásban, és „relicta”-nak nevezték őket.

Az 1777. évi összeírásba az özvegyek és a „relicta”-k mellett négy párt is felvettek. Hármuk estében – egy-egy Pinkamindszenten, Vasalján és Szent Katalinban (ma: St. Kathrein im Burgenland, Ausztria) – a férfi vezetékneve mellé az „uxor”, azaz feleség szót, a negyedik, Náraiban regisztrált párnál pedig „uxor vero”, vagyis a „valóban feleség” szavakat illesztették. Miután mindegyik esetben a férfi és a nő vezetékneve eltért egymástól, vélhetőleg össze nem házasodott párokról lehet szó.

Az 1777. évi adatfelvétel során a Németújvári járásban, Körmenden regisztráltak egy özvegyembert is, ugyanakkor az összeírásban egyetlen további özvegy férfi sem található.

Az özvegyasszonyokat, vagyis a „relicta”-kat és „uxor”-nak nevezett párokat csaknem mindig egy férfi „képviselő”. Arról lenne szó, hogy a család feje egy közeli rokon vagy éppen egy fivér volt? Az összeírások e kérdésre nem adnak választ, miután nem neveznek meg sem további férfi rokonokat, sem feleségeket vagy női hozzátartozókat.

A romák gyermekei

VI. Károly, Mária Terézia és II. József előírták, hogy a romacsaládoktól gyermekeiket 4, illetőleg 5 éves koruktól el kell venni és nevelésre más uradalmak keresztény családjaihoz át kell adni. Vas vármegyében a fiúk és leányokról szóló, 1776-ban és 1777-ben készült adatfelvételek három csoportba sorolhatók:

1.) Azok a kerületek, amelyekben a vármegyei tisztviselők a roma gyermekeket több-kevesebb pontossággal regisztrálták, a gyermekelvételek nyoma nélkül. Példaként 1776-ból a Kőszegi járás 1. kerülete és a Kemenesaljai járás 1. kerülete, 1777-ből

A gyermek száma	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1776	1777*
0	14	12	14	15	19	15	5	52	42
1	31	26	24	30	25	34	13	93	90
2	27	25	20	22	34	47	11	92	94
3	24	18	8	10	28	32	4	64	60
4	10	4	3	7	22	16	11	46	27
5	3	4	2	3	5	9	2	12	16
6	2	3	1	-	4	3	2	9	6
7	1	-	-	1	3	1	-	4	2
8	-	-	-	-	1	-	-	1	-
9	-	-	-	-	1	2	-	1	2
10	-	-	-	-	1	-	-	1	-
Összesen	112	92	72	88	143	159	48	375	339

*A Tótsági járás nélkül

8. táblázat

A Vas vármegyében élő romacsaládok száma a gyermekszám nagysága szerint járásonként, 1776-1777.

a Németújvári járás 1. kerülete említhető.

2.) Azok a kerületek, amelyekben csak kezdetlegesen, többnyire az idősebb fiúkat és leányokat, illetőleg gyermekeket vették nyilvántartásba. Bár a 4. vagy 5. életévtől történt gyermekelvételek a család korszerkezetében valószínűleg nem mutatható ki, és további források tanulmányozását igényli. Erre példa 1776-ból a Tótsági járás 2. kerülete.

3.) Egyes kerületekben nem írták össze sem a fiúkat, sem a leányokat. E családok gyermekeinek korszerkezete a gyermekelvételek évével zárul, ami a rendelkezésre álló adatokkal nem igazolható. Ilyen volt például 1776-ban a Kőszegi járás 3. kerülete.

A Vas vármegyében bekövetkezett, minden romagyermeket érintő, általános gyermekelvételek az 1776-ban és az 1777-ben készült összeírások alapján helytállóan aligha igazolható. Az elvétel valószínűleg csak egyes területeken történt meg, illetőleg a romáknak sikerült gyermekeiket még időben biztonságba helyezniük.

Az összeírt romacsaládokat fiaikkal és leányaikkal együtt vették fel a jegyzékekbe, akik messze a legnagyobb csoportot képezték, és ezáltal fontos szerepet tölthettek be.³ A családok gyermekszám alapján történő vizsgálata nyomán két eltérő régiót különböztethetünk meg: egyrészt a nagyobb roma településeket magukban foglaló járásokat, mint például a németújvári és a kőszegi, másrészt azokat a járásokat, ahol a helységek túlnyomó részében csak egy-két család élt. Utóbbiakban lakott a gyermektelen és az egygyermekes családok nagy többsége. 1776-ban a Kemenesaljai járásában a roma családok csaknem 20%-a gyermektelen volt, közel harmadában pedig csupán egy gyermeket találtak az összeírók. Az egy- és kétgyermekes roma családok elsősor-

³ A cigánygyermek neveléséről lásd: *Augustini ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről (1775-1776). Von dem heutigen Zustanden, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von denen übrigen Liegenschaften und Umständen der Zigeuner in Ungarn.* Szerk. és bev. Deáky Zita, Nagy Pál. Bp.-Gödöllő, 2009. (továbbiakban: Augustini, 2009.) 108-116. p.

	Gyermekek	Fiúk	Leányok
1648 „népszámlálás“	2,61	1,44	1,17
1765 a szalónaki uradalom úrbéri összeírása		1,31	
1776 cigányösszeírás*			
Kőszegi járás			
1. kerület	2,55	1,55	1,00
Kemenesaljai járás			
1. kerület	1,97	0,97	1,00
Németújvári járás			
1. kerület	3,17	-	-
Tótsági járás			
2. és 4. kerület	2,79	0,60	1,34
Vas vármegye	2,62	1,04	1,11
1777 cigányösszeírás**			
Kőszegi járás			
1. kerület	2,79	1,61	1,18
Kemenesaljai járás			
2. kerület	1,77	1,01	0,76
Németújvári járás			
1. kerület	2,87	1,48	1,37
Vas vármegye	2,48	1,37	1,10

* A fiúk és a leányok a Németújvári járás nélkül

** A Tótsági járás nélkül

9. táblázat

A Vas vármegyében élő roma gyermekek, fiúk és leányok átlagos száma családonként és járásonként, 1648–1777.

ban a mai Dél-Burgenland területén, a Tótsági járásban éltek. (8. táblázat)⁴

Ellentétes képet mutatott a Németújvári járás keleti része, ahol még 10 gyermeket nevelő család is akadt. A Kőszegi és a Németújvári járásban a családok nagyjából egyötödében három gyermeket regisztráltak.

Összességében elmondható, 1776-ban és 1777-ben Vas vármegyében az összeírt roma családok kb. 12–14%-a gyermektelen volt. Annak megállapításához, hogy e magas arány abból adódik-e, hogy az egyedülálló és nem házas férfi rokonokat (fivérek) is önálló családként vették fel jegyzékekbe, további beható vizsgálatok szükségesek. Mindenesetre e személyek az összeírásba nem kerültek bele, miközben az özvegy férfiakat persze ilyeneknek jelölték. A romacsaládok közel felében egy-két gyermek élt a szülőkkel kö-

zös háztartásban. Ennek megfelelően, Vas vármegyében két elérő települési zóna jött létre. A németajkú nyugati és a szlovénnyelvű déli részben az olyan települések voltak többségben, ahol egy-két romacsalád lakott miközben a vármegye középső és keleti, magyarlakta részén, Körmen és Vép körül, nagyobb roma népességkoncentráció mutatható ki. Egyrészt találtunk olyan településeket, ahol a roma családok száma kilenc és 13 közé esett, másrészt olyan családot, amelyben a gyermekszám elérte a 10-et. Annak kimutatása, hogy ez mennyire és egyáltalán összefüggött-e a nyelvi – magyar, német vagy szlovén – eltérésekkel, további elemzéseket igényel.

Ha az egy romacsaládra jutó gyermekek, fiúk és leányok számát vizsgáljuk, a gyermekeknél a Németújvári járásban 1776-ban (3,17), a fiúknál a kőszegiben 1777-ben (1,61), a leányoknál

A családban élő gyermekek száma	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777		1776	1777*
1	31	26	24	30	25	34	13	93	90
2	54	50	40	44	68	94	22	184	188
3	72	54	24	30	84	96	12	192	180
4	40	16	12	28	88	64	44	184	108
5	15	20	10	15	25	45	10	60	80
6	12	18	6	-	24	18	12	54	36
7	7	-	-	7	21	7	-	28	14
8	-	-	-	-	8	-	-	8	-
9	-	-	-	-	9	18	-	9	18
10	-	-	-	-	10	-	-	10	-
Összesen	231	184	116	154	362	376	113	822	714

* A Tótsági járás nélkül

10. táblázat

A Vas vármegyében élő roma gyermekek száma a családok gyermekszáma szerint járásonként, 1776–1777.

szintű a Németújvári járásban 1776-ban (1,37) regisztrált adatok vezetnek az abszolút rangsor. Az 1776. és az 1777. évi összeírásokat összehasonlítjuk a több, mint 120 évvel korábban, 1648-ban felvett Batthyány Ádám-féle „népszámlálás” számaival, meglepő eredményeket kapunk. Amennyiben ugyanis eltekintünk az adatfelvétel miatti valószínű pontatlanságoktól, azt tapasztaljuk, hogy nincs különbség az 1648-ban, valamint az 1776-ban és 1777-ben rögzített számok között. A szalónaki uradalomban az 1765-ben készült úrbéri összeírásban az egy családra jutó fiúk száma (1,31) is csaknem elérte az 1648-ban regisztrált értéket (1,44). (9. táblázat)⁵

⁵ Burgenländisches Landesarchiv (továbbiakban: BLA). Das gräfliche Batthyánsche Familien- und Herrschaftsarchiv Schläining (továbbiakban: BFHSch) B II F/1-6. Úrbéri összeírások (továbbiakban: Üö.); MNL OL Cö. 1776., 1777.; Zimányi Vera – J. Ujváry Zsuzsanna: Die Volkszählung auf den Gütern von Adam I. Batthyány aus dem Jahr 1648. In: Die Familie Batthyány. Ein österreichisch-ungarisches Magnatengeschlecht vom Ende des Mittelalters bis zur Gegenwart. Bd. 2. Hrsg. Rudolf Kropf. Red. Martin Krenn. Eisenstadt, 2014. (továbbiakban: Zimányi – J. Ujváry, 2014.) 125–148. p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 146.)

Az 1776. évi Vas vármegyei cigányösszeírásba 822 gyermeket vettek fel, akik meglehetősen egyetlenül oszlottak el az egyes járások között. 362 gyermekkel – ami az összes gyermek 44,0%-át tette ki – a Németújvári járás messze megelőzte a kőszegit, ahol 231 gyermek (28,1%) élt, miközben a kemenesaljai 116 gyermekkel (14,1%) és a tótsági 113 gyermekkel (13,7%) jelentős lemaradással követte az élen állókat. Ezek közül valamelyes eltérő képet mutat az 1777. évi konskripció, amelyben – a Tótsági járás nélkül – 714 roma gyermeket írtak össze, akik közül 376 (52,7%) a németújvári, 184 (25,8%) a kőszegi és 154 (21,6%) a Kemenesaljai járásban lakott. (10. táblázat)⁶

A gyermekek eloszlását vizsgálva megállapítható, hogy a roma családok kétharmadára 2–4 gyermek jutott. E koncentráció következtében 1776-ban az egész vármegyében 184 gyermek kétgyermekes, 192 háromgyermekes, 84 pedig négygyermekes családban élt. Az öt- és többgyermekes háztartásokat tekintve elmondható, hogy az azokban

⁶ MNL OL Cö. 1776., 1777.

⁴ MNL OL Cö. 1776., 1777.

A családban élő gyermek száma	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1776*	1777*
1	13,4	14,1	20,7	19,5	6,9	9,0	11,5	11,3	12,6
2	23,4	27,2	34,5	28,6	18,8	25,0	19,5	22,4	26,3
3	31,2	29,3	20,7	19,5	23,2	25,5	10,7	23,3	25,2
4	17,3	8,7	10,3	18,2	24,3	17,0	38,9	22,4	15,2
5	6,5	10,9	8,6	9,7	6,9	12,0	8,8	7,3	11,2
6	5,2	9,8	5,2	-	6,6	4,8	10,6	6,5	5,0
7	3,0	-	-	4,5	5,8	1,9	-	3,4	2,0
8	-	-	-	-	2,2	-	-	1,1	-
9	-	-	-	-	2,5	4,8	-	1,1	2,5
10	-	-	-	-	2,8	-	-	1,2	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*A Tótsági járás nélkül

11. táblázat

A Vas vármegyében élő roma családok gyermekinek aránya a gyermekszám szerint járásonként, 1776-1777.

regisztrált összes gyermekszám gyors mérséklődést mutat. (11. táblázat)⁷

1776-ban a Kemenesaljai járásban jól láthatóan a kétgyermekes romacsaládokban élt a legtöbb gyermek (40), akik így a járásban lakó gyermekek valamivel több, mint egyharmadát (34,5%) tették ki, ellentétben a Tótsági járással, ahol a négygyermekes családban élő gyermekek száma (44) a járás összes romagyermekének 38,9%-át tette ki.

A fiúk és a leányok

Az 1776. és az 1777. összeírásokban túlsúlyban vannak egyrészt a gyermekek számáról és életkoráról, másrészt a fiúk és a leányok arányáról szóló adatok. A rendkívül sok hibával készült adatfelvételek következtében a fiúk, illetőleg leányok nélküli családok aránya különösen magas, mivel azok a járások, ahol a fiúkat és a leányokat nem regisztrálták, természetesen kimaradtak az alább következő vizsgálatból. 1776-ban Vas vármegyében 65 családnál – ez a családok

41,7%-át tette ki – egyetlen fiút, 82 családnál – ez 51,3%-ot jelent – pedig egyetlen leányt sem írtak össze. (12. és 13. táblázat)⁸

1777-ben 108 családban – ez az összes család 37,6%-át tette ki – egyetlen fiút, és 125 családban, vagyis a családok 48,0%-ában egyetlen leányt sem regisztráltak. A fiúkról és a leányokról felvett adatok összevetése azt mutatja, hogy nagyobb háztartásokban alig voltak leányok, és – ellentétben a fiúkkal – azok túlnyomó részét olyan családoknál írták össze, ahol legfeljebb két leány élt. (13. táblázat)⁹

Az adatfelvétel pontatlansága alig teszi lehetővé az 1776-ban és az 1777-ben összeírt roma fiúk adatainak összehasonlítását. 1776-ban a Kőszegi járásban 87 fiút regisztráltak, 1777-ben 80-at, ellenben a kemenesaljaiban 1776-ban csak 48-at, 1777-ben azonban már 88-at. Mivel a Németújvári járásban 1776-ban sem a fiúkat, sem a leányokat nem vet-

⁸ Uo.

⁹ Uo.

A fiúk száma a családban	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Német- újvári járás	Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1777	1776	1776*	1777**
0	37	40	20	34	34	8	65	108
1	36	24	16	37	38	5	57	99
2	10	15	7	12	22	4	21	49
3	6	4	2	3	11	-	8	18
4	2	3	1	2	3	-	3	8
5	1	1	1	2	2	-	2	5
Összesen	92	87	47	90	110	17	156	287

* 1776-ban a Németújvári járásban egyetlen fiút vagy leányt sem vettek fel a jegyzékbe

**A Tótsági járás nélkül

12. táblázat

A Vas vármegyében élő roma családok száma a családban élő fiúk száma szerint járásonként, 1776-1777.

A leányok száma a családban	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Német- újvári járás	Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1777	1776	1776*	1777**
0	54	33	20	45	47	8	82	125
1	29	36	15	29	24	10	54	89
2	7	8	11	11	9	1	19	28
3	-	2	3	5	9	1	4	16
4	1	1	-	-	-	-	1	1
5	-	-	-	-	-	-	-	-
6	-	1	-	-	-	-	-	1
Összesen	91	81	49	90	89	20	160	260

* 1776-ban a Németújvári járásban egyetlen fiút vagy leányt sem vettek fel a jegyzékbe

**A Tótsági járás nélkül

13. táblázat

A Vas vármegyében élő roma családok száma a családban élő leányok száma szerint járásonként, 1776-1777.

ték fel a jegyzékbe, a következő évben összeírt 137 fiút és 69 leányt nem tudjuk mihez viszonyítani. (14. és 15. táblázat)¹⁰

Összességében megállapítható, hogy mindkét összeírásban az egy-két leánnyal rendelkező családok voltak túlsúlyban, miközben a fiúk – a Tótsági járás kivételével – minden kategóriában többé-kevésbé egyenletlenül oszlottak meg. A leányok a fiúkénál fiatalabb korban történő házasságuk miatt e korban hagyták el a szülői házat, így azu-

¹⁰ Uo.

tán a fiúk túlsúlyban voltak a leányokhoz képest.

A hiányosan felvett adatok következtében a fiúk és leányok számaránya az egyes járásokon belül, illetőleg a kerületek között ugyancsak eltérő. Az arány 1776-ban a Kőszegi járásban regisztrált fiúk és leányok között nagyjából 7:4, a kemenesaljaiban 7:6, 1777-ben a kőszegiben 4:3, és a kemenesaljaiban szintén 4:3 volt.

A fiúk száma a családban	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás	Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1777	1776	1776*	1777**
1	36	24	18	37	38	5	59	99
2	20	30	14	24	44	8	42	98
3	18	12	7	9	33	-	25	54
4	8	9	4	8	12	-	12	29
5	5	5	5	10	10	-	10	25
Összesen	87	80	48	88	137	13	148	305

* 1776-ban a Németújvári járásban egyetlen fiút vagy leányt sem vettek fel a jegyzékbe

**A Tótsági járás nélkül

14. táblázat

A Vas vármegyében élő roma fiúk száma a családban élő fiúk száma szerint járásonként, 1776-1777.

A leányok száma a családban	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás	Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1777	1776	1776*	1777**
1	29	36	15	29	24	10	54	89
2	14	16	22	22	18	2	38	56
3	-	6	9	15	27	3	12	48
4	8	-	-	-	-	-	8	-
5	-	-	-	-	-	-	-	-
6	-	6	-	-	-	-	-	6
Összesen	51	64	46	66	69	15	112	199

* 1776-ban a Németújvári járásban egyetlen fiút vagy leányt sem vettek fel a jegyzékbe

**A Tótsági járás nélkül

15. táblázat

A Vas vármegyében élő roma leányok száma a családban élő leányok száma szerint járásonként, 1776-1777.

A ROMÁK BEVÁNDORLÁSA VAS VÁRMEGYÉBE ÉS ELVÁNDORLÁSA ONNAN AZ 1776. ÉS AZ 1777. ÉVI ÖSSZEÍRÁSOK ALAPJÁN

Mária Terézia császárné ismételt kísérlete a nomád életmódjának korlátozását és helyhez kötésüket.¹¹

¹¹ Mayerhofer, Claudia: Siedeln und Wohnen bei den Zigeunern im Burgenland. In: Arkadenhäuser. Bauformen, Bauformen, Wohnen und Dorferneuerung am Beispiel bäuerlicher Arkadenhäuser. Red. Rudolf Kropf. Eisenstadt, 1990. 264-265. p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 85.)

A két összeírásban regisztrált családok neveit összehasonlítva, az elhunytak figyelmen kívül hagyása, továbbá a családok számát érintő adatfelvétel esetleges pontatlansága – amelynek következtében a Tótsági járásról 1777-ből nincsenek adataink – mellett kijelenthető, hogy Vas vármegyében a be- és elvándorlás egyenlege +53-at tett ki, miután a vármegyébe 1776-tól 1777-ig 127 roma érkezett, miközben 74 távozott. A területi megoszlást vizsgálva elmondható, hogy a két szélső értéket mutató területnek egyrészt a Németújvári járás – ahonnan miután 71 fő ér-

	Kőszegi járás	Kemenesaljai járás	Németújvári járás	Összesen*
állandó lakosság	72	59	100	231
elvándorlók	26	14	34	74
bevándorlók	25	31	71	127
Vándorlási egyenleg	-1	17	37	53

* A Tótsági járás nélkül

16. táblázat

A Vas vármegyei be- és kivándorló romák száma járásonként, 1776-1777.

kezett és 34 roma vándorolt el, így az egyenleg +37 volt –, másrészt a Kőszegi járás – ahol az egyenleg negatív értékű, miután 25 fő vándorolt be, 26 pedig távozott – bizonyult. (16. táblázat)¹²

A GYERMEKEK, A FIÚK ÉS A LEÁNYOK KORSZERKEZETE

Az 1776-ban és 1777-ben készült Vas vármegyei cigányösszeírások gyermekekről felvett adatai rendkívül hiányosak. Mindenek előtt a fiúk és a leányok regisztrálása egyáltalán nem vagy csupán elemi szinten történt meg, úgyhogy azok összes számát csak megbecsülni lehet, mégpedig az egyes vidékek hiányos adatai alapján.

A gyermekek korszerkezete

Zimányi Vera és J. Újváry Zsuzsanna feldolgoztak egy, a 17. század közepéről származó „népszámlálás”-t, amely nem volt más, mint a Batthyány Ádám (1609-1659) birtokain 1648-ban élő jobbágyok fiairól és leányairól készített adatfelvétel.¹³ Jóllehet a Vas vármegyei romák 1770-es évekbeli két összeírása egy ugyanabban a térségben 130 évvel később élő, másik etnikai csoportról rögzített adatokat tartalmaz, mégis kimutatható néhány hasonlóság. Eltérően az 1648-ban elvégzett adatfelvétellel, 1776-ban, illetőleg 1777-ben

a csecsemőket és a kisgyermeket regisztrálták, miután nem bizonyult vizsgázható erőnek a csecsemőhalandóságtól való félelem, amit Zimányi és J. Újváry az akkori elzárkózás okaként megjelöltek.¹⁴ A 3-5 éves romák száma 1776-ban és 1777-ben mégis erősen csökkenő volt, és hasonló folyamat érzékelhető a 8. életévtől kezdődően. A roma leányok 2-3 évvel fiatalabb korukban hagyták el a szülői házat, mint a fiúk. Néhány gyermeknek a szülői házban 25-28 éves koráig történt megmaradása is hasonlóságot mutat. Zimányi és J. Újváry úgy vélték, hogy a gyermekek adott korszerkezete összefüggött a romák között nagyon elterjedt babonával.¹⁵ Megállapították azt is, hogy bizonyos számok – mint például a 7 és a 13 – befolyásolták a felmérést végző hivatalnokokat a gyermekek életkori adatainak rögzítésénél. Mindenesetre a romák 18. század második felében keletkezett összeírásaival kapcsolatos ilyen elemzések még nem készültek. További nyilvánvaló hiány érzékelhető 1777-ben a Kőszegi és a Kemenesaljai járásokban a 4 éveseknél, a kőszegiben a 7-9 és a 11-13 éveseknél, valamint a 14. életévtől, de más járásokban is megfigyelhetők hasonló lecsökkenések, „bevágás”-ok.¹⁶ Az okok a gyermekelvételekben keresendők? (17. táblázat)¹⁷

¹⁴ Zimányi – J. Újváry, 2014. 128-129. p.

¹⁵ Zimányi – J. Újváry, 2014. 129-131. p.

¹⁶ Augustini, 2009. 114-116. p.

¹⁷ MNL OL Cö. 1776., 1777.

¹² MNL OL Cö. 1776., 1777.

¹³ Zimányi – J. Újváry, 2014. 125-148. p.

Életkor	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1776	1777*
1	27	20	10	15	41	30	14	92	65
2	22	14	19	16	34	43	5	80	73
3	11	13	3	12	15	23	10	39	48
4	19	6	4	5	27	20	10	60	31
5	13	17	6	10	27	23	5	51	50
6	10	10	4	9	29	32	8	51	51
7	15	7	8	8	20	36	11	54	51
8	17	6	5	12	34	25	14	70	43
9	12	8	6	9	24	31	5	47	48
10	15	14	7	10	16	27	6	44	51
11	8	7	8	11	16	13	2	34	31
12	11	6	6	4	19	12	5	41	22
13	11	11	8	9	12	9	1	32	29
14	7	6	3	8	8	10	4	22	24
15	10	8	3	1	7	10	-	20	19
16	5	5	4	3	5	4	4	18	12
17	4	5	2	1	4	8	1	11	14
18	3	4	2	-	4	5	4	13	9
19	2	3	2	2	3	5	-	7	10
20	2	7	-	-	4	3	2	8	10
21	3	2	2	-	2	-	1	8	2
22	1	-	2	1	2	2	-	5	3
23	2	3	-	-	2	1	-	4	4
24	-	-	1	3	2	2	1	4	5
25	1	-	1	1	2	1	-	4	2
26	-	1	-	1	-	-	-	-	2
27	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	-	1	-	2	1	-	-	1	3
29	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	-	-	-	-	1	1	-	1	1
31	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	-	-	-	-	1	-	-	1	-
36	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Összesen	231	184	116	154	362	376	113	822	714

* A Tótsági járás nélkül

17. táblázat

A Vas vármegyében összeírt roma gyermekek életkori szerkezete járásonként, 1776–1777.

A roma gyermekek 10 éves korukig nyáron rendszerint meztelenül maradtak. Télen régi rongyokat aggattak magukra, hogy a hidegtől védve legyenek. A fiúk és a lányok nem jártak iskolába, és rendszerint nagyon korán megházasodtak. A romacsaládok fiai 13 vagy 14 éves korukban már házasságban éltek, és feleségük többnyire csupán 12 éves volt. Az ifjú család továbbra is a szülőikkel maradt mindaddig, amíg a fiú – csak nagyon későn – szakmát nem tanult.¹⁸

Az 1776. és az 1777. évi cigányösszeírásokban a gyermekek életkori adatai mellől gyakran hiányoznak a csecsemők és a kisgyermekké. 1776-ban a Kőszegi járás 3. kerületében az 5–6 évnél fiatalabb gyermeket alig vettek fel a jegyzékbe, míg a Németújvári járás 4. és a Tótsági járás szintén 4. kerületében pedig csak az 5–6 éveseket regisztrálták.¹⁹ 1777-ben a Németújvári járás 4. és a Kőszegi járás 3. kerületében csak a 6 évnél idősebb gyermekeket írták össze, a csecsemőket és a kisgyermekket pedig csupán elvéve. Azt, hogy ennek oka az adatfelvétel módszerében keresendő-e, csak további vizsgálatok tisztázhatják. Mária Terézia, valamint II. József „gyermekelvételei” rendeletei valószínűleg szerepet játszhattak ebben, mert azok csak az 5 évnél idősebb gyermekekre vonatkoztak.

A fiúk és a leányok korszerkezete

Az összeírásokban a fiúk és leányok életkori adatai rendkívül hiányosak, ugyanakkor a két adatfelvétel összevetése jelentős eltéréseket mutat. A Kőszegi járás 2., 3. és 4. kerületében 1776-ban a fiúkat és a leányokat hiányosan vagy egyáltalán nem vették fel a jegy-

zékekbe: a 3. kerületben egyetlen egy fiút vagy leány sem, míg a negyedikben 31 családnál összesen 26 fiút és 16 leányt írtak össze. A Kemenesaljai járás 2. kerületében alig találunk fiút és leányt, csakúgy mint a Tótsági járás 2. és 3. kerületében.²⁰ A pontatlanul felvett adatok következtében mindkét összeírás eredményei csak korlátozottan és gyakran csak egyes kerületek esetében használhatók. (18. táblázat)²¹

A teljességet illetően az 1777. évi összeírás is hagy néhány kívánnivalót maga után. A Kőszegi járás 2. és 3. kerületében egyetlen leányt sem, ugyanakkor a 3. kerületben csupán egy fiút regisztráltak. A Németújvári járás 2. kerületében is nagyon kevés fiú és leány található, míg a 3. kerületből teljesen hiányoznak leányok, és többségükben a fiúk is.²²

A fiúk korszerkezetében a fentebb tárgyalt cezúrák a 3–5 és a 12–15 éves korosztályoknál fedezhető fel. A leányoknál a „kiemelkedések” leginkább a 3–5 éveseknél jelentkeznek, de megtalálhatóak a 8, a 11–12 éveseknél és a 14 életévtől (férjhezmenetel) is. Területi eltérések alig figyelhetők meg. (19. táblázat)²³

Az 1777. évi korszerkezet adatainak az összeírás három kiválasztott kerületének²⁴ adataival – amelyek vélhetőleg messzemenően teljesebbek lehetnek – való összehasonlítása csak az 5–6 éveseknél mutat eltérést amiatt, hogy az

²⁰ Lásd fentebb, az 1776. évi összeírás tárgyalásánál!

²¹ MNL OL Cö. 1776., 1777.

²² Lásd fentebb, az 1777. évi összeírás tárgyalásánál!

²³ MNL OL Cö. 1776., 1777.

²⁴ Az 1777. évi összeírásból a következő 3 kerületet választottuk ki: 1.) Kőszegi járás 1. kerület: 28 család. 2.) Kemenesaljai járás (itt csak összesített adatok állnak rendelkezésre): 87 család. 3.) Németújvári járás 1. kerület: 52 család. A fiúk és a leányok keresztnévét és korát is feljegyezték.

¹⁸ Augustini, 2009. 138–144. p.

¹⁹ A járárok kerületekre való felosztását lásd fentebb, az 1. részben, az 1776. és az 1777. évi Vas vármegyei cigányösszeírások ismertetésénél!

Életkor	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Német-újvári járás	Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1777	1776	1776	1777*
1	7	2	4	8	10	-	11	20
2	14	10	5	7	12	-	19	29
3	5	4	2	7	3	1	8	14
4	5	4	2	3	7	-	7	14
5	2	5	2	2	8	3	7	15
6	1	2	2	7	13	2	5	22
7	4	2	2	4	14	3	9	20
8	5	-	2	11	8	1	8	19
9	2	4	2	6	13	2	6	23
10	7	8	3	7	12	1	11	27
11	6	2	2	4	4	-	8	10
12	4	3	3	2	2	-	7	7
13	4	5	2	1	1	-	6	7
14	4	2	3	4	4	-	7	10
15	4	2	2	2	2	-	6	6
16	1	2	2	2	-	-	3	4
17	2	1	1	1	-	-	3	2
18	2	1	1	1	4	-	3	6
19	-	-	2	2	1	-	2	3
20	2	3	-	-	1	-	2	4
21	3	1	-	-	-	-	3	1
22	-	-	2	1	2	-	2	3
23	1	-	-	-	-	-	1	-
24	-	-	1	2	-	-	1	2
25	2	-	1	1	1	-	3	2
26	-	1	-	1	-	-	-	2
27	-	-	-	-	-	-	-	-
28	-	1	-	2	-	-	-	3
Összesen	87	65	48	88	122	13	148	275

* A Tótsági járás nélkül

18. táblázat

A Vas vármegyében összeírt roma fiúk életkori szerkezete járásonként, 1776–1777.

adatfelvétel az idősebb gyermekekre fókuszált. A korszerkezet adatainak és a kiválasztott kerületek életkori összeállításának eltérése a fiú csecsemőknél és kisgyermeknél kb. 7–8 évet tesz ki, majd a 6. életévtől a fiúknál hirtelen 4–6 évre, sőt a 10. évtől 1–2 évre csökken le. Hasonló volt a helyzet a leány csecsemőknél és kisgyermeknél is, miután az eltérés a leányoknál 3 évre,

12 éves kortól pedig 1 évre redukálódott. Az első 5–6 évben tapasztalható különbség semmi esetre sem VI. Károly és Mária Terézia „gyermekelvételei” rendeleteire vezethető vissza, mivel azokat csak az ötödik–hatodik életévtől kezdve alkalmazták, ezenkívül pedig a Batthyány és az Erdődy család türelmet tanúsított a birtokain élő romákkal szemben.

Életkor	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Német-újvári járás	Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1777	1776	1776	1777*
1	9	8	4	8	7	5	18	23
2	6	4	10	9	13	-	16	26
3	3	5	-	5	7	-	3	17
4	5	1	-	1	6	-	5	8
5	-	7	4	7	5	-	4	19
6	3	4	2	2	14	-	5	20
7	4	2	4	3	12	2	10	17
8	2	2	3	4	5	4	9	11
9	2	1	1	4	9	1	4	14
10	4	3	4	3	7	-	8	13
11	-	2	5	5	1	1	6	8
12	3	-	1	2	2	-	4	4
13	4	5	4	7	2	-	8	14
14	-	1	2	3	1	1	3	5
15	3	2	-	-	6	-	3	8
16	-	-	1	2	1	-	1	3
17	2	-	-	-	4	-	2	4
18	1	1	-	-	-	1	2	1
19	-	1	-	-	1	-	-	2
20	-	3	-	-	1	-	-	4
21	-	-	1	-	-	-	1	-
22	-	-	-	-	-	-	-	-
23	-	-	-	-	-	-	-	-
24	-	-	-	1	1	-	-	2
Összesen	51	52	46	66	105	15	112	223

* A Tótsági járás nélkül

19. táblázat

A Vas vármegyében összeírt roma leányok életkori szerkezete, járásonként, 1776–1777.

A gyermekek, a fiúk és a leányok átlagéletkora

Miután a roma gyermekek – nem roma társaikhoz viszonyítva – már nagyon korán megházasodtak és emiatt elhagyták szüleiket, a szülői háztartásban élő gyermekek átlagéletkora viszonylag alacsonynak mondható. Általánosságban megállapítható, hogy a leányok fiatalabb korokban léptek házasságra, mint a fiúk, és emiatt átlagéletkoruk alacsonyabb értéket mutat. 1776-ban és 1777-ben Vas vármegyében a szülőkkel egy háztartásban élő

roma fiúk összesített átlagos életkora 8,4–9,4, a leányoké pedig 7,7–8,0 év volt. (20. táblázat)²⁵

A szalónaki uradalom 1765 körül készült úrbéri összeírása lehetőséget ad a roma lakosság és a vármegye falusi lakosságának összehasonlítására. Utóbbiak körében a fiúk többnyire nem nősültek apjuk haláláig, majd ennek bekövetkezése után megörökölték a gazdaságot. 1765-ben a szalónaki uradalomban a fiúk átlagéletkora elérte 15,6 évet, ami csaknem dupláját tet-

²⁵ MNL OL Cö. 1776., 1777.

	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás	Összesen	
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1776	1777*
gyermek	8,0	8,7	5,6	8,5	7,8	8,0	7,5	7,6	7,7
fiúk	10,6	9,1	8,6	8,5	-	7,6	8,3	9,4	8,4
leányok	7,2	7,5	8,0	7,1	-	6,3	9,8	8,0	7,7

*A Tótsági járás nélkül

20. táblázat

A Vas vármegyében összeírt roma gyermekek, fiúk és leányok átlagos életkora járásonként, 1776-1777.

te ki a romagyermekének, miközben ez a házas, illetőleg házatlan zsellérek fiainál 14,0 év volt.²⁶

A GYERMEKEK, A FIÚK ÉS A LEÁNYOK BECSÜLT SZÁMA KÜLÖNFÉLE SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREK ALAPJÁN

A gyermekek számának becslése

Az összeírásakor elkövetett adatfelvételi pontatlanságok és a gyermekelvételek megnehezítik a Vas vármegyei romákról rendelkezésre álló számadatok kiértékelését. Elsősorban a fiúk és leányok sorai maradtak részben kitöltetlenül, ezért három, egymástól eltérő módszer alkalmazásával megkíséreljük, hogy eljussunk a kívánt eredményekhez, és hogy elérjük a megközelítő számértékeket. A számítások 1777-ben figyelembe veszik a Tótsági járást is, feltételezve, hogy annak azonos a struktúrája az 1776. évvel.

Az „A” módszer egy régióban vagy járásban élő családok gyermekeinek, fiainak és leányainak átlagszámaiból indul ki, azután pedig ezeket az értékeket a családok összességére vonatkoztatja. A „B” módszer a Vas vármegyén belüli családonkénti legmagasabb gyermek-, fiú és leány átlagszámokkal operál, és azokat vetíti a családok számára. A „C” módszer minden járás legmagasabb

sabb középértékéből átlagot képez, amellyel megszorozza a családok számát. A „D” módszert csak az 1777. évi összeírás esetében alkalmaztuk, mivel az összeírás a Németújvári járásról készített része 52 családban mind a fiúk és leányok számát, mind pedig keresztnevét tartalmazza, és így azok összegéből családonkénti átlag volt számítható, amely középértékeket használtuk azután a becsléshez. (21. táblázat)²⁷

A fiúk becsült száma

A három számítási módszer alkalmazásával megkapott adatok jelentősen különböznek egymástól. Ha minden járásban az egy családra eső gyermekek, fiúk és leányok legmagasabb számait vesszük, és azokat átlagoljuk, majd pedig e számértékekkel megszorozzuk a családok számát, akkor egymástól igencsak eltérő eredményeket kapunk. (22. táblázat)²⁸ Ha megnézzük a Vas vármegyében egy családra eső gyermekszámot – ez 1776-ban a Németújvári járás 1. kerületében élő 64 családnál 3,17, 1777-ben szintúgy a németújvári 1. kerületben regisztrált 50 családnál 2,87 volt – és ezt használjuk a becsléshez, azaz megszorozzuk a családok számával, olyan magas értéket kapunk, hogy azt nem használhatjuk az általánosításhoz.

²⁷ MNL OL Cö., 1776., 1777.

²⁸ Uo.

	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás		Összesen			
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777		
A)	306	257	142	154	453	462	134	-	883	(1.035)	717	(873)
B)	358	264	228	250	453	462	152	152	1.191	(1.191)	975	(1.128)
C)	301	228	192	215	380	399	128	128	1.001	(1.001)	843	(970)
D)		225		213		394			833			

A zárójelben az adott sorban szereplő számok összege olvasható, míg a mellette lévő szám a becslés eredménye

■a legmagasabb érték a járásokban

1776-ban: 3,17 – 2,71 – 1,97 – 2,79. Átlagosan 2,35 gyermek családonként

1777-ben: 2,79 – 1,77 – 2,87. Átlagosan 2,11 gyermek családonként

■a legmagasabb érték a vármegyében

1776-ban: Németújvári járás 1. kerület: 3,17 gyermek családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 2,87 gyermek családonként

■az összes járás legmagasabb értékének átlaga

1776-ban: 2,66 gyermek családonként

1777-ben: 2,48 gyermek családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 2,45 gyermek családonként

21. táblázat

A Vas vármegyében élő romagyermek többféle módszerrel becsült száma járásonként, 1776-1777.

	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás		Összesen			
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777		
A)	175	152	78	94	-	145	48	-	147	(301)	133	(391)
B)	175	143	112	135	222	250	74	77	583	(583)	527	(605)
C)	137	116	87	110	180	203	58	60	455	(462)	428	(489)
D)		133		126		233		70			493	

A zárójelben az adott sorban szereplő számok összege olvasható, míg a mellette lévő szám a becslés eredménye

■a legmagasabb érték a járásokban

1776-ban: 1,55 – 1,08 – nincs adat – 1,0. Összesen: 0,39 fiú családonként

1777-ben: 1,61 – 1,01 – 1,48. Összesen: 0,81 fiú családonként

■a legmagasabb érték a vármegyében

1776-ban: Kőszegi járás 1. kerület: 1,55 fiú családonként

1777-ben: Kőszegi járás 1. kerület: 1,61 fiú családonként

■az összes járás legmagasabb értékének átlaga

1776-ban: 1,21 fiú családonként

1777-ben: 1,26 fiú családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 1,45 fiú családonként

22. táblázat

A Vas vármegyében élő roma fiúk többféle módszerrel becsült száma járásonként, 1776-1777.

A leányok becsült száma

Összehasonlítva a háromféle számítás eredményeit, úgy tűnik, hogy a „C” módszer adta a legjobb közelítő értéket. Ugyanakkor a „D” számítási módszer is, amely a Németújvári járásban 1777-ben élő 52 család adatain – amelyek között a fiúk és a leányok keresztneve és életkora is megtalálható – ala-

pult, jól használható, közelítő értéket eredményezett. (23. táblázat)²⁹

A férjek, a nőket és a család meg nem nevezett hozzátartozóit figyelmen kívül hagyva, Vas vármegyében 1776-ban és 1777-ben hozzávetőlegesen 1000-1100 roma gyermek élt, amelyből 550-600 fiú, 400-450 pedig leány volt. A Tótsági járás

²⁹ Uo.

²⁶ BLA BFHSch Üö.

	Kőszegi járás		Kemenesaljai járás		Németújvári járás		Tótsági járás		Összesen			
	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777	1776	1777		
A)	113	109	66	66	72	221	-	48	113	(251)	224	(444)
B)	113	126	72	119	143	221	48	66	376	(376)	466	(532)
C)	110	124	69	119	128	179	43	47	338	(350)	377	(469)
D)		124		117		217		65			459	

A zárójelben az adott sorban szereplő számok összege olvasható, míg a mellette lévő szám a becslés eredménye

■ a legmagasabb érték a járásokban

1776-ban: 1,0 – 1,0 – nincs adat – 0,9. Összesen 0,3 leány családonként

1777-ben: 1,18 – 0,76 – 1,37. Összesen 0,66 leány családonként

■ a legmagasabb érték a vármegyében

1776-ban: Kőszegi járás 1. kerület: 1,0 leány családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 1,37 leány családonként

■ az összes járás legmagasabb értékének átlaga

1776-ban: 0,78 leány családonként

1777-ben: 0,97 leány családonként

1777-ben: Németújvári járás 1. kerület: 1,35 leány családonként

23. táblázat

A Vas vármegyében élő roma leányok többféle módszerrel becsült száma járásonként, 1776–1777.

1777-ből származó, hiányzó adatait annak előző évi adataival számítottuk be.

A vármegye teljes roma lakosságának megbecsüléséhez szükséges a férfiak, a nők és a többi lakó számbavétele is. Így 1776-ban az egész Vas vármegyében 372 férfit, csupán 16 nőt és meg nem nevezett hozzátartozók sokaságát írták össze. Az 1784. évi cigányösszeírás szerint – amelybe a többi családtagot felvették – a férj, a feleség és a gyermekek mellett 1 családra átlagosan 1,8 egyéb családtag jutott,³⁰ azaz 1776-ban hozzávetőlegesen 676 roma családtag élt Vasban. Ennek megfelelően, 1776-ban mintegy 372 családapát, 360 nőt, 1000–1100 gyermeket és további 676 egyéb hozzátartozót stb., vagyis összesen körülbelül 2500 romát kellett volna találni és regisztrálni a vármegyében, ám ezzel szemben az 1858-ban megjelent „Geographische Lexikon des Königreichs Un-

garn” című munka csak 1078 Vas vármegyei romáról és szintiről tudósított,³¹ amely egy túlságosan is alacsony szám.

A 18. század második feléből származó cigányösszeírások voltak az első adatfelvételek a Nyugat-Dunántúlon – és így a mai Burgenland területén – élt roma népességről. A gyermekelvételek és az adatfelvételek pontatlanságai miatti minden hiányosságuk ellenére bepillantást nyújtanak a romák társadalmi szerkezetébe, elvándorlásába, üldözésébe és tervezett megsemmisítésébe. Bár ezek az összeírások egyrészt gyakran nem teljesek, másrészt rendelkeznek az első adatfelvételek komoly hiányosságaival, mégis jó tájékoztatást adnak e népesség társadalmi struktúrájáról.

(Fordította: Tilcsik György)

³¹ Hornyánszky, Victor: Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn und der serbischen Woiwodschaft mit dem temescher Banate. Ein Hilfsbuch für Behörden, Postämter, Advokaten und Geschäftsmänner. Pest, 1858. 102. p.

„ÍRTAM A NEHÉZ FOGSÁG ALATT”

SZEMELVÉNYEK PÁL FERENC 1. VILÁGHÁBORÚS HADIFOGOLY VERSFÜZETÉBŐL

■ Pál Ferenc

A Pál család közös emlékezetében mindig élt egy napló, „öregapánk naplója” amelyből időről-időre a család idősebb tagjai idéztek, szavaltak. Családi összejöveteleken elő- meg előkerültek azok a történetek, amelyeket az egykori 1. világháborús hadifogoly mesélt fiának, Pál Lászlónak, s amelyeket aztán ő is továbbadott gyermekeinek.¹ A napló az évtizedek során rejtélyes módon eltűnt, és csak sejteni lehetett, hogy múzeumba került. Az 1. világháború centenáriuma kapcsán a Smidt Múzeum és Savaria Múzeum munkatársai komoly erőket mozgósítottak, hogy a világháborús emlékeket felkutassák. Ekkor került elő az évtizedeken keresztül csak a szóbeszédekben élő dokumentum, egy szürke, katonai mellényzsebben elhelyezhető, keménytáblás füzet, amelyre valaki ákombákom stílusban, egy kis házat rajzolt.²

Az 1. világháborúban – Für Lajos (1930–2013) kutatása szerint – 4 millió hadbavonult közül mintegy 2,5–3 millió lehetett paraszti származású, azaz

¹ Pál László (szül. 1940) a szerző édesapja, Pál Ferenc (szül. 1892) pedig a nagyapja.

² A napló jelenlegi őrzési helye: Smidt Múzeum, S.Ve. 74.175.1.

a 10–11 milliós paraszti társadalomnak legalább a negyede a frontra került.³ Azaz, hogy ezek a fiatal emberek elhagyva családjukat, otthonukat, komoly áldozatot hoztak, másfelől azonban hatalmas távolságokat jártak be, nagy élettapasztalatra, tudásra tettek szert.

Ebbe a milliós tömegbe tartozott, Pál Ferenc is, aki 1892. február 4-én, Zanaton született. Szülei, Pál József és Kiss Rozália, összesen nyolc gyermeket neveltek fel. Ferenc, a kovácmesterséget kezdte el kitanulni egyik sógoránál, a nemesbődi kovácsnál. A háború kitöréskor két fiútestvérével szinte azonnal „berukoltak”. Egyik bátyja, Lajos az 5. tábori ezredhez, másik bátyja József, feltehetőleg a 83-as gyalogezredhez került. Mindketten az olasz fronton szolgáltak. Ferencet a komáromi 6-os vartüzérekhez sorozták be, s mint ilyen Przemysl (ma: Przemysl, Lengyelország) várába került. A negyedik fiúgyermek, fiatal kora miatt, otthon maradt. A három bevonult mindegyike – ki előbb, ki később – hazatérhetett.

Przemysl várát az oroszok gyakorlatilag kiéheztették. 1915. március 19-én

³ Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól. 1. köt. Történelmi esszé. Bp., 2013. 306. p.

³⁰ OL DZ. Asr. 1784. Balogh. 40. cs. fasc. 1. pos. 473. 209–210., 213–233. fol.

még a védők végrehajtottak egy kitörési kísérletet, annak kudarcát után azonban megsemmisítették a náluk lévő készleteket, s március 23-án megadták magukat. A zömében magyarokból álló védőrség – 9 tábornok, 93 főtiszt, valamint 117 000 katona, közel 120 000 fő – hadifogságba került.⁴

Azt az útvonalat, amelyet fogságba esését követően Pál Ferenc bejárta, nehéz követni, kevés a rendelkezésünkre álló adat. A hivatalos veszteséglista alapján Pál Ferenc, mint hadifogoly „Selo-Werchnie-Mullij”-ban (ma: Muszljumovo, Oroszország, Tatár föld) tartózkodott 1916-ban, ami akkor Permi Kormányzósághoz tartozott.⁵

Szöbéli hagyományként ránk maradt, hogy egy ideig egy parasztgazdaságban dolgozott az „Irtis folyó partján”. Amikor belépett az orosz család otthonába, épp ettek, a már ott lévő másik magyar hadifogoly rászólt: ülj le egyél, mert ezek nem kínálnak meg... A legenda szerint, mikor elindult volna haza, a gazda kérte, maradjon náluk, nőszüljön meg. Ő azonban nem maradt.

A fogság állomásai közül a legjobban beazonosítható hely Taganrog (Oroszország). Ebben az Azovi-tenger partján lévő városban a hadifoglyok egy vasgyárban dolgoztak. „Egy nap alatt 66 vagon szemet lapátoltak ki”.⁶ A kötetben szereplő vers legtöbbje 1917. évi dátummal ezt a helyet adja meg. Több költemény keletkezési idejéhez csak annyit írt „Az Azovi-tenger partján” ez esetben valószínűleg ugyanerről a fogolytáborról beszélhetünk.

⁴ Farkas Márton: Téli hadjárata a Kárpátokban, 1915. január 23–március 22. = Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK), 1982. 3. sz. 425–426. p.

⁵ Verlustliste. Veszteség lajstrom 29/8. 1916. Nr. 457. 42. p. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MEVH_Veszteseglista_Veszteseg_1916_457-469/ (Megtekintve: 2017. február 2.)

⁶ Pál László szíves közlése.

A füzetben megadott „Bologó”, ténylegesen Vologda (Oroszország) lehet, Moszkvától északra fekszik, az 1. világháborúban működött itt hadifogolytábor.⁷ Ide a dátumok alapján 1918. első felében kerülhetett. Egyszer pedig „Novi Nikolaszkban” datáltak. Novi Nikolaszkba 1918. második felében kerülhetett.⁸ Ezt Novo-Nikolajevszkkel (ma: Novoszibirszk, Oroszország) azonosíthatjuk.⁹ A családi szóhagyomány megemlíti a mandzsúriai Csitát (ma: Oroszország) is. Ebből a Bajkál-tótól keletre fekvő városból feltehetőleg már Vlagyivosztkba (ma: Oroszország) vezetett az útja. Ez volt ugyanis az a kikötő, ahová a Szibériában rekedt magyar hadifoglyokat nemzetközi segítséggel összegyűjtötték, s hajóval Európába szállították. A hajók Triesztben (ma: Trieste, Olaszország) kötöttek ki, ahonnan a katonákat kórházvonatok szállították Szentgotthárdra, innen leszerelő táborba kerültek. Összesen 7 hajóval 4784 fő jöhetett haza.¹⁰

A füzetben lévő szövegeket alapvetően négy csoportra oszthatjuk: 1.) pár oldal, amely a katona, vagy fogolytársak nevei és címeit tartalmazza, 2.) katonai és szerelmes dalok, nóták, 3.) egy prózai leírás Przemysl várának ostromáról és (4.) versek.

Feltételezhetjük, hogy a naplóba a katonatársak címei kerülhettek be idő-

⁷ Hadifogoly magyarok története. 2. köt. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk. Baja Benedek et al. Bp., 1930. (továbbiakban: Baja, 1930.) 228. p.

⁸ „Jaj de szépen muzsikálnak a kávéházban” című nóta végén: Írta Pál Ferenc, 1918. X. 24-én, Novi Nikolaszk.

⁹ Baja, 1930. 142. p.

¹⁰ Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922. = HK, 1994. 4. sz. 39. p.

rendben a legkésőbb. E feltételezésünket azonban csak a logikára alapozhatjuk, ugyanis a füzet lapjai – ha elfogadjuk a néhol megadott helyeket és dátumokat – nem kronológiai sorban követik egymást. Nagy valószínűséggel, búcsúzáskor oszthatták meg egymással elérhetőségeiket az egykori bajtársak. A dalok többsége népies műdal vagy katonadal. Forrásértékük csekély, ezért közlésüktől itt eltekintünk. Némelyiküket hellyel és dátummal látták el. (Van szép lovam... Bologoe, 1918. II. 14.)

Przemysl várának ostromáról szóló rész egyértelműen látszik, hogy nem egy elemit végzett ember írása, ráadásul olyan nagy mennyiségű, s olyan minőségű adatok tartalmaz, amelyet egy közkatona nem ismerhetett. Nagy valószínűséggel ezt egy kis módosítástól eltekintve, Pál Ferenc valamilyen tábori újságból másolhatta ki.

Lehetséges, hogy a versekkel is hasonló helyzet. Vagyis, hogy ezek szerzője sem Pál Ferenc, hanem hallotta, vagy olvasta valahol, s lejegyezte azokat. Némileg ezt bizonyítja az, hogy a versekben nincsenek javítások, illetve, hogy nem időrendben követik egymást. Ez ellen szól azonban, hogy a dalok között sincsenek korrekciók, pedig azok nagy valószínűséggel nem szövegről lettek másolva, hanem hallás után. A versek alkotási technikája is minden bizonnyal úgy működött, hogy egy meglévő dalmra fűzhatték fel a szöveget. Így az is előfordulhatott, hogy a katonák között ezek, egyfajta népdalként keringtek. Mindez azonban csak feltételezés. A bizonyosság az, hogy habár a versek szerzőjét némileg homály fedi, lejegyzőjének azonban Pál Ferencet¹¹ tekintjük.

¹¹ Pál Ferenc későbbi életútját is meghatározta a történelem. 1920-ban, vagy 1921-ben ért haza. Átvette örökségét, gazdálkodni kezdett. Megnősült, feleségétől, Lőrincz Er-

Pál Ferenc egy a hadifogságból hazaküldött képeslapon (Pál László tulajdona)

zsébettől három gyermek született. Ferenc (1924), Erzsébet (1928), Gizella (1931). 1935-ben megözvegyült, majd pár évvel később újranősült, új feleségétől, Kovács Erzsébettől egy gyermeke született, László (1940). Agyhártyagyulladás következtében elvesztette Erzsébet lányát, majd 1952-ben tbc-ben elhunyt annak húga, Gizella is. Feltehetőleg ekkor került Smidt Lajos (1903–1975) tulajdonába a napló. A 2. világháború végén orosz nyelvtudása miatt 1945-ben zsanati bírónak választották, azonban a megszállók által őt ért sorozatos atrocitások miatt 1946-ban – valószínűleg hamis orvosi igazolás bemutatásával – lemondott. Pál Ferenc még megértette a tévesítést, 1960-ban földjei, marhái elvesztését. 1974-ben, 82 évesen hunyt el.

A szöveg közlésekor nem vettem figyelembe a helyesírási hibákat, és a központosítást, ellenben a szokásostól eltérő kifejezéseket megtartottam. A füzetben sajnos nincsenek megfelelően jelölve a sorvégek, így igyekeztem a ritmus és a rím alapján tördelni a verseket. Számos esetben sajnos ezek a rímek – hiányuknál fogva – nem adtak kellő támpontot.

Amellett, hogy a költemények némi bepillantást engednek az oroszországi 1. világháborús magyar hadifoglyok életébe, közreadásukkal elsődlegesen a zanati parasztembernek, Pál Ferencnek kívántam emléket állítani. Meggyőződésem azonban, hogy ez a pár egyszerű strófa nemcsak az ő, hanem a vele együtt szenvedő sok ezer magyar hadifogoly szellemi terméke is. Így megjelentetésükkel ő előttük is tisztelünk.

A FOGOLYTÁBORBÓL

Mit tudjak leírni szomorú sorsommal,
valamit leírok a fogolytáborból.
Hova vetett a sors még ifjú koromba,
elmerül az ember nehéz gondolatban.
Ki hallotta hírét Jégszibériának,
Európa földrészt északi sarkának?
Iskolás koromba tanítóm mondotta,
jéggel hóval gazdag ez a Szibéria.
Elgondoltam akkor mely hideg lehet ott,
engem most a sorsom éppen oda dobott.
Odavetett a sors arra a hideg tájra,
ahol soha sem virul a boldogság fája.
Nincsen itt nyár, soha sincsen kikelet,
nem dalol itt soha tarka madár sereg.
Sohasem halhatunk hírt jó szüleink felül,
tőlük messze vagyunk, mind ég a földtől,
Miért élünk mi itt? Hisz nekünk hazánk van,
amelynek párja nincs széles e világon.
Tág ez a szó nekünk, na de ki kell mondjuk,
hogy mi az oroszoknak hadi foglai vagyunk.
Azért hoztak ide zord világba,
itt kell nekünk élni egy igen rossz fogságba.

Itteni életünk elég sajnós nekünk,
fegyveres kísért nélkül nem mehetünk.
Sem jobbra sem balra körül vagyunk zárva,
mindig bent kell üljünk a fogoly táborba.
Csak dologra visznek, hurcolnak bennünket,
enni nem adnak, bizony csak keveset.
70 deka kenyér egy nap egyszer zupa,
nálunk nem enne meg ember, csak a kutya.
Van még főzve délbe dohos köles kása,
jól lakik az ember, elég hogyha látja.
Kemény a fekvésünk, jég hideg a szoba,
háromujnyi jég van az ablakra fagyva.
Éjjel fölbredünk, no mert nagyon fázunk,
a barakk közepén dideregve járunk.
50-60 fokos hideg vagy on itten,
kérjük a Jóistent, hogy mentsen meg innen.
Bajos szabadulni, ragályos nyavala,
fleksz tifusz ütött ki a fogolytáborba.
Szomorú a szívem, látva bajtársimat,
hogy miképp pusztulnak e nehéz fogság alatt.
Minden nap 6 vagy 7 a halottak száma,
összerakják őket egy halottas kamrába.
Milyen a temetés arról nem is szólok,
mert annak pompái bizony nem oly nagyok.
Nincsen itt harangszó, nincsen itt gyászmenet,
öt-hat katonából áll az egész kíséret.
A temetés itten rendszerint éjjel van
10-et visznek mindig egy szánon.
Negyvenet-ötvenet tesziünk egy sírba,
árván hagyott családjukat az Isten vigasztalja.

Írta: Pál Ferenc,
Bologo, 1918. II. hó 7-én.

[CÍM NÉLKÜL]

Eszembe jut anyám szép szava,
állóvíz árokba állok mély gondolatba.
Eszembe jut, kit szerettem valaha,
kinek voltam rabja olyan sokáig,
talán elér levele odáig
Kit nem enged szeretni az anya,
bizonyára mást ölel már a karja.
Kértem is egy levelet tőle, küldött is.

Áldja meg őt azért a Jóisten is.
Mert ha találja az ellenség golyója,
nyugotában pihennék a távolban.
Az volt írva a lap egyik sarkára,
sok szerencséd legyen ott a csatába.
Tán az Isten kérését meghallgatta,
nem is talált az ellenség golyója,
bekerültem a szomorú fogságba.
Így nyomorog az anyám rossz fia,
jobban mondván, nem voltam én rossz soha,
csak én hozzám sorsom volt mostoha.
Kit szerettem, a sok irigy nem hagyta,
kit engedtek, a szívem nem akarta.
No de aztán kiütött a háború,
az volt igazán a kedvemre való.
Így legalább nem kellett házasodni
nem kellett senki lányát a kezéből kivenni.

Az Azovi tenger partján 1917.12.6-án
Írtam az orosz fogság alatt.

NEM MEGYÜNK MI HAZA SOHA

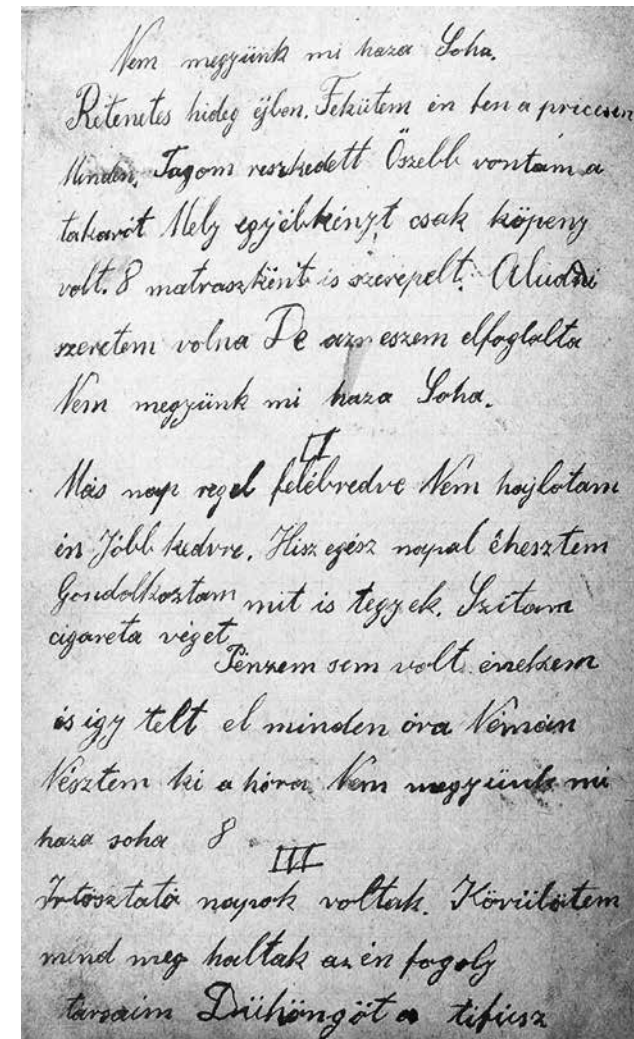
Rettenetes hideg éjben,
feküdtem én fenn a priccsen.
Minden tagom reszketett,
összebb vontam a takarót,
Mely egyébként csak köpeny volt,
matracként is szerepelt.
Aludni szerettem volna,
de azt eszem elfoglalta.
Nem megyünk mi haza soha!

II.

Másnap reggel felébredve,
nem hajlottam jobb kedvre,
hisz egész nappal éheztem.
Gondolkodtam mit is tegyek,
szítam a cigarettavéget.
Pénzem sem volt énnekem,
és így telt el minden óra,
némán néztem ki a hóra.
Nem megyünk mi haza soha.

III.

Irtóztató napok voltak,
körülottem mind meghaltak,
az én fogolytársaim.
Dühöngött a tifusz járvány,
mi csak néztük némán.
Nem lehetek álmaink.
Mikor kerülünk mi oda,
a földetlen koporsóba.
Nem megyünk mi haza soha.

Részlet Pál Ferenc verses füzetéből
(Smidt Múzeum, S.Ve. 74.175.1.)

IV.
 Beteg lettem én is végül,
 homlokomra sötét rém ül.
 Jeges zacskót tesznek reám,
 lázálomban otthon vagyok
 A kis fiam még hogy gagyog!
 Hol is voltál jóapám!
 Fölebredek valóra,
 rákiáltok ápolómra.
 Nem megyünk mi haza soha!

V.
 Hosszú napok végtelenek,
 megőrültek minden lelket,
 megfagyott a reményünk is.
 Szól agyamra rémsúlyos gond,
 itt kell korán elpusztulnom.
 Még a tavasz sem ér itt.
 Felkapok a fehér a fehér lóra,
 már csöngettek mementóra.
 Nem megyünk mi haza soha!

VI.
 Irgalmatlan hosszú telet,
 mely bevezgett sok életet,
 enyhébb napok következtek.
 Földerült a nap az égen,
 vigasztalás sok szegényen.
 Reméltek a betegek.
 Csakhogy átkos Szibéria,
 új fagy jött augusztusba.
 Nem megyünk mi haza soha!

VII.
 Egyszer aztán elindultunk,
 sok halottól szabadultunk.
 Voltunk mi vagy ezereken.
 Úgy hallottuk béke van már,
 nem búcsúzik tőlünk a nyár,
 míg mindahány leszerel.
 Megérkeztiünk Tagonrogba.
 Nem megyünk mi haza soha.

VIII.
 Újabb harcok keletkeztek,
 soha vége nem lesz ennek.
 Amíg bírják nem hagyják!
 Az új harcok is elültek
 Jött a híre, összeültek,
 és a békét tárgyalják.

FOGALMAZÁS

*Este van most éppen mikor eztet írom,
 fájdalom kiöntöm, mert tovább nem bírom.
 Leírom e könyvbe fekete betűkkel,
 mivel nem dolgozom épp ezen az éjjel.
 Itten társalgunk az ebédlő terembe,
 gondtól az álom nem jön szemreinkre.
 Többen kártyát írunk szép magyar hazánkba,
 kedves szüleinknek vigasztalására.
 Kettőt írok én is. Egyet jó anyámnak,
 egyet pedig régen szeretett babámnak.
 Mit írok nekijük leírom e könyvbe.
 Azt írom, jól vagyok vigasztalás képpen.
 De hát jól nem vagyok, az Isten is látja,
 mert sokat szenvedek nagy Oroszországba.
 Mondhatom igazán nagy helyet bójártam,
 ilyen rongyost, mint én még sohasem láttam.
 Most jelenleg csak éppen gatyába vagyok,
 nadrágom elszakadt, másikat nem kapok.
 Még a nagykabátom kapcának sem való,
 bizony nem vinné el a rongyszedő zsidó.
 Meg hogy éhes vagyok, arról mit is írhatnék,
 hisz a konyhába van még egy kis moslék.
 Másnak nem nevezem, amit nekünk főznek,
 az Isten tudja, hogy leszünk mi itt meg!*

*Írtam a taganrogi vasgyárba.
 1917. IX. 6-án*

Páll Ferenc 6. tüzér

A SZOMBATHELYI BAGOLYVÁR

■ Pintér Bálint

BEVEZETÉS

Tanulmányomban egy ismeretlen építész által az 1840-es években tervezett szombathelyi kastély, a Bagolyvár építéstörténetét, illetve stíluskapcsolatait szeretném bemutatni. Ezen épület már régóta a lakosság érdeklődésének a középpontjában állt, amelynek kiváló bizonyítékai az évtizedek során kialakult kalandos históriák, történetek, illetve maga a ragadványnév (Bagolyvár) létrejötté. Az épület népszerűségét festői elhelyezésének és erődített várkastély jellegének köszönheti. Ennek ellenére a Bagolyvárnak a felépülést követően majd fél évszázadot kellett várnia arra, hogy művészettörténeti szempontból egyáltalán foglalkozzanak vele. A tudományos feldolgozás hiányosságait bizonyítja azon tény, miszerint a Bagolyvár nem tudott bekerülni építészettörténeti szempontból a köztudatba, így a szombathelyi lakosok sincsenek tudatában a kastély művészeti jelentőségének, csupán egy izgalmas kialakítású lakóházat látnak benne. Írásomat elsősorban hiánypótlás céljából kívántam elkészíteni, hogy a – jelenleg a

magyar építészettörténeti kutatás periferiáján elhelyezkedő kvalitásos, a maga nemében egyedülálló – kastélyra a jövőben nagyobb figyelem irányuljon.

KUTATÁSTÖRTÉNET ÉS FORRÁSOK

A Bagolyvár történetének kutatása szempontjából meglehetősen szerencsétlen, hogy az építéssel egykorú tervrajzok nem ismertek. Ugyanakkor a levéltári források, az újságcikkek, valamint az általános leírások alapján információt nyerhetünk az építető személyéről, Czvitkovics Károlyról, valamint a munkálatok menetéről. Az adatok egy része viszont ellentmond egymásnak, ami tovább nehezíti az épület történetének a rekonstrukcióját.

A kastély első ismertetése – habár igen rövid terjedelmű – Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című könyv 1896-ban megjelent 4. kötetében olvasható.¹ Több információval szolgál azonban Kárpáti Kelemen (1859–1923) 1898-ban

¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. [13.] Magyarország IV. kötete. Bp., 1896. XII., 600 p.

– a Magyarország vármegyéi és városai című monográfiásorozat Vasvármegye kötetében – megjelent írása.² Az ebben szereplő adatokat emelte át útikönyvébe 1933-ban Thirring Gusztáv (1861–1941), majd pedig 1959-ben Genthon István (1903–1969), amikor összegyűjtötte a Dunántúl művészeti emlékeit.³

A Bagolyvár azonban a 20. század elején Szombathely város akkori főmérnökének, Bodányi Ödönnek (1858–1921) is felkeltette érdeklődését. Kutatási eredményeit – amelyek eltértek a korábbi ismertetésektől – közzétette a Szombathely város fejlődése 1895–1910-ig és műszaki létesítményei című könyvében.⁴ Bodányi információi alapján 1992-ben Pékné Turkovics Tímea jóvoltából készült egy szakdolgozat, A Bagolyvár építéstörténete címmel.⁵ Ez az első olyan írás, amely kizárólag a Bagolyvárral foglalkozik. 1996-ban Sisa József (1952–) művészettörténész vállalkozott az épület részletesebb bemutatására, illetve a kastély stíluskapcsolatainak a feltárására és az attribúciós kérdés megválaszolására, amelynek kiindulópontjául szintén a helybéli főmérnök munkáját választotta: „A kézikönyvek sommás megjegyzésénél hirtelt érdemlőbb Bodányi Ödön cikke.”⁶

A fenti írásokat tartalmuk szerint tehát két halmazba különíthetjük el.

² Vasvármegye. Balogh Gyula et al. Bp., 1898. (továbbiakban: Balogh, 1898.) 134. p. (Magyarország vármegyéi és városai; 3.)

³ Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. 1. köt. Dunántúl. Bp., 1959. (továbbiakban: Genthon, 1959.) 444 p.

⁴ Bodányi Ödön: Szombathely város fejlődése 1895–1910-ig és műszaki létesítményei. Különlenyomat az Építő Ipar műszaki hetilap 1910-iki évfolyamából. Bp., 1910. (továbbiakban: Bodányi, 1910.) 225 p.

⁵ Pékné Turkovics Tímea: A Bagolyvár építéstörténete. Szombathely, 1992. (továbbiakban: Pékné Turkovics, 1992.) 30 fol.

⁶ Sisa József: A szombathelyi Bagolyvár és amerikai építésze. = Műemlékvédelmi Szemle, 1996. 1. sz. (továbbiakban: Sisa, 1996.) 127. p.

Az egyik csoportnak a forrása a Vasvármegye című monográfia, míg a másikonak Bodányi Ödön munkája. A későbbi, Bagolyvárral foglalkozó tanulmányok lényegében e két írás valamelyike alapján, azoknak a továbbgondolásából születtek meg.

A forrásokban a megrendelő neve többféle módon olvasható (Zwitkovich, Szcvitkovics, Czvitkovicz, Czvitkovics). Én a továbbiakban a levéltári dokumentumok nyomán a Czvitkovics névváltozatot használom. A Kárpáti Kelemen adataira támaszkodó irodalmak építettként egy bizonyos Czvitkovics Károly hadbiztost neveznek meg, akinek 1851-ben készült egy kastélya, amit saját neve után Károlyvárnak keresztelt el.⁷ Későbbi tulajdonosa, Sövegjártó János ügyvéd helyeztetett el egy 5 mázsás öntöttvas baglyot a kastélyon, amely alapján a szombathelyi lakosok Bagolyvárnak nevezték.⁸ Ennek az információnak ellentmond Bodányi Ödön véleménye, miszerint az épület 1848-ban már állt, Bagolyvár néven. A megrendelő egy szombathelyi polgár, Czvitkovics Károly volt, aki egy vasbaglyot tetetett a villa tornyára.⁹ Bodányi továbbá azt állította, hogy a Bagolyvár tervrajzait és a megépüléshez szükséges anyagi fedezetet az építető nagybátyja – aki Amerikában élő jezsuita szerzetes, püspök volt – küldte.¹⁰ Ezen információk alapján próbálkozott Sisa József a szombathelyi épület amerikai stíluskapcsolatainak a felkutatásával. Tanulmányában többször utalt arra, hogy Czvitkovics Károlynak nem volt anyagi fedezete a kastély felépítésére, ezért helytálló lehet Bodányi feltételezése az amerikai

⁷ Balogh, 1898. 134. p.; Genthon, 1959. 365. p.

⁸ Balogh, 1898. 134. p.

⁹ Bodányi, 1910. 176. p.

¹⁰ Uo.

nagybácsiról.¹¹ Sisa a megrendelő rokonát egy kőszegi születésű, Amerikában tevékenykedő redemptorista szerzetessel, Czvitkovics Sándorral azonosította, aki valójában Károly testvére volt.¹²

A levéltári kutatásom során szerencsés módon előkerültek olyan korabeli írásos dokumentumok, amelyek segítenek eligazodni a szövevényes információk között. A tanácsülési jegyzőkönyv szerint Czvitkovics Károly – édesanyja halála után egy héttel –, 1844. február 1-jén vásárolta meg a szőlőbirtokot, amelyen már állt egy épület.¹³ Ugyanebben az időszakban Söptén több birtokot, valamint egy házat is vett.¹⁴ Ezen érdekes egybeesések alapján elképzelhető, hogy az elhunyt nagyobb örökséget hagyott hátra gyermekeire, ami Károlynak kellő fedezetül szolgálhatott a vásárlásokhoz. Visszatérve a szőlőbirtokhoz, egy 1846. évi térképen felfedezhető a telek alsó részén egy szerényebb méretű ház¹⁵ – ami az előbbieken említett épülettel lehet azonos –, azonban a Bagolyvár még nem szerepel rajta. 1847-ben Czvitkovics Károly megvált söptei birtokától, erdőjétől, szántójától, legelőjétől, valamint házatól.¹⁶ Feltételezésem szerint ezután Szombathelyre költözött és az eladásokból befolyt pénzt az ottani birtokára költötte, ugyanis a jegyzőkönyvek bizonyos földkupac ki-

sásáról, egy kőfal építéséről, illetve a kerítés felállításáról számolnak be.¹⁷ A birtok területén komoly tereprendezést végeztek, a dombokat falakkal megtámasztották, terméskövekkel díszkertet és gyümölcsöst alakítottak ki. Azt biztosan állíthatjuk, hogy 1848-ban és 1849-ben olyan munkálatok folytak a szőlőhegyen, amelyek az építendő, vagy már épülő Bagolyvárral hozhatóak kapcsolatba. A város községtanácsának 1851. évi jegyzőkönyvében egy bormérési engedélyről szóló kérelem kapcsán olvashatunk egy – a szőlőbirtokon épült, szép kerttel ellátott – „házról”, ami a „közönység kényelmére” és a „város csinosságára” szolgált.¹⁸ Ez utóbbi már mindenképpen a Bagolyvárra vonatkozhat, ami megfelel az 1851. évi telekkönyvi adatoknak, miszerint a birtokon két lakrész található. Az 1857. évi kataszteri térképen jól látható a Bagolyvár, valamint a telek al-

Az 1857. évi kataszteri térkép a Bagolyvárral és a birtokkal (MNL VaML Térképgyűjtemény. Szombathely kataszteri térképe, 1857)

1. kép

ján az a kisebb épület, amely az 1844. évi birtokvásárlással került Czvitkovics Károly tulajdonába (1. kép). Ezek alapján a kastélynak 1847 és 1851 között kellett felépülnie.

¹⁷ MNL VaML Szvt. Tjvk. 1848–1849. 714., 828. bejegyzés; MNL VaML Szombathely város községtanácsának iratai (továbbiakban: Szvkt.) jkv. 1849–1850 860. bejegyzés

¹⁸ MNL VaML Szvkt. jkv. 1850–1852. 1658. bejegyzés

¹¹ Sisa, 1996. 127. p.

¹² Uo.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Szombathely város tanácsának iratai (továbbiakban: Szvt.) Tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Tjvk.) 1843–1844. 678. bejegyzés

¹⁴ MNL VaML Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (továbbiakban: VSZHL) Jegyzőkönyvek (továbbiakban: jkv.) 1844. 515/2., 569. bejegyzés

¹⁵ Manapság ez a ház már nem áll.

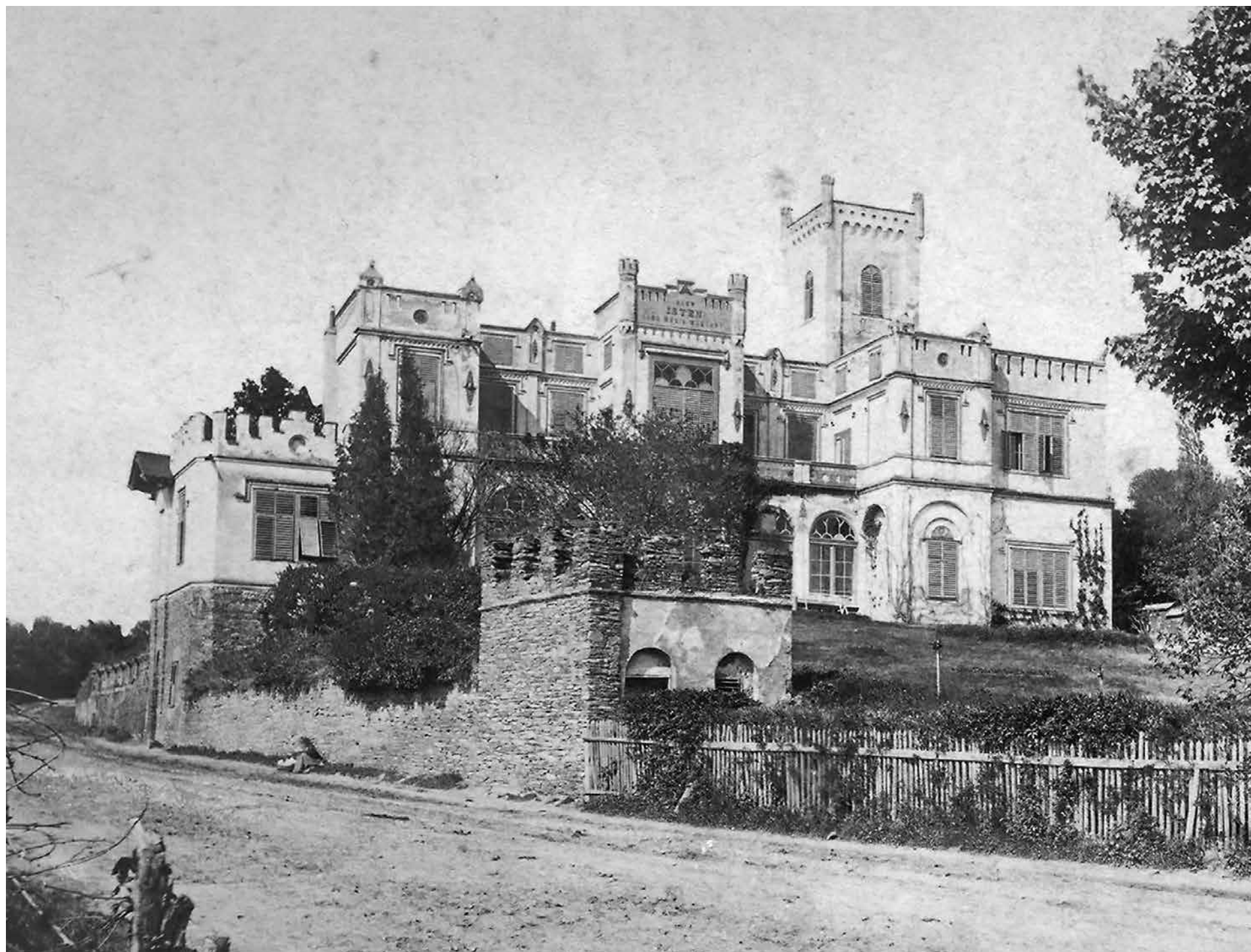
¹⁶ MNL VaML VSZHL jkv. 1847. 505., 838., 1148. bejegyzés

ÉPÜLETLEÍRÁS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TERRAKOTTA ÉPÜLETDÍSZEKRE

A Bagolyvár a város akkori peremén épült, a Nárai út melletti szőlőhegy lejtős területére. A romantikus és az angol picturesque¹⁹ felfogásnak megfelelően a kastélyt a szőlők mellett fekvő zöld, fás domboldalba „egy nézetre” komponálta az építész (2. kép). A kastély ugyanis az aszimmetrikus, rizalitos kiképzésével – az első rizalit síkban tartott, a második féltengelynyire, míg a harmadik egy teljes tengelynyire van kiugratva –, illetve a hangsúlyos torony jól megválasztott elhelyezésével igazán csak a délkeleti irányból adja ki a sejtelmes, de igen látványos formáját. Az építész külön figyelmet fordított arra, hogy amint a domb emelkedik, úgy „fejlődjön” a kastély is. Alul kisebb, bástyaszerű alépitmény található, felette előbukkannak a nagy nyílásokkal ellátott rizalitek, végül pedig a domb legmagasabb pontja fölé elhelyezett torony látható, amely megkoronázza az épületet. Mindez csupán a már említett irányból érzékelhető. Egészen más látványt nyújt a kastély szemből, a főhomlokzat felől. Ez az építész bravúrjáról, illetve körültekintéséről tanúskodik, mivel a telek alján álló ház miatt a Bagolyvár homlokzatának északi része mindenképp takarásba került volna, ezért a főnézetet kissé eltolta déli irányba. Ennek köszönhetően a főhomlokzat zavartalanul érvényesülhetett.

Az építész egységben gondolkodott, nem csupán egy reprezentatív kastélyt szeretett volna megtervezni, hanem fontos volt számára, hogy az épület

Id. Knebel Ferenc: A Bagolyvár látképe, 1880. (Spiegler Tibor gyűjteményéből) 2. kép

¹⁹ Zádor Anna: A klasszicizmus és romantika építészete Magyarországon. [Bp.], 1981. 35. p.

3. kép | A Bagolyvár hátsó udvarának téglafala
(A szerző felvétele)

összhangban legyen a környezetével. Ennek tudhatóak be azon tereprendezési munkálatok, amelyek során kialakították a Bagolyvár díszkertjét. Terméskövekkel szintkülönbségeket és kisebb parcellákat hoztak létre, amikben különféle növények, valamint egyéb kerti elemek kaptak helyet, mint a kerítéshez kapcsolódó bástyaszerű építmény, a kút, valamint az antik római sztéléket idéző kődarab. A magasabban fekvő hátsó udvart téglafallal határolták (3. kép), a szőlődombot pedig kövekkel megtámasztották, ám egy kisebb híddal átjárást biztosítottak a két kert között. Ugyanakkor figyeltek arra, hogy a kert természetesnek tűnjön és egyfajta vadregényes képet mutasson magáról. Ezek a megoldások jól szemléltetik azt a – tájképi építészettel ro-

konságot mutató – tudatos és átfogó koncepciót, amelynek jegyében kialakították a kastély környezetét.

A Bagolyvár kétszintes, tagolt és megmozgatott főhomlokzata az első pillantásra teljes mértékben aszimmetrikusnak tűnik. Ha alaposabban megfigyeljük a homlokzat hét tengely széles központi részét, láthatjuk, hogy szimmetrikus, három rizalitos elrendezésű. A középső rizalitnál helyezkedik el a főbejárat, fölötte egy címerrel, amelyre a későbbiekben fogok kitérni. Az épület tagoltságát a kubesos formavilág, a lizénák, az erődszerű tornyocskák és az előre, illetve hátra léptetett épületrészek erősítik.

A központi rész alsó szintjén félköríves nyílások, a második szinten, a piano nobilen angol szögletes-füles tu-

dor szemöldökpárkányok²⁰ és egyenes záródások, míg a toronyban ismét egy hangsúlyos félköríves nyílás látható. Ezt két oldalról egyenes záródású nyílásokkal rendelkező, kiugratott épületrészek (a két oldalsó szárny főhomlokzati része) határolják. A szinteket klasszikus osztópárkányok választják el. Az emelet párkánya alatt egy félkörívekből álló sor húzódik végig, ami nem ismeretlen a középkori építészetből. A rizalitok között, az emelet felett egy vakablakos, tudor szögletes-füles párkányos attika zárja az épületet, míg a rizalitokat egy erődített jellegű mellvéd koronázza. A középső, lépcsőzetesen pártázott részben egy felirat volt olvasható: „Nagy Isten! Áldd meg a Magyart...”²¹

Fontos felhívni a figyelmet az épület igen látványos homlokzatszítésére, a kvalitásos terrakotta részletképzésekre és ornamentikára (4. kép). Ilyen kerámiapplikációk az attika szinten megjelenő rozetták és növényi motívumok, a párkány alatti ívsor, az ablakokat keretező tojásléc, a levél és toboz formájú konzolok, az indafonatos domborművek, illetve erkélykorlát, valamint a homlokzat síkjából kitekinthető fejek. Ezek a növényi fonatokkal ellátott tartóelemek, amelyek közepén fejek láthatóak, igencsak érdekesek. A kastélyon jelenleg látható fejek teljesen egyforma öntvények, amiket vörös színnel festettek le. Ám szerencsésen fennmaradt a déli szárny tetőteraszán két fejtöredék, amelyek anyaga ugyanúgy terrakotta, mint a többi díszítő motívumé (5. kép). E fejek egyike a klasszikus művészet formavilágát idézi. Stilizált szakálla, illetve hajfürt-

A Bagolyvár főhomlokzatának kerámiadísztése
(A szerző felvétele) | 4. kép

²⁰ Sisa, 1996. 132. p.

²¹ Ezen felirat ma már nem olvasható, az archív fotókon viszont jól látszik.

5. kép A Bagolyvár egyik kerámiafeje
(A szerző felvétele)

jei vannak, arca idealizált, a másik viszont a kor divatját tükrözi és a kialakítása nagymértékben eltér az előbb említettől. Bajszos, haja enyhén balra fésült és fejét kissé oldalra, lefelé hajtja.

Ebben az időszakban az építészeti kerámiák használata Magyarországon meglehetősen ritka. Habár az 1860-as évektől már egyre több épületen: templomokon, mauzóleumokon, magánvillákon találkozhatunk terrakotta tagozatokkal, vagy ornamentikával, használatuk igazán csak a Zsolnay-gyár beindulása után lett általános az országban. Ezen időszakban a díszítő kerámiák alkalmazását csak a legkiválóbb építészeknél figyelhetjük meg, úgymint az osztrák Ludwig Förster (1797–1863) és Theophil Hansen (1813–1891) közös munkáin (pl.: bécsi

Arsenal), valamint Ybl Miklós (1814–1891) 1845 és 1860 között tervezett világi és egyházi épületein (pl.: ikervári Batthyány-kastély, Unger-ház, nagyecenki plébániatemplom). A következőkben egy kis kitérőt szeretnék tenni, hogy a Bagolyvár kerámiadíszzeit el tudjuk helyezni a korszak építészeti gyakorlatában.

Az 1860-ban Ybl Miklós tervei szerint megvalósult nagyecenki plébániatemplomnak a bejárati ajtó fölött látható kerámia domborműve (6. kép) egy az egyben megegyezik a tíz évvel korábban épült Bagolyvár félköríves terrakotta díszítményével (7. kép), még az indák és a levelek kanyarodása is teljes mértékben azonos. Egyedüli különbség, hogy a középső tondóban,

Ybl Miklós: A nagyecenki plébániatemplom feltételezhetően wagrami kerámiadísz. Épült: 1860–1864
(A szerző felvétele)

6. kép

(A szerző felvétele)

A Bagolyvár szélő rizalitjának félköríves kerámiadísz
(A szerző felvétele)

7. kép

(A szerző felvétele)

egy kereszt kapott helyet, míg Szombathelyen egy rozettát láthatunk.

Ha összehasonlítjuk a Bagolyvár kerámiadíszait Ybl Miklós korábbi, az 1840-es években tervezett épületeinek a terrakottáival, akkor a kerámiaindák formai megoldásai között is nagy hasonlóságokat vehetünk észre. Ezeket a terrakotta elemeket a korban mintarajz alapján, öntőforma segítségével készítették. E momentum alapján érdemes tehát elgondolkodnunk azon, hogy a szombathelyi épület díszait és az Ybl Miklós által alkalmazott terrakotta elemeket egy helyen, egy minta alapján gyártották, ahol az idő előrehaladtával egyre finomodhatott a formák kimunkálása. Sajnos meglehetősen kevés információval rendelkezünk a korabeli kerámiagyárakról. Habár az 1840-es években Szombathelyen már működött egy téglaműhely (cserépszindelyt és téglát készítettek), ezen időszakból nem ismerünk építészeti kerámiák készítésére specializálódott gyárat Magyarországon. Ezt az állapotot támasztja alá egy – az Ybl hagyatékban – az ikervári építkezésekkel kapcsolatban fennmaradt levél.²² Ez Viktor Brausewetter (1813–1899), a wagrami Doblhoff-féle kerámiagyár megbízottjának levele Ybl Miklóshoz. Ebből fény derül arra, hogy Ybl Miklós 1847-ben a wagrami gyárból rendelt építészeti kerámiákat: arabeszeket, rozettákat, konzolokat, pilaszterfőket és lábzatokat Károlyi György (1802–1877) pesti címére, nagykárolyi használatra, valamint az ikervári építkezésekhez. A wagrami kerámiagyár a 2. világháborúban a teljes archívumával együtt megsemmisült, azonban az Allgemeine Bauzeitung 1847. évi számá-

ból informálódhatunk a gyár történetéről, illetve az ikervárihoz hasonló szerencsés esetekben – írott dokumentumok alapján – konkrét épületekhez tudjuk kötni az ott készült terrakottákat.²³ A gyár Kottlingbrunn és Leobersdorf között működött Ausztriában és tetőcserepek, valamint kancsók készítésével foglalkozott. 1839-ben azonban új tulajdonosa lett az üzemnek Ignaz Freiherrn von Doblhoff (1776–1856) személyében, aki felfogadta a porosz építész, Viktor Brausewettert, hogy átálljanak az építészeti kerámiák gyártására, létrehozva ezzel Ausztria első művészi igényű terrakottagyárát.²⁴ 1847-ben Viktor Brausewetter egyre nagyobb tulajdonrészt szerzett meg. Egy 1852-ből származó írott forrásban már az ő neve alatt fut a gyár.²⁵ Az 1850-es évek második felére egyeduralgódóvá vált a kerámia-üzem, szinte minden kisebb vagy nagyobb osztrák villára felkerült valamilyen termékük. Az 1840-es években viszont még kevesek számára volt ismert a gyár. Ekkortájt figyelhetett fel Ludwig Förster is a terrakottákra, aminek hatására 1847-ben egy tanulmányt jelentett meg a wagrami kerámiagyárról az Allgemeine Bauzeitungban.²⁶ Habár ez az írás segítette a gyár népszerűsítését,

²³ Rychlik, Otmar: Zur Geschichte und Kunstgeschichte der Niederösterreichischen Terrakottaproduktion in Wagram bei Leobersdorf. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge 62, H. 2, 1996, 507–508. p. (továbbiakban: Rychlik, 1996.); Rychlik, Otmar: Die Grabkapelle der Familie Pacher von Theinburg auf dem Friedhof von Schönau an der Triesting. In: Friedhof und Denkmal. Red.-Komitee Edith Bilek-Czerny et al. St. Pölten, 2009. (továbbiakban: Rychlik, 2009.) 45–47. p. (Denkmalpflege in Niederösterreich; 42.) http://www.noef.gv.at/noe/Kunst-Kultur/Denkmal_Band_42.pdf (Megtekintve: 2017. február 8.)

²⁴ Rychlik, 1996. 508. p.

²⁵ Uo.

²⁶ Rychlik, 2009. 46. p.

az 1850-es évek elejéig még főként csak osztrák, elsősorban bécsi építészek rendeltek egy-egy nagyobb megbízásukhoz terrakotta díszet. A gyár a legjelentősebb megbízását Ludwig Förstertől és Theophil Hansentől kapta, akik a bécsi Arsenal építkezéseinél alkalmaztak nagyszámban építészeti kerámiát a wagrami üzemből.²⁷

Ybl és a wagrami gyár közti levelezés az ikervári kastély kerámiadíszre vonatkozik, ám ha a megvizsgáljuk a fóti templom, vagy éppen a nagyeceni plébániatemplom terrakottáit és összehasonlítjuk őket a wagrami gyár termékeivel, komoly hasonlóságokra lehetünk figyelmesek. A fóti templom fríze megegyezik Bad Vöslau egyik villáját díszítő wagrami kerámiamintával, annyi különbséggel, hogy Fótton a rozetták helyett keresztet láthatunk a fonatok között. A nagyeceni templom bélietes kapujának csavart kerámiaoszlopai szintén erős párhuzamot mutatnak a Schönau an der Triestingben található, az 1840-es évek végén épült Pacher von Theinburg család mauzóleumának wagrami eredetű terrakottaoszlopaival.²⁸ Ezen analógiák alapján, valamint annak fényében, miszerint Ybl Miklós Ikervárra, illetve Károlyi György pesti címére egyaránt a wagrami gyárból rendelte a kerámiákat, feltételezhetjük, hogy a fóti és a nagyeceni templom terrakottái is ebből az üzemből valók.

Mivel a Bagolyvárat díszítő terrakották szoros párhuzamai az Ybl Miklós épületein található kerámiáknak, amelyeket nagy valószínűséggel Wagramban készítettek, a szombathelyi épület fényében érdemes újra szemügyre venni az osztrák gyár terméke-

²⁷ Rychlik, 1996. 514. p.

²⁸ Uo.

it. A Bagolyváron található terrakotta tojásléc, amely motívumsor szélein akantusz levelek láthatóak, megtalálható többek között Badenben, a Doblhoff park rózsakertjének épületén, aminek kerámiáit a szóban forgó gyárban készítették. Ezen kívül a szombathelyi kastély attikáján helyet kapott növényi dísz pontos mására lehetünk figyelmesek Bad Vöslau több wagrami terrakottával díszített villáján is (pl.: Hügelgasse 36.). A Bagolyvár egyik jellegzetes kerámia eleme a homlokzataból kitekintő fej. Bad Vöslauban szintén jelen vannak a gyárban készült növénydíszes terrakotta lapok, amelyek közepén egy fej található. Emellett a Jägermayerstraße egyik lakóházának a homlokzatán három, Wagramban gyártott kerámia fej kapott helyet, amelyek közül a középső a Bagolyvárhoz hasonlóan bajsos, szakállas kialakítású. Az 1852-ben épült Villa Steinbergen egy tondóba foglalt férfi büszt látható, amit növényi palmettás indák kereteznek. Ez a koncepció emlékeztet a Bagolyvárra, de a szegélyminták között apró eltérések vannak. A villa ablakai alatt, valamint a teraszon mellvédszerűen elhelyezett terrakottadíszek (8. kép) viszont már teljesen azonosak a szombathelyi épület erkélykorlátjának kerámialapjaival (9. kép). Láthatjuk, pontról-pontra megegyeznek az elemek egymással. Érdekes, hogy a kerámiatáblák felhasználása is hasonló a két épületen.

A Bagolyvár terrakotta díszei közül tehát három különböző motívum pontos mása is szerepel azokon a badeni és bad vöslai villákon, amikre a wagrami gyár készítette – az 1850-es évek elején – a kerámiákat, valamint a szombathelyi kastély további elemei hasonlóságot, némely esetben pedig azonosságot

²² Budapest Főváros Levéltára. Építészeti, vállalkozói, vállalatok, beruházók tervei. Ybl Miklós hagyaték, tervek és iratok. 66/2–3.

mutatnak Ybl Miklós – már említett – épületeinek a terrakottáival, amelyek szintén az említett gyárral hozhatóak összefüggésbe. Ezek alapján élhetünk a feltételezéssel, hogy a Bagolyvár kerámiadíszait a wagrami Doblhoff-féle gyárból rendelhették Szombathelyre. E momentum mindenképp fontos kapaszkodó lesz a kastély szövevényes történetének és stíluskapcsolatainak a tisztázásában.

Visszatérve azonban a Bagolyvár bemutatásához, fontos kitérnünk az épület hátsó, udvar felőli homlokzatára. A kastély ezen részét igencsak nehéz rekonstruálni, mivel mai formája egy 20. század közepi átépítés eredménye. A főhomlokzat irányából a mellvéd és a kubusos formák mögött rejtve

marad a kastély tetőmegoldása. Az udvar irányából azonban jól látható a középső rész nyeregtetős lefedése. Manapság is észrevehető a tető gerendáinak kifinomult megmunkálása, illetve a csüngőeresz díszes faragása.²⁹ Ha alaposabban megvizsgáljuk az előreugró tető két tartóját, láthatunk rajtuk egy-egy illeszték nyomot, amelyek véleményem szerint eredetileg egy vízszintes, faragott gerendát tarthattak. E megfigyelés alapján feltételezhetünk egy fából készült egykori díszesebb szerkezetet, amely belógott a középrizalit udvarfelőli homlokzata elé.

²⁹ Winkler Gábor: Építészettörténeti szakvélemény a Bagolyvár helyreállítási munkáinak tervezéséhez. Szombathely, 1997. (továbbiakban: Winkler, 1997.) 21. melléklet

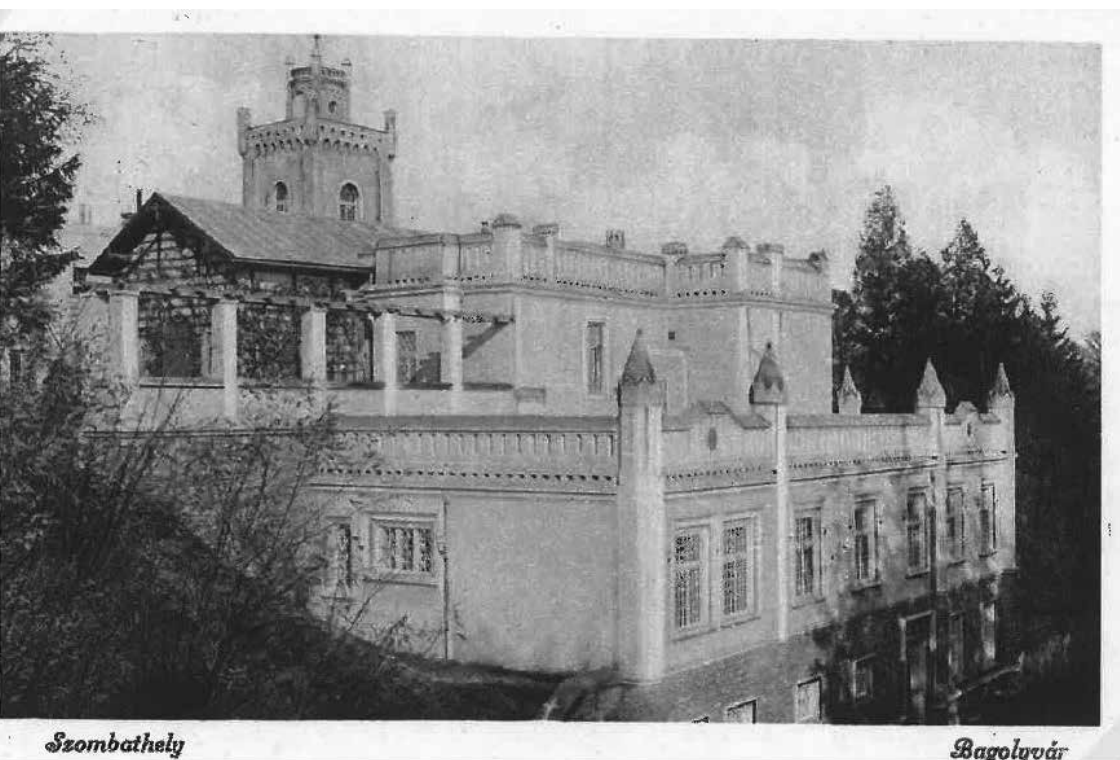

A Villa Steinberg wagrami terrakottája, Bad Vöslau. Épült: 1853
(A szerző felvétele) 8. kép

A Bagolyvár erkélyének terrakotta elemei
(A szerző felvétele) 9. kép

10. kép A Bagolyvár délnyugati látképe. Képeslap, 1930
(Kőszegfalviné Pajor Klára gyűjteményéből)

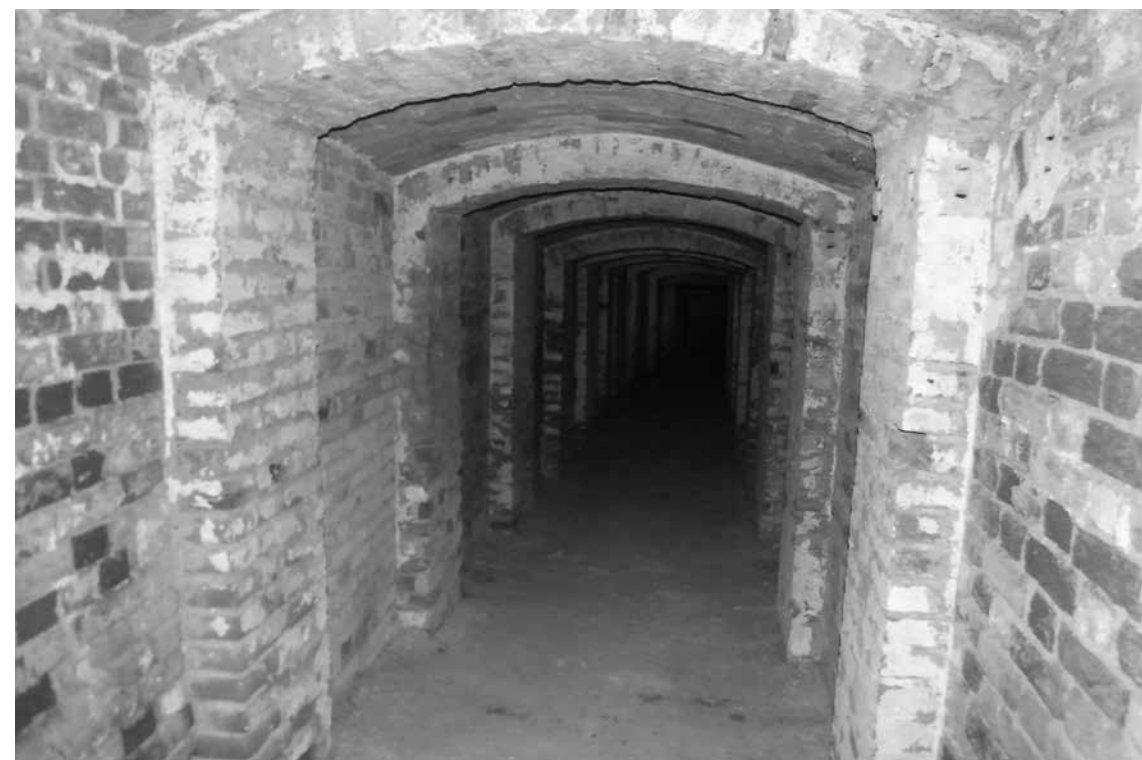
Az ehhez hasonló megoldás nem ritka a 19. századi villaépítészetben, amelyet svájci pavilonos stílusnak is szoktak nevezni.³⁰ Ezt a feltételezést alátámasztja egy 1857-es dokumentum, amely a Bagolyvárat egy kifinomult ízlésű „svájci stílusú palotaként” nevezte meg.³¹ Itt szeretném megemlíteni, hogy egy 1930-as képeslapon – még átalakítása előtti állapotban – látható az udvari homlokzat, aminek a teljes felü-

letét farács borítja (10. kép). Véleményem szerint, habár a képeslap már a kastély egy későbbi fázisát mutatja, az udvari homlokzaton még az eredeti formák jelentek meg. A Bagolyvár építése előtt tehát nem volt ismeretlen a svájci ház modor.

A korabeli leírásokból ismerjük, hogy a kastélyhoz hozzátartozott egy üvegelemekből összeállított pálmaház is, amiben többek között indiai azáleák, rododendronok, agavék, citromfák, oleanderek, teacserjék, coffeák virultak. A pálmaház nem maradt fenn, azonban az 1857. évi kataszteri térképen mind a kastély északi, mind pedig a déli oldalán látható egy-egy szárny-szerű építmény, amely az épülethez kapcsolódott. Egy 1857-ből származó leltárból kiderül, hogy a 10 hold nagy-

³⁰ Schwarz, Mario: Die stilistische Situation im Villenbau um die Jahrhundertwende. In: Landhaus und Villa in Niederösterreich, 1840–1914. Hrsg. Klaus Eggert. Wien–Graz–Böhlau, 1982. 115–145. p.

³¹ MNL VaML Szombathely Cs. Kir. Megyetörvényszék iratai. Polgári törvényszéki ügyviteli jegyzőkönyvek, polgári iratok és perek. (továbbiakban: SzMt. Pp.) 86. csomó, V.5/1855. Czvitkovics-csőd. Árverési hirdetés, 1857. május 3.

A Bagolyvár pincerendszere
(A szerző felvétele)

ságú telken helyet kapott még egy melegház, egy fáskamra, egy kertészház és egy kocsizín, amiknek a pontos elhelyezkedéséről nem számoltak be.³² Elképzelhetőnek tartom, hogy ezek a tárolóhelyiségek, valamint az üvegház csatlakozott két oldalt – egészen hátra nyúlva az udvarba – a Bagolyvárhoz. Ez a feltételezés reálisnak tűnik, ugyanis amíg az épület főhomlokzata előtti részt díszkertnek alakították ki, hátsó udvara elsősorban kertészeti funkciót látott el. Közel kétezer gyümölcsösfát magába foglaló faiskolat működtetett itt Czvitkovics Károly. A Bagolyvár udvari homlokzata ehhez a funkcióhoz alkalmazkodott. Az építész ide nem reprezentatív, erődszerű homlokzatot tervezett, hanem egy sokkal visszafog-

³² Uo.

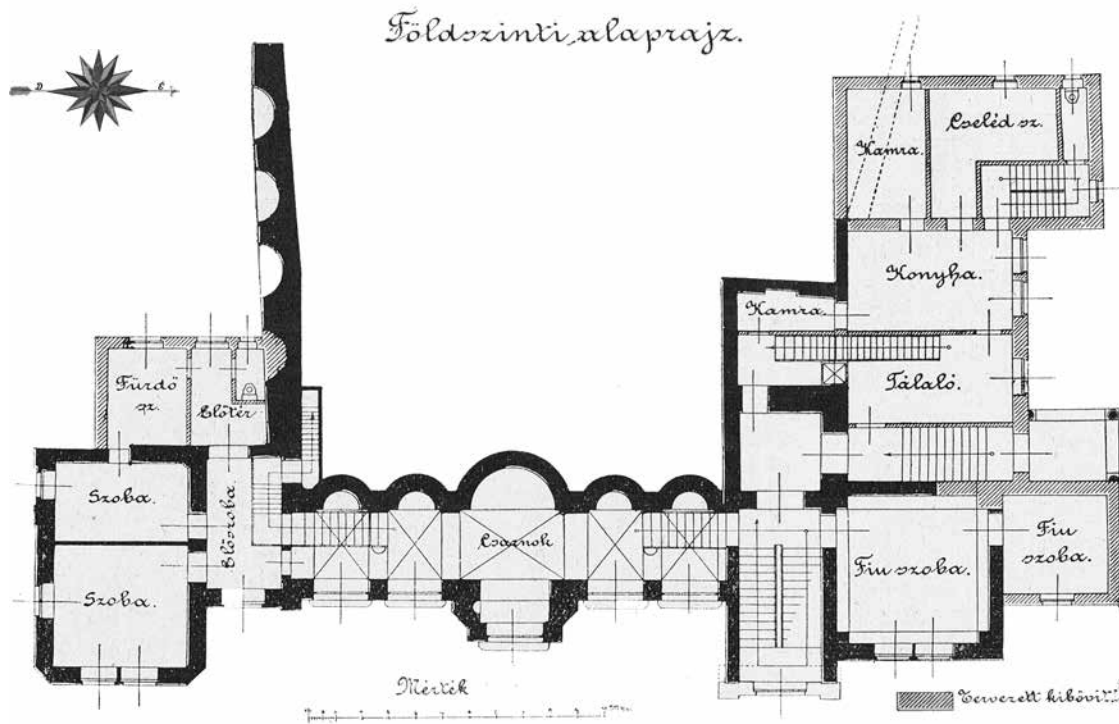
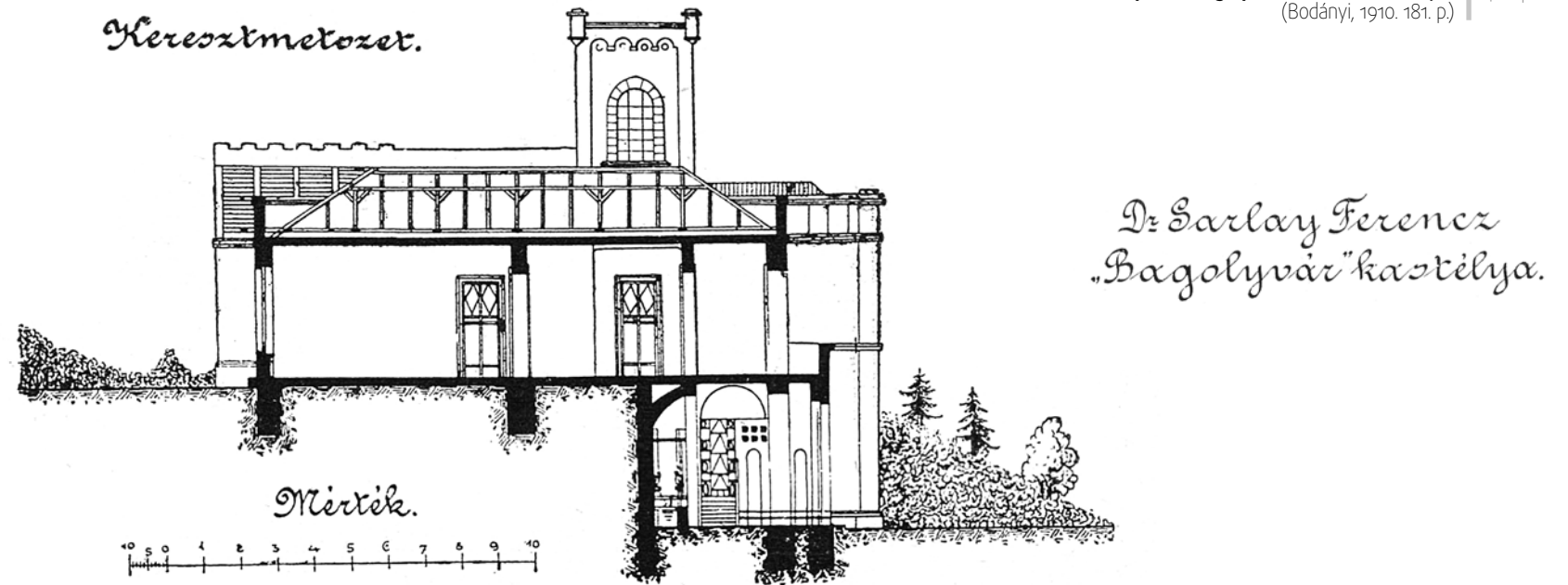
gottabb, a pálmaházhoz és a faiskolához illő, a kerti villáknál megszokott faszerkezetes megoldást választott. Fontos még megemlíteni, hogy a kastély alatt egy kiterjedt, labirintusszerű pincerendszer található (11. kép). A terrek elrendezéséből adódóan és az építető szőlőtermesztési szándékát ismerve, joggal gyaníthatjuk, hogy eredetileg borospinceként funkcionálhatott.

Sajnálatos módon az eredeti belső kialakításból, bútorokból nem maradt fenn semmi. A legkorábbi alaprajz 1910-ben egy átépítés kapcsán készült. Ezekon a dokumentumokon a tervező, Wälder Gyula (1884–1944), jól elkülönítette az általa készített módosításokat, ezáltal informálódhatunk az 1850-es évekbeli állapotokról. Az épület alaprajzára tekintve eltérések figyelhetőek

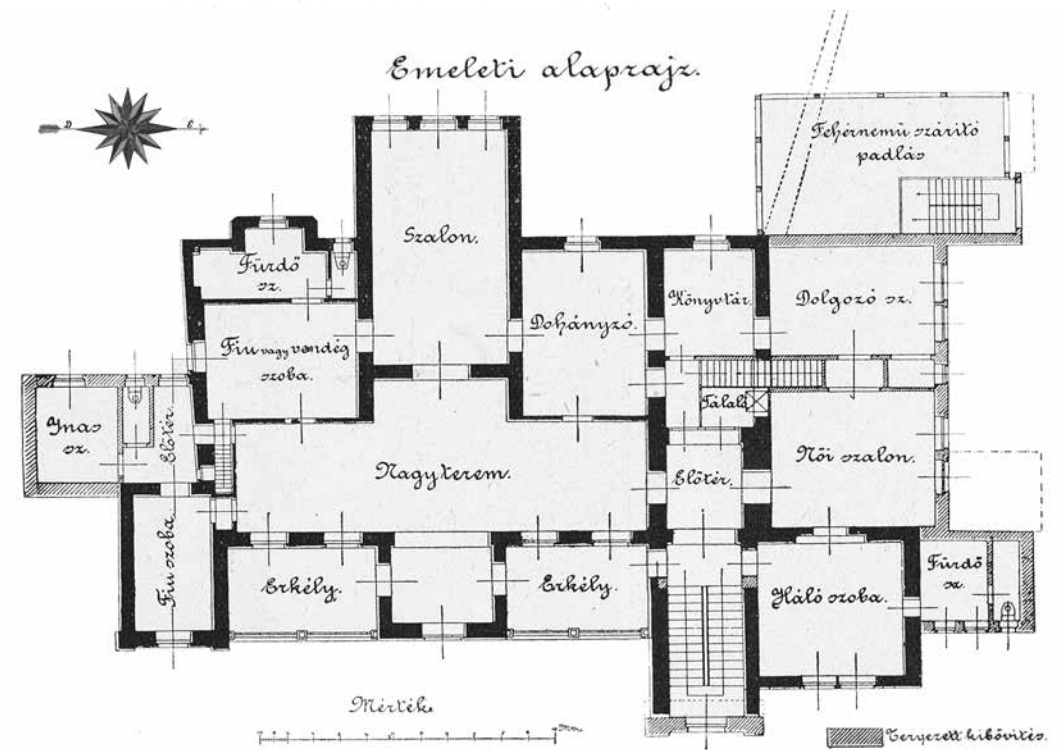
meg a földszint és az emelet között (12. és 13. kép). Ez annak köszönhető, hogy a kastély domboldalba épült, amelynek következtében lépcsőzetesen oldották meg a szintek kialakítását (14. kép). Az a szint, ami a főhomlokzat felől az emelet, az udvar irányából földszint.

Az emelet magja lényegében kereszt alaprajzú, amely magába foglalja a dísztermet és a szalont. Ezzel szemben az alsó szint a terepviszonyok miatt L alakzatú. Mivel az emelet déli oldalán elhelyezkedő szobákat a domboldal nem tudta kellő mértékben alátámasztani, az építész egy támfallal biztosította a megfelelő stabilitást. E fal feltűnik a földszinti alaprajzon is, négy félköríves fülkével ellátva, ami teherkönnyítő funkcióra utal.

Wälder Gyula: A Bagolyvár keresztmetszeti rajza (Bodányi, 1910. 181. p.) 14. kép

12. kép | Wälder Gyula: A Bagolyvár átépítéséhez készített földszinti alaprajz (Bodányi, 1910. 179. p.)

Wälder Gyula: A Bagolyvár átépítéséhez készített emeleti alaprajz (Bodányi, 1910. 180. p.) 13. kép

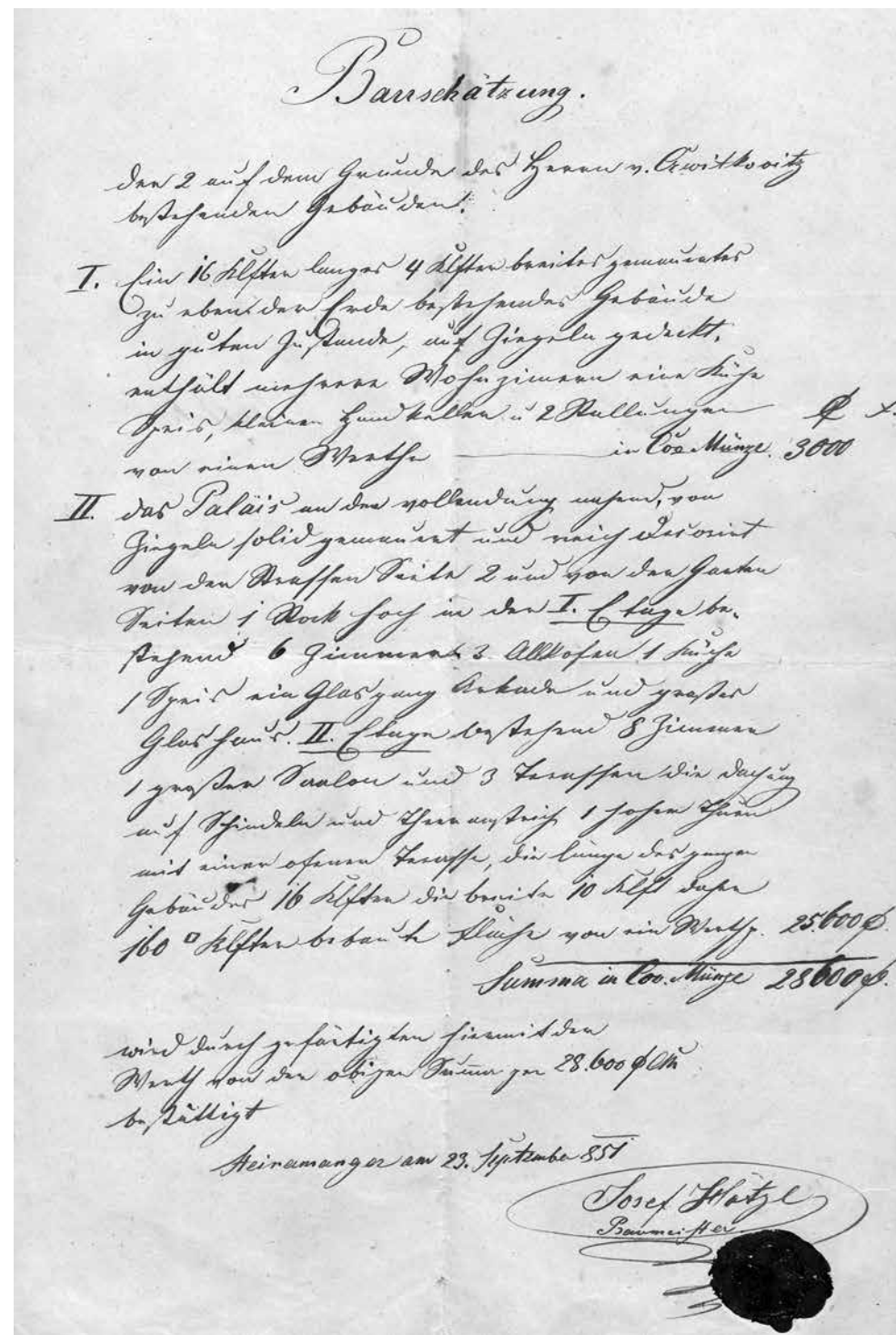

15. kép A Bagolyvár fogadócsarnoka (A szerző felvétele)

A főbejárat egy fogadórészebe vezet, amely félköríves kialakítású és élkeresztboltozattal fedett (15. kép). Innen jobbra helyezkedik el a lépcsőház, amely kívülről szemlélve a főhomlokzat északi rizalitjában kapott helyet. Ez a lépcső visz az emelet előterébe – ami a torony alatt található –, ahonnan a reprezentatív, erkélyes terem nyílik. A nagyterem lefedését és díszítését nem ismerhetjük, ugyanis az idők során egy stílusában oda nem illő stukkó mennyezetet alakítottak ki a helyén. A nagyterem mellett a Bagolyvár gyöngyszemei közé tartozhatott a dohányzószoza és a több mint ezer kötetet magába foglaló könyvtár, ahonnan a toronyba lehetett feljutni. Mindezek jól szemléltetik, hogy a kastélyt és környezetét egy át gondolt, egységes koncepció szellemében alakították ki.

A levéltárban fennmaradt egy német nyelvű értébecslés a Bagolyvárról, amelyet a bécsi akadémiát végzett Hötzl József (1819–1875) építész szignált (16. kép).³³ Ebben leírja a kastély megjelenését, tételrendezését, szobáit. Ez alapján bátran állíthatjuk, hogy 1851-re az épület elnyerte a fentiekben bemutatott impozáns – kétszintes, kilátótoronnyal ellátott, terrakottákkal díszített – formáját.

³³ MNL VaML Szvt. Közgyűlési és tanácsíratok (továbbiakban: Ktir.) 99. doboz, fasc. 179. nr. 103.; MNL VaML Szvkt. Iratok. 3. doboz, fasc. 182. nr. 702.; MNL VaML SzMt. Pp. 86. csomó, V.5/1855. Czvitkovics-csőd; Szilágyi István: Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005. 150. p.

Hötzl József értébecslése a Bagolyvárról, 1851. (MNL VaML SzMt. Pp. 86. cs.) 16. kép

STÍLUSTÖRTÉNETI
ÁTTEKINTÉS

A romantikus építészet gyökerei a 18. századi Angliában keresendők, amikor is felbukkantak az első olyan tendenciák, amelyek már eszmeiségükben rokoníthatóak ezzel a stílussal. Ennek az új látásmódnak az egyik elméleti megfogalmazója Edmund Burke (1729–1797) volt, aki a Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően című írásában azt fejtegette, hogy a fennköltség elengedhetetlen velejárója a homály, az erő és az erőszak,³⁴ aminek pedig stílár szempontból leginkább a középkor formavilága, azon belül is a gótika – a szakirodalom ezt csúcsíves romantikának nevezi – tudott eleget tenni.³⁵ Ám a romantikus építészet elemei csupán egy hangulatot kívántak közvetíteni, nem törekedtek a gótika régészeti hű visszaadására. Ennek a felfogásnak a legkorábbi példái az angol tájkerti építészetben jelentek meg – stowe-i kert Temple of Modern Virtue vagy a Temple of Liberty építménye –, de hamar utat tört magának a kastélyok világában is.³⁶ Az aszimmetria, illetve a különféle csúcsívek a középkort, pontosabban a gótika stílusát idézték, ám mindezt történetileg hiteltelen formában jelenítették meg. A Strawberry Hill épülete a pártázott, erődített jellegével a castellated műfaj 18. századi képviselője, ami később igen

kedvelt lett a kastélyépítészetben. A romantika – korai megjelenése ellenére – igazán csak a 19. századra erősödött meg és indult hódításnak Angliából. A hazai építészetben az 1830-as és 1840-es években a klasszicizmus még javában virágzott, ám ezzel párhuzamosan felbukkant már a csúcsíves romantika is, amelynek egyik első példája gróf Zichy-Ferraris Emmánuel (1808–1877) oroszvári kastélya (17. kép), Franz Beer (1804–1861) tervei alapján vagy Alois Pichl (1782–1856) nagyugróci Keglevich-kastélya.³⁷ Ezen épületekre az angol castellated modor, illetve a csúcsíves formavilág a jellemző, ami egy sajátos közép-európai változatban nyilvánul meg. Az új stílus terjedésében nagy szerepet játszott az osztrák tervezők jelenléte és befolyása a hazai építkezéseknél. Elsősorban a nemesek megbízásából a bécsi tanultságú építészeket – az előbbieken említetteken kívül ide sorolható a Johann Romano (1818–1882) tervei nyomán átalakított vépi Erdődy-kastély (18. kép) –, ezért a romantika stílusjegyei főleg a részletformák képzésében nyilvánultak meg, hiszen az alaprajz és a tömeg már adott volt. Az 1850-es években megjelent Magyarországon a romantikus építészet másik tendenciája, ami a félköríves formákat kedvelte.³⁸ Ezen áramlat jegyei már Karl Friedrich Schinkelnél (1781–1841) is megfigyelhetők, ám kialakulása igazából a dél-német vidékhez köthető, ahonnan később egész Közép-Európában, így a magyar területeken is elterjedt.³⁹ Ez a stílus a romanikát helyezi előtérbe és nem ritkán quattrocento, illetve kele-

³⁴ Komáromy Zsolt: Társas lét és rettenet. = Buksz, 2008. 3. sz. 227–228. p.

³⁵ Komárik Dénes: Egy sajátos tendencia a romantika korának építészetében. Az ún. kubusos stílus kérdése. (továbbiakban: Komárik, 1981.) In: Művészet Magyarországon, 1830–1870. Katalógus. 1. Szerk. Szabó Júlia, Széphelyi F. György. Bp., 1981. (továbbiakban: Szabó – Széphelyi, 1981.) 24. p.

³⁶ Michael J. Lewis: The Gothic Revival. London, 2002. 23. p. (World of art)

³⁷ Bibó István: Építészet és építészeti tervek. In: Szabó – Széphelyi, 1981. (továbbiakban: Bibó, 1981.) 20. p.

³⁸ Bibó, 1981. 21. p.

³⁹ Komárik, 1981. 25. p.

Franz Beer: Az oroszvári Zichy-Ferraris-kastély romantikus homlokzata. Átépités: 1841–1844. 17. kép
(A szerző felvétele)

Johann Romano: A vépi Erdődy-kastély a romantikus átalakítás után. Átépités: 1846–1847. 18. kép
(Gróf Erdődy László gyűjteményéből)

ties megoldásokat alkalmaz. A boltívet, illetve a félköríves elemeket felhasználó irányzatnak a szakirodalom a Rundbogenstil gyűjtőelnevezést adta, amely alkalmas volt a klasszicizmustól eltérő, de a csúcsívet mellőző épületek meghatározására.⁴⁰ Ezt a stílust jól példázza Ludwig Förster pesti zsinagógája (1854–1859), Feszl Frigyes (1821–1884) Vigadója (1859–1866), Ybl Miklós főtí plébániatemploma (1845–1855) vagy Weber Antal (1823–1886) vörösvári Erdődy-kastélya, amelyek mind lekerékített formákat viselnek magukon. A Rundbogenstil épületeket szokták kubusos jelzővel illetni, amely inkább a speciális, zárt formákat, a geometriai testeket – hasáb, kocka, henger – felhasználó tömegalakításra utal.

Véleményem szerint e két stílus kategória, a csúcsíves és a félköríves romantika, igazán csak a részletformák – nyílások, ívsorok, ornamentika – meghatározására alkalmazhatóak, ugyanakkor a tömegalakítás, illetve térszervezés alapján – habár vannak összefüggések – nem lehet egyértelműen ezen két csoportba sorolni az épületeket. Egy castellated típusú romantikus épület függetlenül attól, hogy félköríves vagy csúcsíves ablakai vannak, magán hordozhatja a kubusos jellemzőket. Ugyanúgy lehet donjonszerű tornya egy gótizáló kastélynak, mint egy Rundbogenstilűnek. A részletformák alkalmazása alapján azonban területi jellemzőket fel lehet ismerni és kétségtelenül meg lehet figyelni egy folyamatot, miszerint a csúcsíves formákat kedvelő kastélyok és az angolos ízü, magas tetőzetű, háromszög oromzatú cottage típusú nemesi házak jelentek meg először hazánkban, amiket aztán kezdtek felváltani a félkörívet használó épületek.

⁴⁰ Uo.

A fentebb említett példák alapján látható, hogy a Bagolyvár a térség első, csúcsíves formákat használó romantikus kastélyaival párhuzamosan született meg, de amíg azok egy korábbi épület átalakításával jöttek létre, addig a szombathelyi kastély teljesen újonnan épült fel. Ebből kifolyólag nem csupán részleteiben, hanem tömegalakításában is magán hordozza a romantikus építészet jellemzőit. A korszak irányzatainak és tendenciáinak ismeretében megállapíthatjuk, a Bagolyvár erődített jellegével és tudor motívumaival a castellated típushoz áll közel, kubusos világa pedig egy jól átgondolt építészeti koncepció része. Az ilyen magas attika és mellvéd használata meglehetősen ritka, az építész célja ezzel a tetőszerkezet takarása volt. Ezáltal egy kulisszahomlokzatot alkotott meg, amely teljesen elfedte az épület szerkezeti megoldásait. Másrészt viszont, ha megvizsgáljuk a szombathelyi kastély részletképzését, a félköríves formák hangsúlyos jelenlétére lehetünk figyelmesek, amik a Rundbogenstil felfogásával rokoníthatóak. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a Bagolyvár a félköríves romantikus kastélyépítészetnek egy rendkívül korai, ugyanakkor meglehetősen kvalitásos példája.

AZ ÉPÍTÉSZKÉRDÉS

Ki lehetett a Bagolyvár építész, aki tisztában volt korának legfrissebb áramlataival, aki Magyarországon az elsők között tervezett félköríves modorban romantikus kastélyt, illetve aki még az építészeti kerámiák széles körű elterjedése, valamint virágzása előtt alkalmazott wagrami terrakottadíszeket a homlokzaton?

Egy elmélet az amerikai stíluskapcsolatról

Valószínűleg a Bagolyvár felépülése után hatvan évvel – amikor az épület már háromszor cserélt gazdát és az újabb tulajdonosok nem álltak rokoni kapcsolatban az építetővel – született meg az a dokumentumokkal alá nem támasztott elképzelés, miszerint a szombathelyi építkezéshez Czvitkovics Károly nagybátyja, a Baltimoreban élő jezsuita szerzetes, Alexander küldte Amerikából a pénzt és a tervrajzokat. E romantikus történet alapján az 1910-es években született egy színdarab is az épületről, illetve – ahogy már korábban említettem – a város főmérnöke, Bodányi Ödön közölte könyvében ezt az információt a Bagolyváról.⁴¹ Sisa József kinyomozta, hogy Baltimoreban tényleg tevékenykedett ez időben egy Czvitkovics Alexander nevezetű redemptorista szerzetes, aki az ifj. Robert Cary Longgal (1810–1849) épp egy templomot építtetett.⁴² E kapcsolatra hivatkozva, igaz csak kérdőjelesen, de az előbbi szakembert nevezte meg a Bagolyvár építészeként. Ha stílusán megvizsgáljuk Long munkásságát, láthatjuk, hogy építésze más forrásból ered, mint a Bagolyvár alkotójáé. Robert Cary Long elsősorban klasszicista beállítottságú tervező volt, akinek az építészetében az 1840-es években, pont a Szent Alfonz templomnál jelent meg először a gótizáló romantika, azonban ez a csúcsíves stílus angol irányzatához kapcsolódik szorosán. Előszeretettel alkalmazott számárhátívet, csúcsívet, magas, háromszög oromzatú mellvédet. A félköríves záródást és a Bagolyvárra jellemző ornamenseket teljes mértékben mellőzte épületein.

⁴¹ Bodányi, 1910. 176. p.⁴² Sisa, 1996. 130. p.

Czvitkovics Sándor 1844-ben egy levelet írt az épülő Szent Alfonzról a bécsi püspöknek, amelyből fény derül az építető stílár szándékára: „A Szent Alfonz igazi gyöngyszeme lesz a német művészetnek.”⁴³ Ugyanakkor Robert Cary Long a saját templomát az angol perpendicular (függélyes) stílushoz hasonlította,⁴⁴ ami közelebb áll a valósághoz. Ez az ellentmondás is jól mutatja, hogy – habár a megrendelő a dél-német vidékre jellemző gótika szellemében képzelte el a szakrális épületet –, az építész, iskolázottságából adódóan, nem tudta maradéktalanul teljesíteni a feladatot. Long romantikus művészete az angol áramlatokkal rokon, nem pedig annak közép-európai, németes stílusváltozattal. Ezt a tényt jól példázza a megépült templom is. Másik érdekesség, hogy az amerikai építész nem tervezett kastélyokat és nem is maradt fenn tőle ilyen rajz. Kizárólag templomok és kisebb magánházak köthetők hozzá. Sisa József ezt az ellentmondást azzal próbálta magyarázni, hogy Long ezt az egyetlen kastélyát egy amerikai kastélyépítész, Alexander Jackson Davis (1803–1892) hatására tervezhette meg Szombathelyre.⁴⁵ Alexander Jackson Davis építészeti mintakönyve – castellated stílusával – már közelebb áll a Bagolyvárhoz, de alaposabban megvizsgálva az épületeit, láthatóak a felfogásbeli különbségek. A Bagolyvár lépcsőzetes megoldása, a terepviszonyok figyelembevétele, valamint a környezetének, kertjének a kialakítása helyismeret nélkül nem elképzelhető. Ez a feladat Amerikából nem lett volna megvalósítha-

⁴³ Stanton, Phoebe B.: The Gothic revival and American church architecture. An episode in taste, 1840–1856. Baltimore, 1968. 227. p.⁴⁴ Uo.⁴⁵ Sisa, 1996. 132. p.

tó. Czvitkovics Alexandernek fennmaradt továbbá a naplója, amelyben nem írta, hogy találkozott volna az 1840-es években a testvérel, vagy terveket, valamint pénzt küldött volna neki. A korábban már említett levéltári források is rávilágítottak arra, miszerint Czvitkovics Károly nagy valószínűséggel a söptei birtokainak eladásából finanszírozhatta az építkezést. Az amerikai tervezőről szóló elmélet tehát sem építészeti, sem írott forrásokkal nem támasztható alá.

Az építető szerepe

1877-ben, a Vas megyei Közlöny májusi számában megjelent egy nekrológ az akkoriban elhunyt Czvitkovics Károlyról, amelyben megemlékeztek a Bagolyvárról is.⁴⁶ Az újság szerint a Károlyvárat – amelyet a lakosok Bagolyvárként ismertek – maga az építető, Czvitkovics Károly tervezte. Ez rendkívül érdekes információ.

Az építészet egy meglehetősen komplex műfaj, mivel több különböző mesterral, illetve nagyobb épületek esetében műhelycsoportokkal – épületszobrászok, kerámiaműhelyek, dekorátorok, festők, stukkátorok – kell számolnunk, akiket az építész személye fog össze. Meg kell különböztetnünk azonban a tervezési, illetve a kivitelezési fázist, amelyek irányításával ebben az időben már egyre gyakrabban külön személyeket bíztak meg. A 19. században elindult a tervező építészek és a kivitelező mesternek a különválása, azonban továbbra is maradtak – elsősorban céhes környezetben – olyan Baumeisterek, akik egyaránt végeztek tervezési és kivitelezési feladatokat. A barokk kastélyépi-

tészetben elkezdődött azonban egy folyamat, miszerint a megrendelők egyre inkább bele kívántak folyni rezidenciájuk, nyári lakjuk vagy éppen a városi palotájuk tervezési fázisába. A művészetkedvelő nemesek tanulmányaik során nem ritkán építészeti stúdiókban is részesültek, aminek következményeként nem csupán igényeiket szerették volna érvényre juttatni, hanem amatőr műértőként részt kívántak venni az építkezés folyamatában. A fertődi Esterházy-kastély tervezőjének meghatározása során felmerült magának a megbízónak, Esterházy Miklósnak (1714–1790) a neve, aki komoly építészeti ismeretekkel rendelkezett. A megrendelők kétségkívül a legapróbb részleteket is szerették volna meghatározni, azonban a 18. században ez inkább megmaradt az ötletek szintjén, amelyeket aztán képzett szakember formált át tervrajzokká. A Strawberry Hill kastély az író Horace Walpole (1717–1797) elképzelései szerint alakult át gótizáló formában. A várszerű Fonthill Abbey (1796–1807) terveit a megbízó ötletei alapján James Wyatt (1746–1813) építész készítette el. Wyatt távollétei miatt a munkálatok irányítását azonban nem egyszer maga a megrendelő, William Thomas Beckford (1760–1844) vette át, ami tükröződik az épület egyes megoldásain is. A kastély felépítésének siettetése, valamint a kivitelezés irányítója, Beckford építészeti ismereteinek hiányosságai miatt a központi, grandiózus torony összeomlott.

Az előbbi példák alapján is jól látszik, hogy az általunk tárgyalt korban egyre inkább lehet számolni a megrendelők határozott igényével, sőt némely esetben tervezői tevékenységével. Ebből kifolyólag az érintett

nemes emberek szerettek hangot adni építészeti műveltségüknek és igyekezhetek saját szerepüket felnagyítani kastélyuk megépítésében. A minőségi épületeknél azonban – még, ha a megrendelő bele is folyt a munkálatokba és megszabta a kastély koncepcióját, stílusát – képzett építészek jelenlétével mindenképp számolnunk kell.

A nemesi családból származó Czvitkovics Károly 1810. augusztus 17-én született Kőszegen. A nemesi rangot még I. Lipót (1640–1705) királytól, 1664-ben kapta egyik felmenője, Czvitkovics Miklós.⁴⁷ Czvitkovics Károly a kőszegi Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium elvégzése után a szombathelyi líceumban 1826 és 1828 között filozófiát hallgatott. Gond nélkül vette az akadályokat, ami már nem mondható el testvéreiről, ugyanis a legidősebb fiúnak, Miklósnak nem sikerült elvégezni a líceumot, sőt Sándornak – a későbbi redemptorista szerzetesnek – is két évet ismételnie kellett. A líceumi képzés része volt a filozófia, a logika, a bölcsészet-történet, a metafizika és mennyiségtan, azaz matézis. Az utóbbi tárgy oktatásába tartozott bele a mezői gazdálkodás, földmérés, vízműtan, valamint a polgári építészet. Czvitkovics Károlytól nem állhatott távol az építészet, mivel apja, id. Czvitkovics Sándor, térképrajzolóként és mérnökként tevékenykedett, így többek között részt vett a római kori mozaikok felmérésében és rajzos dokumentálásában, illetve Körmentre egy tíznyílású Rába-hidat tervezett. 1835. évi források szerint Károly esküdt volt, majd pedig különböző biztos feladatokat – hadbiztos, megyei biztos, kerületi biztos – látott el. 1844.

⁴⁷ Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai. 2. bőv. kiad. Szombathely, 1901. 180. p.

február 1-jén – aznap, amikor a szőlőbirtokot vásárolta – polgári esküt tett Szombathelyen.⁴⁸

A Bagolyvár könyvtáráról készített leltár alapján képet kaphatunk Czvitkovics Károly rendkívüli tanultságáról.⁴⁹ Mivel a könyvtárak reprezentációs funkcióval is rendelkeztek, összetételük alapján csak óvatosan szabad következtetéseket levonni. Czvitkovics tanulmányait, illetve könyveit ismerve azonban informálódhatunk műveltségének rétegeiről, valamint érdeklődési köreiből. A több mint ezer latin, német, olasz és magyar nyelvű kötetet számláló gyűjtemény – habár tartalmazott kézzel írt könyveket is – nagy része nyomtatott művekből állt, amelyek a filozófia, a logika, a fizika, az asztrológia, a természet, valamint a metafizika kérdéseit tárgyalták. Nagy számban fordultak elő antik gondolkodóktól és íróktól – Arisztotelész, Cicero, Horatius – származó művek, valamint egyháztörténeti és egyetemes történelmi témájú könyvek. Találkozhatunk a növénytermesztést tárgyaló kézikönyvekkel és útmutatókkal is, nem véletlenül, hiszen faiskolát és pálmaházat üzemeltetett. Emellett érdekelte a magyar történelem és nyelv. Ami számunkra fontosabb: esztétikával, operával és építészettel foglalkozó kötetek is előfordultak könyvtárban, mint Molnár János (1728–1804) Régi jeles épület című írása, vagy az Utak és utcák építésének módja. A leltár nem jegyzett föl nagy építészeti traktátusokat vagy mintakönyveket, amelyek egy építész gyűjteményében megtalálhatóak, igaz a lista a cím nélküli, illetve a rosszabb állapotú könyveket nem

⁴⁸ MNL VaML SzMt. Pp. 86. csomó, V.5/1855. Czvitkovics-csőd

⁴⁹ Uo.

⁴⁶ Halálhírek = Vas megyei Közlöny, 1877. máj. 6. 2. p.

részletezte, tartalmát nem árulta el. Czvitkovics Károly művelt, több nyelven beszélő nemes ember volt, aki a filozófia mellett a kultúrára, a művészetekre is nagy érdeklődéssel tekintett.

Czvitkovics 1853-tól a városi tanács képviselője lett, ahol feladatai között szerepelt, hogy szakértők segítségével építkezési és tisztasági tervezetet hozzon létre, illetve épületek felméréseit végezze el.⁵⁰ 1854-ben tanácsnokká választották és – egy március 13-i bejegyzés tanúsága szerint – köszönetet mondanak neki, amiért február 15-én a város csinosítására adakozási estet, mulatságot rendezett.⁵¹ A vigadalomra Szombathely vezetőit és jelentős egyházi személyiségeit hívta meg. A leírás többször kiemelte Czvitkovics Károly rendkívüli műveltségét és ízlését, esztétikai érzékét, jó szervezőképességét, illetve az alkalomhoz illő helyszínválasztást. Részletesebben nem szól a bejegyzés a helyszínről, azonban elképzelhető, hogy a Bagolyvárban tartották az estet. Ezt támasztja alá azon 1851. évi jegyzőkönyvi bejegyzés, miszerint a kastély a város kényelmét szolgálta, tehát korábban is tarthattak itt hasonló összejöveteleket. Visszatérve Czvitkovics 1854. évi méltatásához, találkozhatunk egy érdekes információval a szövegben. Ő ekkor már nemcsak tanácsnok volt, hanem a város Szépítő Választmányának az elnöke is. A választmány célja Szombathely arculatának csinosítása, a városkép egységesítése, a lakóházak korszerűsítése, illetve tűzvédelmi feladatok ellátása volt, amelyhez anyagi támogatókat gyűjtött az est során. Az, hogy Czvitkovics Károlyt választották a Szépítő Választmány elnökének, egyértelműen mutatja tájékozott-

ságát az építészet világában, valamint kifinomult ízléséről is tanúskodik.

Mindezek alapján elképzelhetőnek tartom Czvitkovics Károly részvételét a Bagolyvár megtervezésében és felépítésében. Tőle származhatott az az elgondolás, ami ezt a romantikus, castellated stílusú épületet eredményezte. A kert is minden bizonnyal az ő igényeit követte, mivel külön részt alakítottak ki a bevételi forrást biztosító faiskolának, a hozzá tartozó épületekkel és üvegházzal. Pontosán nem lehet még kimutatni, hogyan ismerkedhetett meg a tájképi építészetrel, a várkastélyokat idéző, kubusos tagolású romantikus épületekkel, amelyek ihletet szolgáltathattak számára. Habár a kastély tervrajza nem Amerikából érkezhetett, az azonban elképzelhető, hogy a világlátott Czvitkovics Alexanderen keresztül értesült Károly a legfrissebb építészeti áramlatról. Ugyanakkor osztrák kapcsolatai révén is találkozhatott az új stílussal. Erről vallanak emléktárgyai és az írott források, amelyek szerint Grazban és Bécsben is megfordult. Ugyanakkor a Bagolyvár érett kialakítása, kiforrott motívumai – a részletformák, valamint a wagrami kerámiák kifinomult alkalmazása alapján – egy kvalitatív építész jelenlétét is feltételezi, aki segíthette az építető – Magyarországon még újdonságnak számító – elképzelésének gyakorlati megvalósítását.

Hötzl József, az építész

Ha a korábbiakban bemutatott jellegzetességek mellett megfigyeljük a Bagolyvár középső rizalitjának elrendezését – az áttört erkélykorlátot, fölötte a nagyméretű, egyeneszáródású osztott ablakot, valamint a lépcsőzetes, saroktoronyokkal szegélyezett attikát –, illetve a torony kialakítását, láthatjuk, hogy

ezek a Közép-Európában, azon belül is az osztrák, illetve a magyar területeken épült romantikus kastélyok formavilágába tartoznak. Ezekkel a homlokzati elemekkel találkozhatunk – függetlenül attól, hogy csúcsíves vagy félköríves stílusú az épület – a Mikos-kastély rizalitján (19. kép), valamint Trakostyán várának átépített homlokzatán, romantikus tornyán (20. kép). Hasonló formákat vehetünk észre továbbá az 1847 körül – Brein Ferenc (1817–1879) tervei szerint – épült svábhegyi Frivaldszkyvillán, Weber Antal és Ybl Miklós közös munkáján, a nagyhorcsökpusztai Annaváron (21. kép) vagy Carl Juncker (1827–1882) Miramare kastélyán. Az előbb említett épületek egyértelműen a romantikus kastélyépítészeti osztrák stílusváltozatának megnyilvánulásai, amelyek jól szemléltetik a területre jellemző típusmegoldásokat. Figyelembe véve a Bagolyvár stíluskapcsolatait, a földrajzi elhelyezkedését, valamint a homlokzatot díszítő wagrami terrakottákat, a kastély tervezője egy – a kor újdonságait jól ismerő – osztrák építészben jártas személy lehetett.

Kutatásaim során többször is feltűnt annak az osztrák tanultságú építésznek a neve, aki 1851-ben elkészítette a Bagolyvár értékbecslését. Hötzl Józseffel először 1847-ben találkozhatunk Szombathelyen, amikor is engedélyt kért, hogy építészeti tevékenységet folytathasson a városban, amely különös egybeesés a Bagolyvár munkálatainak kezdetével.⁵² Ekkor benyújtott egy ajánlólevelet a városi tanácsnak, amiből értesülhetünk tanulmányairól, eddigi munkásságáról.⁵³

⁵² MNL VaML Szvt. Tjvk. 1847–1848. 288. bejegyzés

⁵³ MNL VaML Szvt. Ktir. 99. doboz, fasc. 179. nr. 103.

A mikospusztai Mikos-kastély középső rizalitja. Épült: 1850-es évek vége (Badacsonyi Győző gyűjteményéből)

19. kép

⁵⁰ MNL VaML Szvkt. jkv. 1852–1853. 139. bejegyzés, 1853–1854. 106., 114. bejegyzés

⁵¹ MNL VaML Szvkt. jkv. 1853–1854. 88. bejegyzés

20. kép Trakostyán várkastélyának romantikus kiképzése. Átépítés: 1850-es évek
(A szerző felvétele)

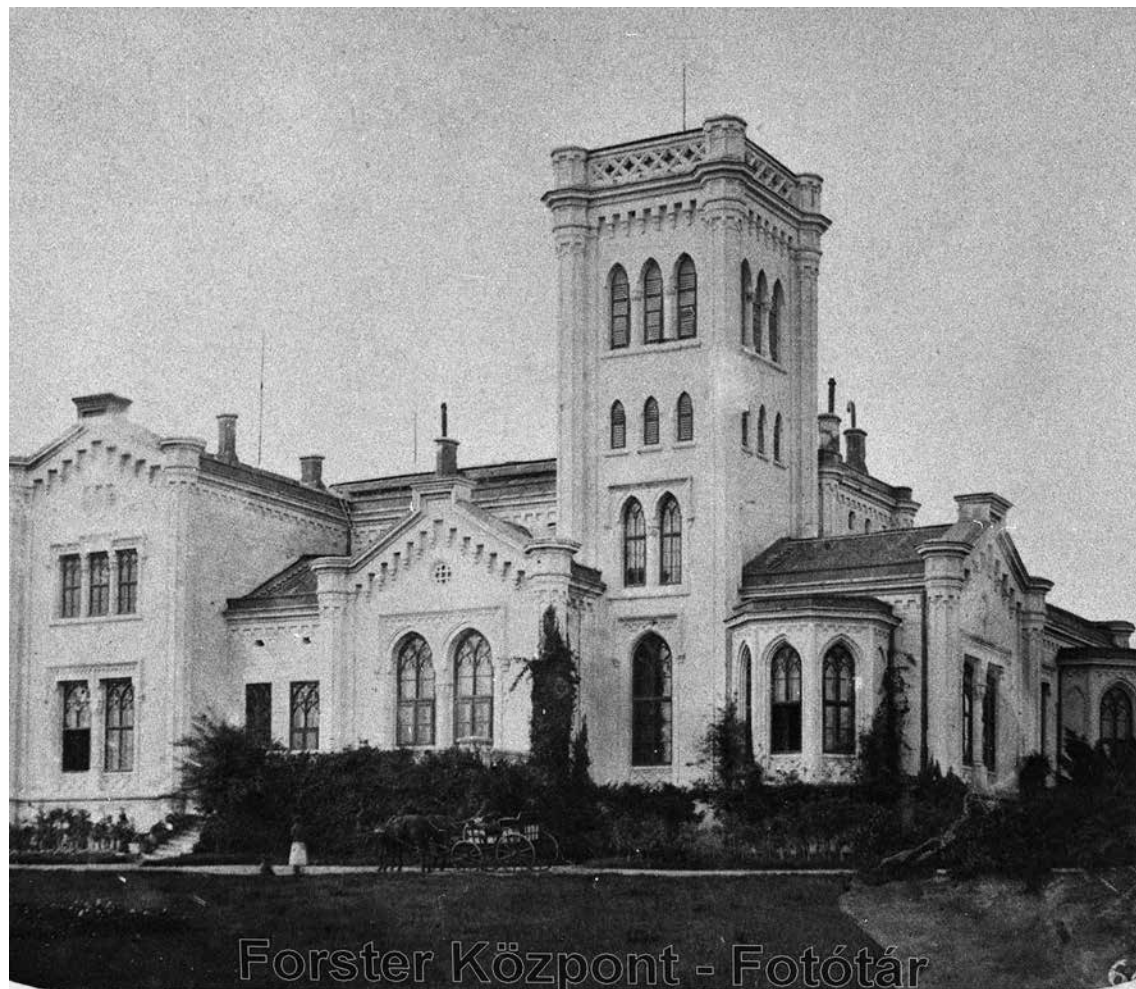
Ez időben Hötzl a – Johann Romano által tervezett – vépi kastély átépítésének az „igazgatója” volt,⁵⁴ így közeli kapcsolatba kerülhetett a romantika formakészletével, az erődszerű motívumok és a tornyocskák világá-

⁵⁴ Uo.

Az eddigi kutatások – amelyek a vépi kastély 1846 és 1847 között zajló átépítésével foglalkoznak – a kivitelezés vezetőjének ifj. Woita Donátot (1817–1875) nevezik meg. Hötzl 1847 júliusában kelt levele azonban újabb adattal szolgál a vépi kastély munkálataival kapcsolatban.

val, illetve a terrakotta elemek felhasználásával, amelyeket Johann Romano már 1843-ban, a Schloss Merkenstein tornyos épületének kialakításánál is alkalmazott. A vépi munkálatok minden bizonnyal hatással lehettek Hötzldre, amit aztán saját alkotásainál kamatoztathatott.

Hötzl Józseftől sajnos viszonylag kevés tervrajzot ismerünk. Ezek közül meg szeretnék említeni egy 1852-ben készült alaprajzot, amin a Bagolyváréhoz hasonlóan összetett, több he-

Weber Antal és Ybl Miklós: A nagyhőrsökpusztai Zichy-kastély, Annavár homlokzata. Épült: 1853–60
(Forster Központ, Fotótár, 147843ND.)

21. kép

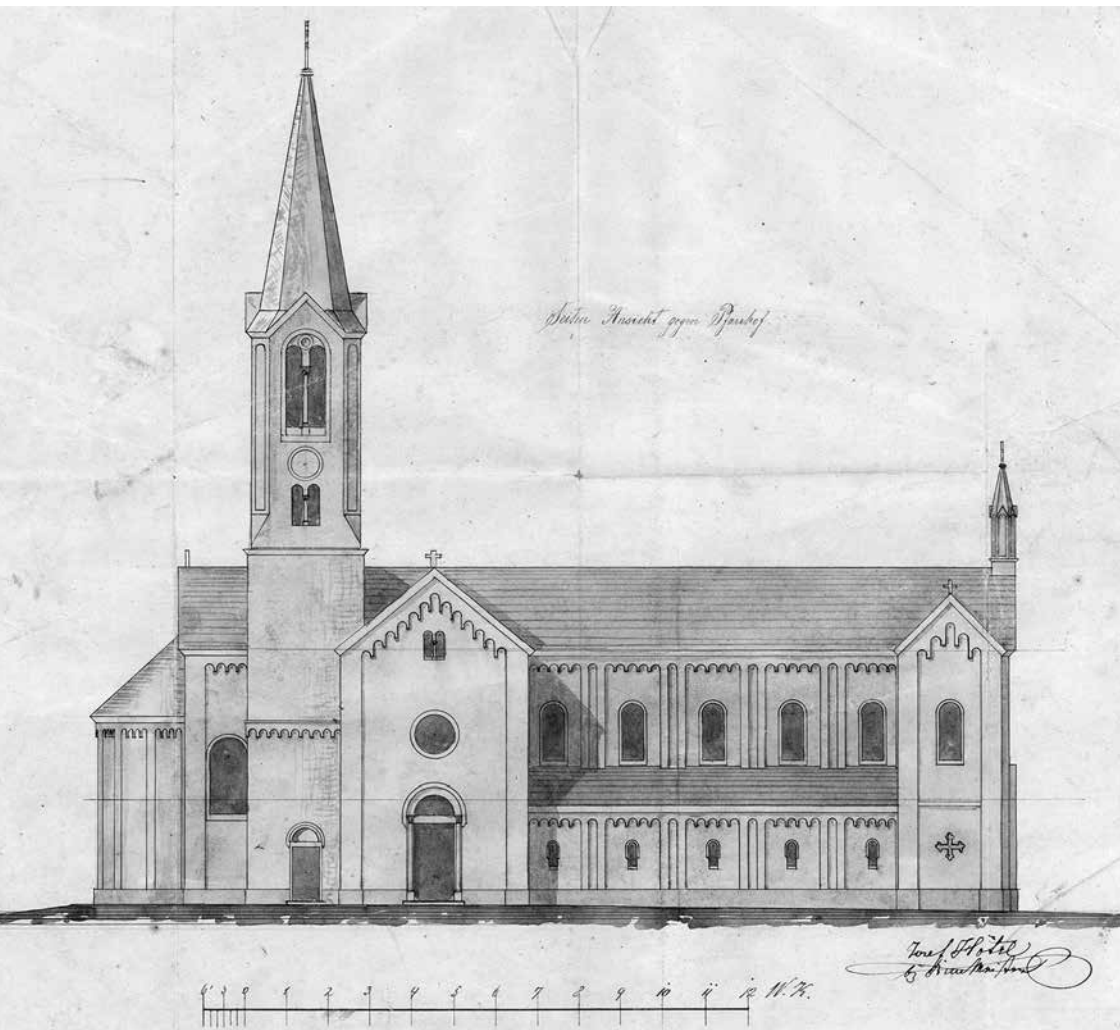
lyiségből álló borospince látható, valamint egy 1869. évi homlokzati- és keresztmetszeti rajzot.⁵⁵ Az utóbbiakon már egy későbbi stíluskorszak jegeit magánviselő, domboldalban álló emeletes épület tervei láthatók, ötletes megoldásaiban azonban rokonságot mutat a Bagolyvárral. A terepviszonyokat figyelembe véve Hötzl lépcsőzetes megoldást alkalmazott: a fő-

⁵⁵ MNL Országos Levéltára Tervtár. Festetics család 1743–1941. T3-No. 682/1-2.; MNL Országos Levéltára Tervtár. Batthyány család 1746–1939. T4-No. 250.

bejárat felől emeletes az épület, míg hátulról csupán egy szint látható, ahol svájci stílusú csüngőereszek és famegoldások is feltűnnek.

Mindemellett Hötzl több olyan épületen is dolgozott kivitelezőként, amelyekeken wagrami terrakotta ornamenteket alkalmaztak, illetve az általa tervezett homlokzatokon is találkozhatunk kerámiadíszekkel. Így a szombat-helyi Fötér 41. számú ház tervrajzán az osztópárkány alatt, vízszintesen látható a Bagolyvár egyik terrakot-

22. kép | Hötzl József: A nagycenki plébániatemplom homlokzatának kivitelezési rajza, 1863. december 15. (Soproni Múzeum helytörténeti gyűjteménye, K.80.546.1)

ta motívuma. Érdekes továbbá, hogy Hötzl volt a kivitelező építész a nagycenki plébániatemplomnak (22. kép), amelynek wagrami kerámiadomborműve pontosan megegyezik a Bagolyváréval. Úgy tűnik Hötzl József jól ismerte a terrakotta díszek építészeti alkalmazását, sőt egy 1861. évi bejegyzésből arra következtethetünk, hogy a berekáljai téglagyárban építészeti kerámiák készítését szorgalmazhatta, az

anyag minősége azonban a tervei megvalósításához nem volt megfelelő.⁵⁶

Érdekes ismét visszatérni a Bagolyvárról készült 1851-es értébecslésre, amit Hötzl József szignált, ugyanis hivatalosan csak egy évvel később végezhetett volna épületfelmérést, amikor már megszerezte a becsüsengedélyt.⁵⁷ Külö-

⁵⁶ MNL VaML Szombathely Város Közgyűlésének iratai. jkv. 80/1861.

⁵⁷ MNL VaML SzMt. Pp. 86. csomó, V.5/1855. Czvitkovics-csöd; MNL VaML Szvkt. jkv. 1850–1852. 2140. bejegyzés

nös továbbá, hogy nem részletez semmit a levélben, csupán egy rövid felsorolást ad a helyiségekről, mégis pontosan tisztában volt a kastély értékével.

Fontos adalék még Voyta Adolf (1834–1923) naplóbejegyzése, amit 1849-ben Hötzl tanoncként írt: „Hötzel Józsefnek kiterjedt sok szép építése volt. Templomokat és kastélyokat épített.”⁵⁸ Az 1847-ben kelt ajánlólevél alapján tudjuk, hogy korábban nem tervezett kastélyt, tehát ez az információ csak az 1847 és 1849 közti időszakra értelmezhető. Ebben a periódusban Hötzl Szombathely térségében tevékenykedett, de – mivel a naplóban többszám szerepel – ez a bejegyzés nem vonatkozhat kizárólag a vépi átépítésre, ahol amúgy is kivitelezőként volt jelen. Mindezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy az 1851. évi értébecslést nem más, mint a kastély építészé készíthette. Hötzl a bécsi Császári és Királyi Akadémia építészeti osztályán végzett, tehát tanultságát tekintve képes lehetett a Bagolyvár megtervezésére, továbbá az építészeti kerámiák használata, illetve a romantikus stílus sem volt idegen tőle. A Bagolyvár homlokzatán feltűnnek a vépi kastély sajátos részletmegoldásai, mint a saroktornyocskák alsó részének fogazatos megmunkálásai és a szemöldökpárkány pálcátagos kialakítása. Elképzelhetőnek tartom tehát, hogy Hötzl József a vépi kivitelezési munkálatokból merítve készítette el Czvitkovics Károly részére a terveket, ezzel elsők között sikerült Magyarországon létrehoznia egy – középkori várakat idéző – Rundbogenstil kastélyt, amely átgondolt környezetével, kertjével emblematisztikus épülete lett Szombathelynek.

⁵⁸ Voyta Adolf visszaemlékezései. Szerk. Hudi József, Pápa, 2012. 7. p.

A BAGOLYVÁR TÖRTÉNETÉNEK MÁSODIK PERIÓDUSA

1857-ben Czvitkovics Károly életében és a Bagolyvár történetében egyaránt fordulópont következett be. Czvitkovics még 1844-ben, Söptén vásárolt egy hitellel terhelt birtokot,⁵⁹ azonban a kölcsön visszafizetése, valamint a szőlőhegy nagyszabású tereprendezési és építkezési munkálatai túlzottan nagy anyagi terhet jelentek számára. 1852-ben kénytelen volt hitelt felvenni a kőszegi Sparkasse-tól, aminek a fedezetét a Bagolyvár biztosította,⁶⁰ de nem számolt a kamattal, ezért újabb kölcsönöket vett igénybe Kőszegen, majd a szombathelyi püspöktől és egyéb magánszemélyektől. 1857-re fizetéseképtelenné vált, így elindult a csődeljárás és az értékfelosztás, amelynek központi részét a Bagolyvár képezte.⁶¹ A kastély karbantartásának a fedezése céljából Czvitkovics Károly lekerítette és bérbe adta a telek alján álló házat. 1857-től kezdve minden évben árverésre került a Bagolyvár, sikertelenül.⁶² 1860-ban – amikor már nem lehetett tovább halasztani az eladást – jóval a becsült érték alatt kelt el a kastély. Különös módon az a Dax János vette meg potom pénzért, akinek Czvitkovics Károly nagy összeggel tartozott. További érdekessége a történetnek, hogy rögtön a vásárlás után Ambrózy György (1807–1867) báróra ruházta át az épületet.⁶³ Ambrózy György 1867-ben elhunyt a Bagolyvárban, így fia, Ambrózy Béla birtokába került a kas-

⁵⁹ MNL VaML VSZHL jkv. 1844. 518. sz. bejegyzés

⁶⁰ MNL VaML SzMt. Pp. 86. csomó, V.5/1855. Czvitkovics-csöd

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

23. kép **A bagoly töredékes szobra**
(A szerző felvétele)

tély.⁶⁴ 1871-ben Sövegjártó János körmeneti ügyvéd vásárolta meg az épületet, majd 1882-re a környező telkeket is, amelyek egykor szintén Czvitkovics Károly birtokában voltak.⁶⁵

A Vasvármegye című kötetben azt olvashatjuk, hogy Sövegjártó János helyeztette fel a baglyot az épületre, amiről a kastély az elnevezését is kapta. Ezzel szemben Bodányi Ödön szerint már Czvitkovics Károly idejében a tornyon állt a bagoly. Mivel a legkorábbi fénykép az épületről 1880-ból származik, ezzel kapcsolatban nem állíthatunk biztosat. A későbbi képeslapokon jól látszik a bagoly, de nem a tornyon – ahogyan

⁶⁴ MNL VaML A Szombathelyi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek. Iratok. 191. doboz, 469.
⁶⁵ Uo.

azt Bodányi írta –, hanem a főhomlokzat északi oldalának tetején. A bagoly töredékes állapotban ma is megtalálható az épület tetőteraszán (23. kép). Nagy valószínűséggel eredetileg nem volt bagoly a kastélyon, mivel az 1877. évi újság Károlyvárként említette az épületet, bár hozzátette, hogy a lakosok Bagolyvárként ismerték. Ez egybevág az előbb említett kötetben közölt információval, miszerint az eredetileg Károlyvárnak keresztelt kastély csupán a bagoly felhelyezése után kapott új elnevezést.

Sövegjártó János birtoklásának idején apróbb változtatásokat hajtottak végre az épületen, ezek közé tartozott a főhomlokzat nyílásainak dekoratív, geometrikus mintákkal történt díszítése, illetve festése. A bejárati ajtó fölött

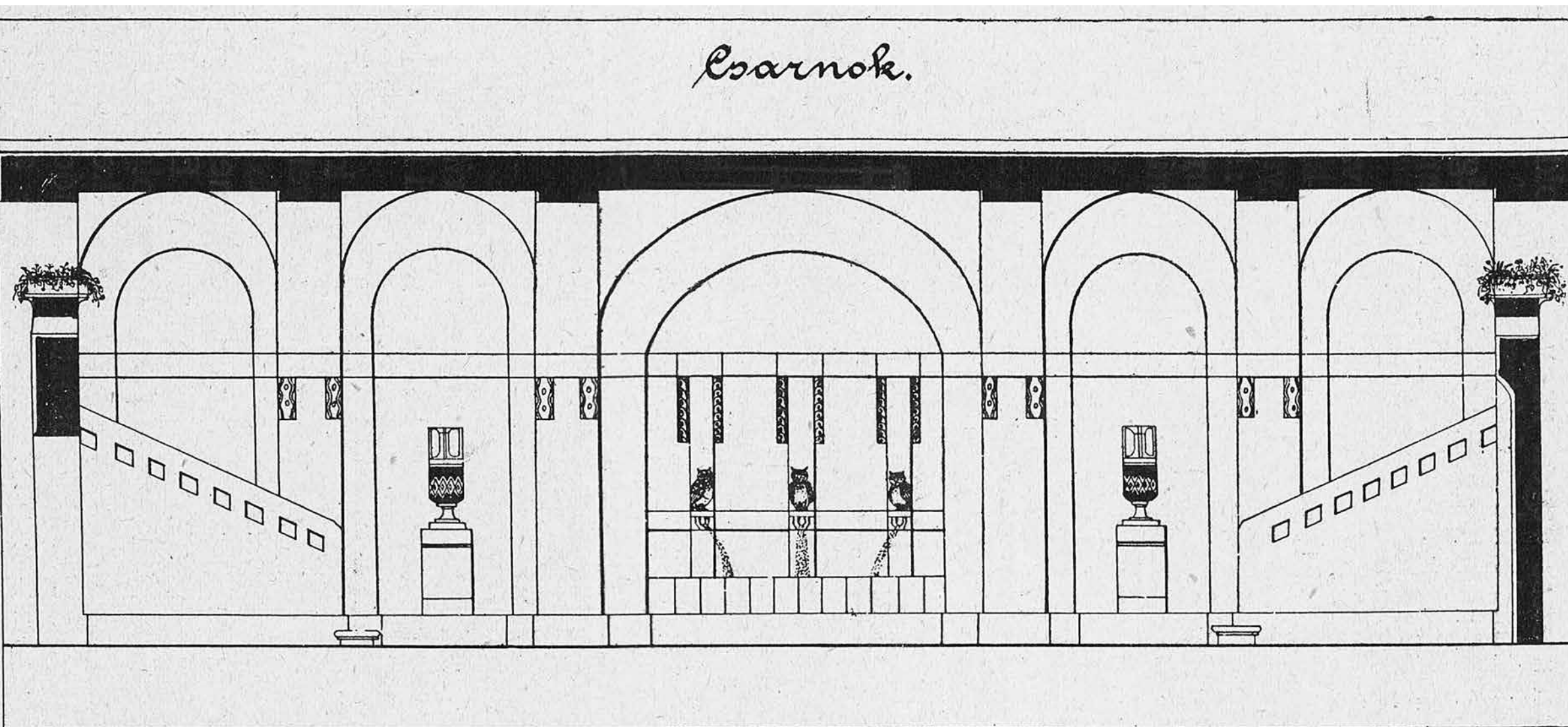
A Bagolyvár kerámia címere
(A szerző felvétele) 24. kép

egy terrakotta címert látható, amely stílusosan eltér az épület eredeti díszítményeitől (24. kép). Provinciálisabb megformálása azt a benyomást kelti, mintha egy helyi fazekas készítette volna. Az eddigi kutatások ezt a címet vagy egyszerű díszítőelemnek tartották csupán, vagy felhelyezését Ambrózy Györgynek tulajdonították. Ezek a feltételezések azonban nem helytállóak, mivel a terrakotta „dísz” a Sövegjártó család címere (25. kép). Azon tény, miszerint nem az építetőnek, hanem egy későbbi tulajdonosnak a címere látható a főhomlokzaton jól mutatja, hogy a Bagolyvár Sövegjártó szívéhez is közel állt. Fontosnak tartom megjegyezni ugyanakkor, hogy a Sövegjártó család címere kisebb, mint az épületfalba bemélyesz-

A Sövegjártó család címere
(Kultsár László gyűjteményéből) 25. kép

26. kép | Wälder Gyula: A Bagolyvár fogadócsarnokának terve
(Bodányi, 1910. 182. p.)

tett pajzs formájú nyílás, ami minden bizonnyal eredetileg is címertartó funkciót látott el. Nagy valószínűséggel korábban az építtető, Czvitkovics Károly nagyobb méretű családi címere kapott helyet benne, amelyet a tulajdonváltás következtében lecseréltek.

WÄLDER-FÉLE ÁTÉPÍTÉS

Az épületet és a birtokot 1898 áprilisában Sövegjártó János lánya, Ilma, férjhezett nevén Sarlay Ferencné örökölte meg, akihez jelentős átalakítások köthetők.⁶⁶

⁶⁶ Uo.

Elsőként 1910-ben vetődött fel a renoválás gondolata, amely feladattal a szombathelyi születésű építész, Wälder Gyulát bízta meg. Sisa József tanulmányában közölt egy 1910-ben Wälder által készített alaprajzot, ami már Bodányi Ödön írásában is feltűnt. Wälder korának elismert építésze volt, tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. A neobarokk stílus egyik késői kép-

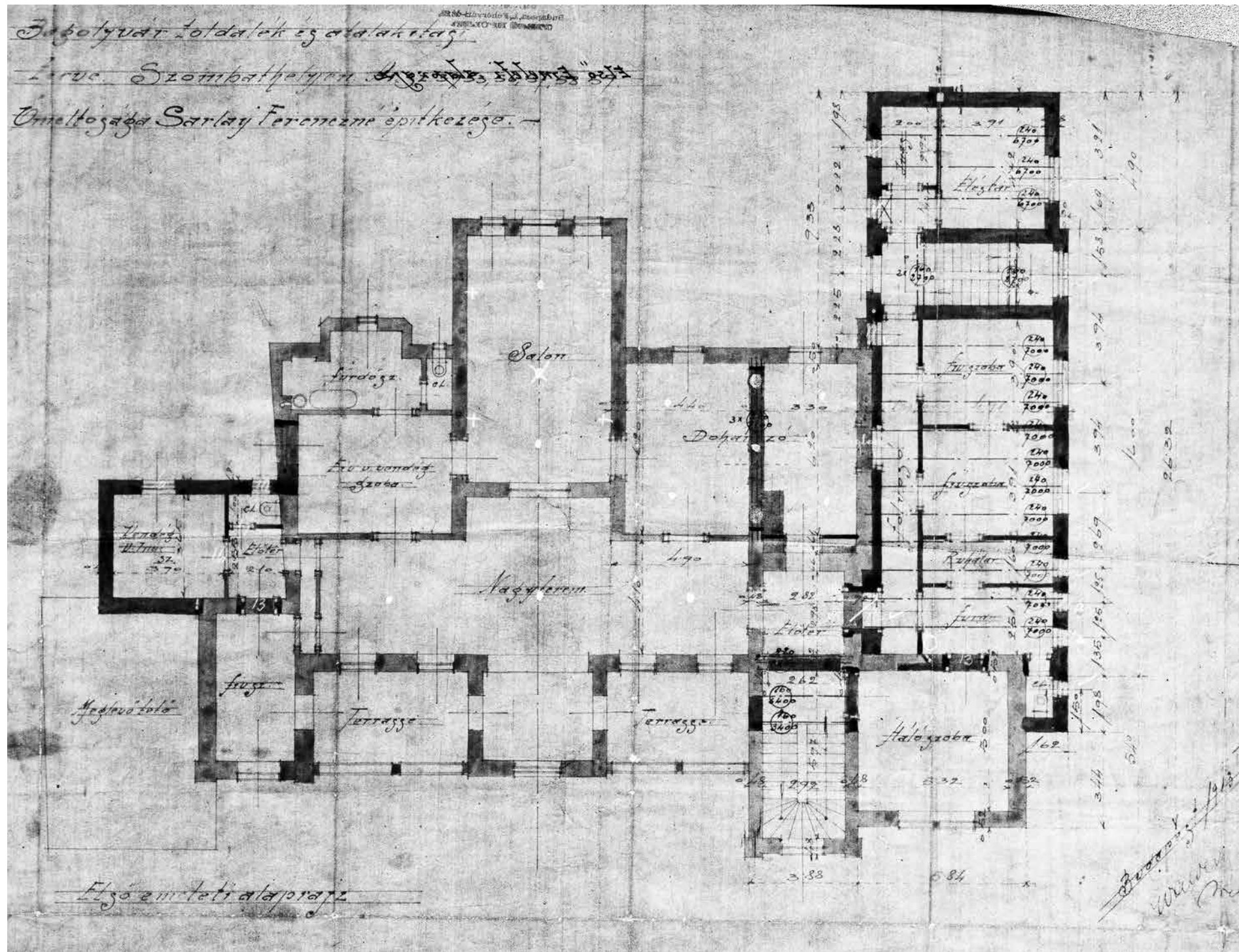
viselője, akinek építészetén nyomot hagytak a 20. század eleji stílusáramlatok is, mint az art deco. Az építész egyik rajza az alsó szint boltozott és fülkés csarnokának dekorációs elképzeléseit ábrázolja (26. kép). A földszinti fogadórészen bagoly szobrokat tervezett a félköríves formájú fülkébe, és ez a motívum többször visszatért az épület belső díszítésében, ezáltal egy-

fajta bagoly ikonográfiát létrehozva. 1913-ban Wälder Gyula a korábbi elgondolásainak apróbb változtatásával újabb tervrajzokat készített (27. kép), amiket aztán a gyakorlatban Weiss Oszkár (1873–1936) okleveles mérnök és építőmester felügyelete alatt kiviteleztek.⁶⁷ Wälder Gyula az 1910. évi alaprajzához hasonlóan főként az északi szárny fejlesztésével foglalkozott. A főhomlokzathoz igazodva tagolta az északi szárnyat – láthatóan elkülönítve az alsó szintet, az emeletet és az attikát –, ugyanakkor túllépett azok méretein. Az északi toldás tehát kissé magasabb, mint az eredeti épületrész. Ennek ellenére a kastély főhomlokzatának összképén semmit sem változtatott az új szárny. A tervrajzon az északi bővítmény enyhén előreugratott részét két oldalon az attika magasságában egy-egy széles, erősített, bástyaszerű elemmel határolta, ezáltal harmóniát teremtve a romantikus, castellated stílusú épületmaggal. Habár Wälder Gyula törekedett arra, hogy az új szárny szerkesztése legyen a kastélynak, mégis szerette volna az akkori kortárs irányzatok stílusjegyeit is megjeleníteni rajta. Ez többek között a nagy egyenes záródású nyílások geometrikus formáiban mutatkozott meg.

Az északi oldalon látható egy polikróm kerámia tondó (28. kép). Ez a Wälder-féle tervrajzon is szereplő kör alakú kép egy tudor stílushoz hasonló, formakövető szemöldökparkányt kapott. Az ábrázoláson Szűz Mária látható – tenyerét imára összetéve –, amint letekint a gyermek Megváltóra. A kis Jézus a hátán fekszik, jobb kezével saját magára mutatva. A központi ala-

⁶⁷ MNL VaML Szombathelyi építési vállalkozók műszaki iratai. 138. doboz, Bagolyvár 1913–1943. Az egyik kivitelezési rajzon Müller Ede építési vállalkozó neve szerepel.

Wälder Gyula: A Bagolyvár emeleti alaprajza az északi szárny bővítményével, 1913. (MNL VaML XI.22.a/138. doboz)

28. kép A Bagolyvár északi homlokzatának Zsolnay tondója
(A szerző felvétele)

kóktól jobbra három angyal található, akik egy mondatszalogot fognak. Mária mögött liliumok helyezkednek el, amelyek az Istenanya tisztaságát szimbolizálják. Ezen kívül a tondó bal szélén szintén egy angyal figyelhető meg, aki az Arma Christit tarja kezei között, ezzel is utalva Krisztus megváltó mivoltára. Az ábrázolás az itáliai reneszánsz művészet vonásait, azon belül is a della Robbia műhely alkotásait követi. Ha megvizsgáljuk a közép-európai, főként a 20. század eleji magyar épületkerámiát gyártó manufaktúrákat, láthatjuk, hogy a Zsolnay-gyár építészeti díszítő-elemeinek egyik fő ihletői pont az itáliai della Robbia család munkái voltak.

Ezt a feltevést igazolják a Bagolyvár tondójának a párhuzamai, amelyek megtalálhatóak Budapesten – az I. kerületi Kuny Domokos utca 11. szám alatt lévő magántulajdonú épület falán, illet-

ve a II. kerületi Volkmann utca 16. számú családi házon –, és Biatorbágyon, a Szentháromság tér plébániájának oldalán. Míg Budapesten, a Volkmann utcában látható terrakotta dísz Mattyasovszky Zsolnay Tamás közölte a Zsolnay épületkerámiák Budapesten című könyvében,⁶⁸ addig a Kuny Domonkos utcában lévő Csáki Klára restaurátor attribuíta a Zsolnay-gyárnak. A Zsolnay épületkerámiák viszonylag könnyen lekövethetőek az úgynevezett Terracotta könyvek – ez az elnevezés tizenkilenc darab mintafüzetet takar – és a bennük lévő fazonszámok segítségével. Szerencsésen fennmaradt a gyárban a 4127. szám alatt – Sarlay Ferencné néven – a Bagolyvár átalakításához megrendelt tondó tervrajza (29. kép),

⁶⁸ Mattyasovszky Zsolnay Tamás – Vécsey Esther – Vízy László: Zsolnay épületkerámiák Budapesten. [Bp.], 2005. 201. p.

Zsolnay gyár ún. Terracotta könyvének 4127. fazonszámú tondója
(Fotó: Csáki Klára)

30. kép A Bagolyvár tornyába vezető csigalépcső
(A szerző felvétele)

valamint ez a kerámiaelem szerepel Wälder Gyula 1913. évi, a Bagolyvár bővítéséhez készített homlokzattervén is.

Wälder a belső térben is eszközölt változtatásokat. A fogadócsarnokot keramit lappal burkolta és az emeleti feljárót geometrikus növénymintákkal díszített tölgyfalépcsőre cserélte. A földszinten baglyokra emlékeztető stukkódíszítést alakított ki. Az északi szárny lépcsőházába kovácsoltvas korlátot helyezett, padlóját növénymintás csempével fedte.

A SZOMBATHELYI ÉPÍTŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG ÉS HOCHHOLTZER ÖDÖN

A Bagolyvár következő átalakítására az 1920-as években került sor, szintén

özv. Sarlay Ferencné kérésére. Erről pontos információ áll rendelkezésünkre, ugyanis a levéltár őriz egy dokumentumot, amelyben a tulajdonos engedélyt kért 1923-ban a kastély ebédlőjének és toronyhelyiségeinek a kiépítésére (30. kép).⁶⁹ Az első tervek már ebben az évben elkészültek a Szombathelyi Építő Részvénytársaság jóvoltából. Hochholtzer Ödön (1884–1955) építész és Kovács János (1892–1945) kivitelező aláírásával azonban 1924 januárjából is maradtak fenn tervrajzok, amelyek már a déli szárny kiépítésére vonatkoznak.⁷⁰ Érdekes, hogy özv. Sarlay Ferencné csupán 1924 márciusában adta

⁶⁹ MNL VaML Szombathely Város Polgármestere iratai (továbbiakban: Szv. pg.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) III. 586/1924.

⁷⁰ Pékné Turkovics, 1992. 6-10. tervrajz

A Bagolyvár tornya a kis laternával
(A szerző felvétele)

be az építési kérelmet a Polgármestéri Hivatalba, amelyben a déli oldal bővítése mellett annak modernizálásáról is szót ejtenek. Egész pontosan a mennyezet elkorhadt csaposgerendáit szeretne volna vasbetonra kicserélni.⁷¹

Ebben az időszakban az emeleti dohányszót és a könyvtárat – a Wälder használta motívumokkal összhangban – ebédlővé alakították át. A mennyezet szerencsére ma is látható még a helyiségben, amely jelenleg hálószo-baként funkcionál. Igen szembeűnő változtatás figyelhető meg a toronynál is, ugyanis egy kisebb, centrális építménnyel bővítették (31., 33. kép). A vázlatok, amelyekben már jelen van a kis építmény a toronyon, 1923-ban készültek, de a tulajdonos csak 1924 á-

⁷¹ MNL VaML Szv. pg. Közig. ir. III. 586/1924.

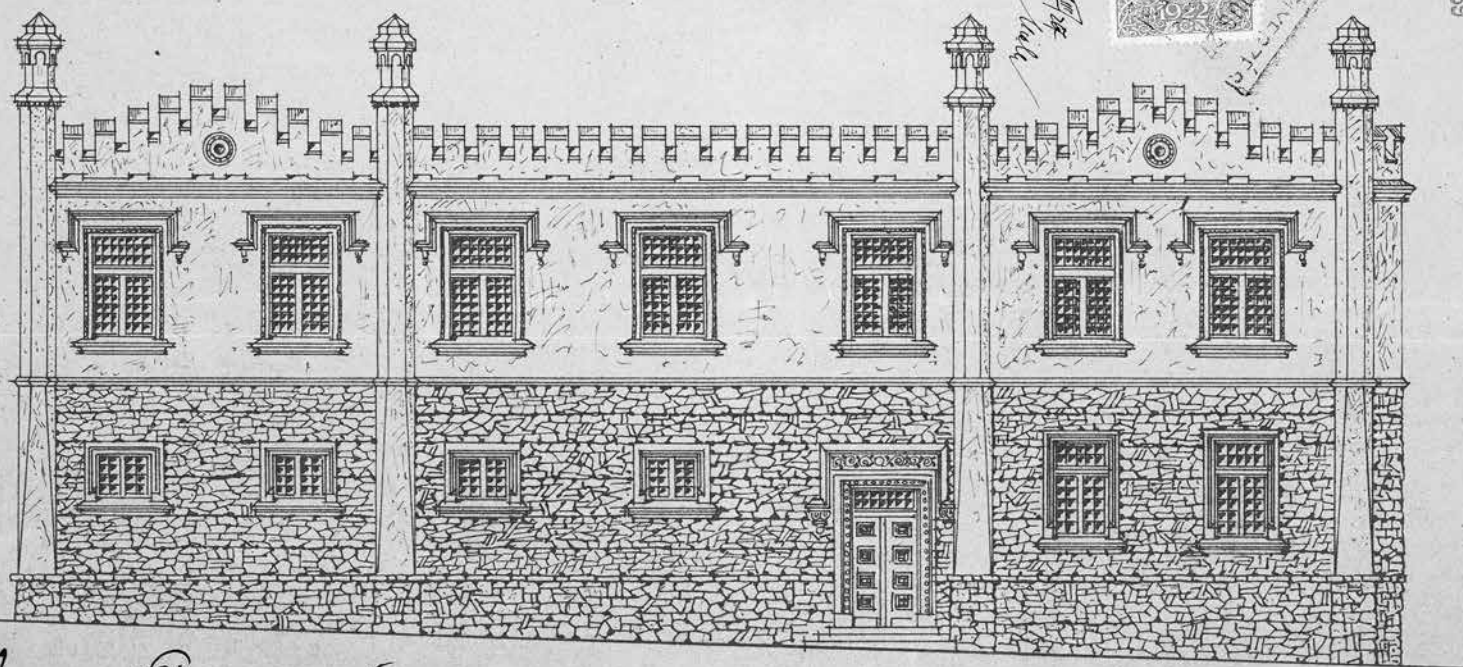
rilisában kapta meg az engedélyt az átalakításokra. A laternaszerű körépítmény eltér a kastély kubusos formáitól, mégis stiláris szempontból tökéletesen beleillik a Bagolyvár formavilágába. Oldalain négy kis erődített jellegű tornyocska helyezkedik el. A tetőzete alatt egy félkörívvekből álló sor és egy körablak látható, amely tovább erősíti az összhangot az épület korábbi részeivel. Ezen építménynek különösebb funkciója nincs, inkább esztétikai indíttatásból készülhetett.

Hochholtzer Ödön az 1924-ben készült tervrajzokon a Nárai út felé eső déli szárny kiépítésére fókuszálta a figyelmét, amely bővítéssel szabályos U alaprajzot hozott létre. Az építész egy kétszintes szárnyat képzelt el a déli oldalra, amit – a domboldalból adódóan –

A "BAGOLYVÁR" déli szárnyának kiépítése.

Nárai-úti homlokzat.

Sarkany Ferenc

Szombathely 1924. január 31.

Mértet = 1:100.

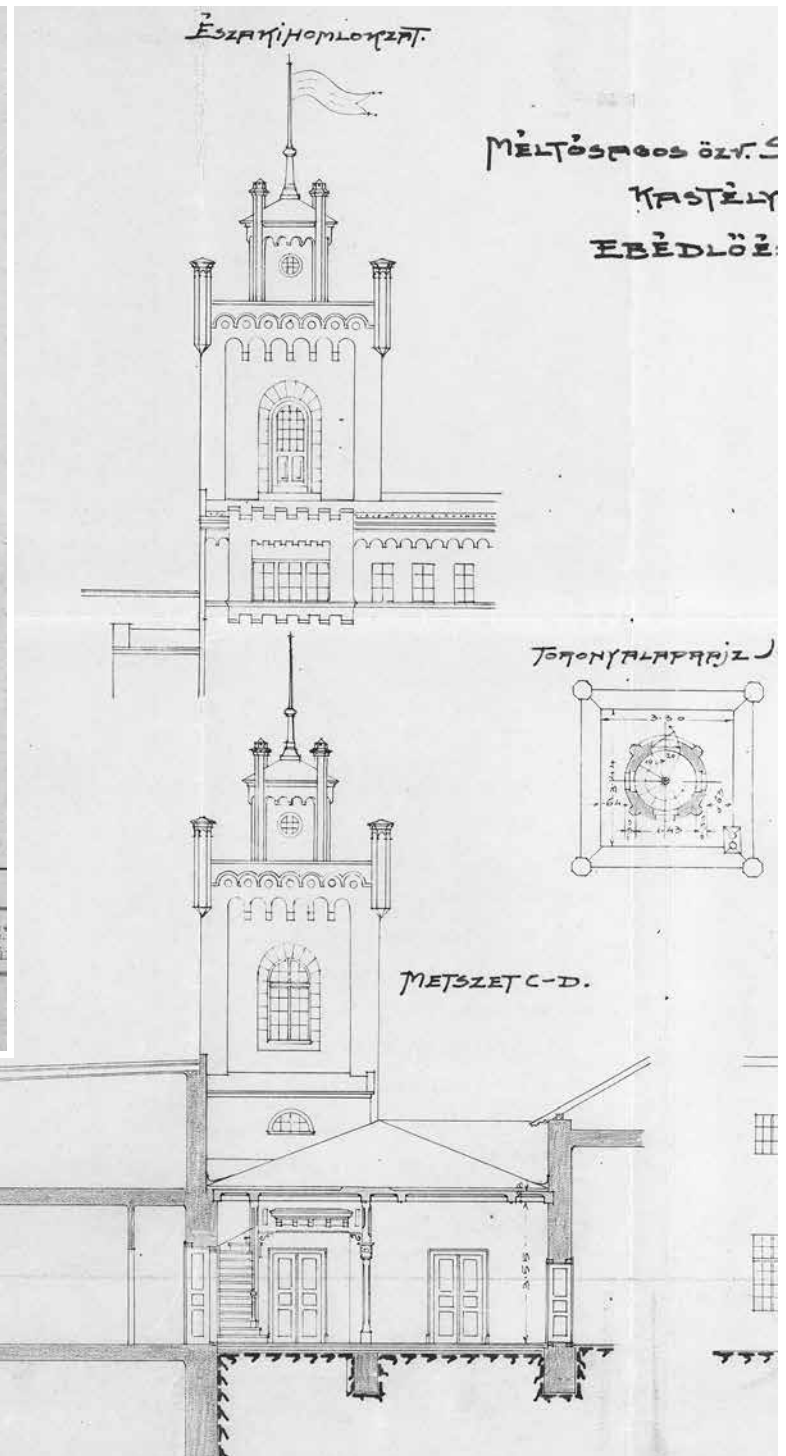
Korcs János

Vas meg.
Loveltár
Hochholtzer
okl. építész.

32. kép Hochholtzer Ödön: A Bagolyvár déli szárnyának homlokzatterve (MNL VaML Szv. pg. Közig. ir. III. 586/1924.)

teraszos megoldással tudott elérni. A tervrajzokon jól látható, hogy Hochholtzer felhasználta az apszisokkal ellátott teherhordófalat a bővítés kiépítésére. Az építész az új szárny homlokzatkialakításánál nagy gondot fordított arra, hogy a toldaléképület szervesen kapcsolódjon a kastélyhoz. Emiatt alaposan megfigyelte a főhomlokzat déli oldalán helyet kapó erőteljesen kiugratott rész – amihez a szárny kapcsoló-

dik – stiláris sajátosságait és annak jegyében tervezte meg a bővítés küllemét (32. kép). Az oromzat lépcsőzetes pártázata, illetve az alatta elhelyezett kör alakú díszítőelem visszaköszön a déli szárnyon. Emellett a főhomlokzat erkélyének wagrami terrakotta elemeit feldarabolta és műköoszlopokkal elválasztotta, ezáltal kevesebb kerámiadísz is elegendő volt az erkélyre. Az így kapott terrakotta paneleket pedig újra

Hochholtzer Ödön: A kastély északi homlokzatának átalakítási rajza (MNL VaML Szv. pg. Közig. ir. III. 586/1924.)

34. kép | A Bagolyvár déli szárnyának kerámiadísztése
(A szerző felvétele)

felhasználta a déli szárny bejárati ajtaja felett (34. kép). Mindenképpen elismeréssel kell szólnunk Hochholtzer Ödön munkásságáról, ugyanis a Bagolyváron megjelenő építészeti elemeket és stílusokat rendkívül ügyesen alkalmazta az új szárnyánál, nagy gondot fordítva arra, hogy a kastély egységes képet mutasson.

AZ ÁLLAMOSÍTÁSTÓL NAPJAINKIG

A Bagolyvárat 1941 szeptemberében államosították.⁷² A 2. világháború alatt lé-

goltalmi menedékként szolgált, ezt követően, 1945 és 1947 között a szovjet Államvédelmi Szervek börtöne és hadbíró-sága működött a kastélyban. A Bagolyvár pincerendszerét cellákká és vallatóhelyiségekké alakították át. 1958-ban az épület egészét érintő, durva beavatkozásokra került sor.⁷³ Pontos információink nincsenek erről a fázisról, csupán – a kastély előző korszakainak az ismeretében – stílári alapon tudjuk meghatározni az érintett épületrészeket. Mindenképpen ide kell sorolnunk az északi szárny módosításait. A Wälder-féle geometrikus dísze-

⁷² Vas Megyei Kormányhivatal Szombathelyi Járási Földivatala, 1052. és 6869. sz. telekkönyvi betétlapok.

⁷³ MNL VaML Szombathely Város Tanácsa VB. Igazgatási Osztály iratai. Iktatott iratok. 20. doboz, Lakásügyek 1957. – Bagolyvár

A Bagolyvár az 1960-as években, képeslap
(Kőszegfalviné Pajor Klára gyűjteményéből)

ket, az ajtó szemöldökpárkányát, a homlokzat erődjellegét létrehozó bástyaszerű elemeket leszedték az épületről. Az attika szinten található nyílások elhelyezését és méretét is megváltoztatták, tehát egy homogén, puritán vakolt falfelületet hoztak létre az északi oldalon.

A másik jelentős átalakítás a kastély hátsó, udvar felőli részét érte. Az amúgy is egyszerűbb külsejű homlokzatnak addig értékes részét alkotta az a svájci ház modorral rokonítható faszerkezet, amelynek nyomai az 1958-as munkálatokat követően már csak a csüngőeresznél maradtak meg. Emellett újabb nyílásokat alakítottak ki a fa-

lon.⁷⁴ Megállapíthatjuk tehát, hogy az ötödik fázis nem bírt jótékony hatással a Bagolyvár fejlődésére, mindazonáltal nélkülözhetetlen e periódus megemlé-tése, mivel nagyban hozzájárult a kastély mai állapotának létrejöttéhez.

A Bagolyvárbán 1961-től a Magyar László Úttörőház működött (35. kép). Ebben az időszakban, 1962 körül felújításokat végeztek. 1997-ben – amikor a kastély már magántulajdonban volt – Winkler Gábor (1941–2015), Molnárné Feldhoffer Edit, valamint Babos Edit építészek jóvoltából megtörtént a kastély helyreállítása,⁷⁵ amely manapság újra időszerű lenne.

⁷⁴ Winkler, 1997. 11. melléklet

⁷⁵ Ekkor készült Winkler Gábor szakvéleménye.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva a Bagolyvár építéstörténetét, megállapíthatjuk, hogy jelenlegi formáját öt fázisban nyerte el. A kastély és a hozzá tartozó kert Czvitkovics Károly elképzelése alapján valószínűsíthetően Hötzl József építész tervei szerint készülhetett el. A castellated modort követő épület a magyarországi Rundbogenstil kastélyépítészet egyik legelső példája. Kifinomult ízlésről tanúskodik a kastély formaképzése, tömegalakítása, illetve a homlokzat wagrami terakotta díszítése. A második fázis Sövegjártó János idejére tehető, amikor is apróbb stiláris változtatásokat ejtettek az épületen, illetve ekkor kerülhetett fel a bagoly a homlokzatra. A Bagolyvár fénykorát özv. Sarlay Ferencné birtoklása alatt élte, aki nemcsak karbantartotta, hanem bővítette is az épületet. Ez a harmadik periódus Wälder Gyula építészhez köthető az 1910-es években, aki új szárnyat toldott hozzá az északi oldalhoz és egy Zsolnay tondót helyeztetett el rajta, valamint a kastély belsejében is jelentős változtatásokat eszközölt. Az 1920-as évek tehető negyedik fázishoz a Szombathelyi Építő Részvénytársaság, illetve Hochholtzer Ödön építész átalakításai tartoznak. A kastély egy déli szárnyal, valamint egy kis laternával bővült, illetve a könyvtárat és a dohányzót ebédlővé alakították át. Végül az ötödik periódusba az 1958-ban végzett „tisztító” munkálatokat sorolhatjuk, amely által létrejött a kastély manapság is látható formája (36. kép).

A Bagolyvár főhomlokzata napjainkban
(A szerző felvétele) 36. kép

A NYITRA UTCAI ÁLTALÁNOS ISKOLA „ENCIKLOPÉDIÁJA”

EGY MINTAÉRTÉKŰ SZOMBATHELYI OKTATÁSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIA

■ Melega Miklós

Kalocsai Péter: A Szövőtől az Antalon át a Nyitraig. Az alapfokú oktatás története Szombathely vasúton túli, keleti városrészén, 1928–1956–2016. Szombathely, 2016. 272 p.

A Kalocsai Péter tollából az elmúlt év végén megjelent, „A Szövőtől az Antalon át a Nyitraig” címet viselő kötet nem az átlagos színvonalú, partikuláris megközelítésű iskolatörténeti munkák sorába tartozik. A szerző gyakorlott kutatóként közelíti meg a témakört, az intézmény és jogelődei történetét Szombathely város oktatástörténetébe ágyazva dolgozza fel, egy tudományos igényű monográfia formájában.

A kötet első oldalain az olvasó rövid áttekintést kap a város 19. század végi, 20. század eleji közoktatási rendszerének jellegzetességeiről, illetve a századforduló után megszülető vasúton túli új városrész – Sas és Szövő utca környéke – kialakulásáról, valamint az Éhen Gyula (1853–1932) korábbi polgármester és társai kezdeményezésére létrejött vasutas munkáslakótelep létesítéséről (Alkotás, Ipar és Hámor utca). A szerző fokozatosan fókuszálja nézőpontját a

könyv tényleges tárgyára, a városrész oktatás-, illetve iskolatörténetének bemutatására. Az események fonalát a trianoni békediktátumot követő évtizedben veszi fel, amikor Szombathely vezetése – a területi megcsonkítást követő gazdasági nehézségek közepette is – annyira fontosnak érezte az iskolahálózat fejlesztését, hogy a vasúton túli városrész gyermekeinek oktatására új iskolát alapított. Az impozáns, 8 tantermes épületet a mai Szövő és Zanati utcák sarkán húzták fel 1928-ra, s ezzel új fejezet nyílt a város, illetve a városrész oktatástörténetében.

A könyv első nagy tematikai egysége ennek a Szövő utcai elemi iskolának a történetét tekinti át. Az olvasó számos tervrajz és archív fénykép segítségével ismerkedhet meg az épület jellegzetességeivel, majd a szerző rátér az oktatott tantárgyak és a tanári kar bemutatására. A kötetből megtudhatjuk, hogy az egybenyitható földszinti termek egykor számos közművelődési programnak is helyet adtak, többek között dr. Géfin Gyula (1889–1973) is tartott itt ismeretterjesztő előadásokat. A 2. világháború időszakában ko-

KALOCSAI PÉTER

A Szövőtől az Antalon át a Nyitraig

Az alapfokú oktatás története Szombathely vasúton túli, keleti városrészén (1928–1956–2016)

Az oktatástörténeti monográfia címlapja

mor fellegek kezdtek gyülekezni az iskola felett. Sokasodtak a Szombathelyt érő légitámadások, és különösen a vasút környéke, mint stratégiai célpont került veszélybe. 1944 őszén az állomás közelsége miatt több bombatámadás érte az épületet, végül telibe találták és megsemmisült. Személyi sérülések nem történtek, annak köszönhetően, hogy az intézményt a folyamatos fenyegetettség miatt már jóval korábban bezárták, a diákokat átirányították a város más iskoláiba. Az egykori épület emlékéért 2010 óta egy sziklatömbre erősített bronztábla őrzi, amely a kötet szerzőjének kezdeményezésére került oda, jelezvén, hol állt eredetileg a városrész első iskolája.

A könyv ezután a 2. világháborút követő újrakezdés eseményeit eleveníti

fel, részletesen tárgyalva az elpusztult iskola kiváltására szánt új épület tervezésének és kivitelezésének történetét. A 8 plusz 4 tantermes komplexum építése 1955-ben kezdődött, de mivel a forradalom nyomán a beruházások az egész országban leálltak, a végleges átadásra 1959-ig kellett várni. A szerző bemutatja az iskolaépületet, a parkosított udvart és játszóteret, nem hallgatva el az eredeti terv megcsonkítása miatt előállt tanteremhiányból adódó nehézségeket sem. A kötet oldalain megelevenedik az 1950–1960-as évek világa, a korszakra jellemző kulturális programkínálat: farsang, ki mit tud, gyereknapi, tornaünnepély, sportver-

senyek, néptánc és repülőmodellező szakkörök. Kalocsai Péter megemlékezik arról a tényről is, hogy a kommunista munkásmozgalom hősről, Antal Jánosról (1907–1943) elnevezett iskolában milyen erősen működött az ideológiai nevelés. A munkásmozgalmi és szocialista ünnepek megtartása (nov. 7., ápr. 4.), a diákok úttörő mozgalomban való kötelező részvétele, az intézményesített ateizmus, vallásellenesség, az osztályharcos ideológia napi jelenléte, az értelmiségi szülők gyerkeinek hátrányos megkülönböztetése, a kettős nevelés tudathasadásos állapota mindmind ennek a megnyilvánulási formái voltak. Dicséretes, hogy a szerző ehhez a kényes témához is hozzá mer nyúlni. Nem hallgatja el az egész rendszer fonákságát, hamisságát, kendőzetlenül ábrázolja a diktatúra és a kötelezően sulykolt ideológia mindent, még a kisgyerekek életét is behálózó világát, ugyanakkor nem ítélkezik, hanem tárgyilagosan közelít a témához.

Az oktatási intézmény történetének 3. szakasza a rendszerváltás után indult, immár Nyitra Utcai Általános Iskola név alatt. A szerző áttekintést ad a napjainkig tartó utóbbi 25 év eseményeiről, bemutatva az oktatási, nevelési programokat, a hagyományosan magas színvonalú zenei és képzőművészeti oktatás eredményeit, valamint az újabb útkeresésként értelmezhető nyelvi tagozatokat. Ismerteti a diákok kimagasló versenyeredményeit, kitérve egyúttal az utóbbi évek kompetenciamérései kiváló eredményeire, tanulságaira is.

A kötet adattárszerűen teljes névsort közöl az igazgatókról, a tantestületéről, nem feledkezve meg az oktatást segítő és technikai dolgozókról sem. A szerző ezen túlmenően arra is vállalkozik, hogy válogatást ad közre a taná-

rok pedagógiai és az iskolával kapcsolatos publikációiból. Természetesen a főszereplők, a diákok sem maradtak ki a kötetből. Kalocsai Péter teljes, hiánytalan listát állított össze az itt tanulókról, ráadásul sikerült valamennyi osztálytablót összegyűjtenie.

A kötet külső megjelenésében elegáns, formátuma különleges, ez mintegy előre vetíti, hogy a beltartalom, annak részletessége, szakmai színvonala és igényes vizuális megjelenítése is átlagon felüli. A munka megszületését igen alapos, kiterjedt kutatás előzte meg, ennek eredménye a kötet rendkívüli adatgazdagsága. A források visszakereshetőségét a tudományos közlés szabályainak megfelelő pontos hivatkozások segítik. A feldolgozott statisztikai adatsorokat a szerző diagramos ábrázolásokkal teszi szemléletesebbé. A kötet tervrajzokkal, archív fotókkal, dokumentumokkal pazarul illusztrált; a téma kifejtését 180 szövegközi fénykép és további 113 osztálykép teszi teljesebbé. Stílusa olvasmányos, a szerző helyenként saját személyes visszaemlékezéseit is beleszövi, a sorok között így átsüt az egykori diák saját iskolája iránti szeretete, de az „oral history” módszeréhez nyúlva egy-egy téma kapcsán szemtanúkat is megszólaltat.

Kiváló színvonalú, mintaadó oktatástörténeti munka született, amely az iskoláról jelenleg rendelkezésünkre álló adatok, ismeretanyagok komplex összefoglalását, tudásunk összességét adja. Benne van minden, amit az oktatási intézmény múltjáról tudni érdemes, ugyanakkor a jelenkori helyzetet is részletesen dokumentálja, így a jövő számára is számos emléket, információt őriz meg. A kiadvány méltán nevezhető a Nyitra Utcai Általános Iskola enciklopédiájának.

KRÓNIKA

2016. JÚLIUS–DECEMBER

■ Tóth Kálmán

Július

2. A Múzeumok éjszakája második szombathelyi hétféjén öt intézmény (Szombathelyi Képtár, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, Smidt Múzeum, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathelyi Törvényszék) színes programokkal várta az érdeklődőket.

7. A Szombathelyi Képtárban Révész Antal és Wigner Judit grafikáiból válogatott kiállítás nyílt Színek és panorámák címmel. A vendégeket Cebula Anna igazgató köszöntötte, a tárlatot dr. Gálig Zoltán művészettörténész nyitotta meg, majd Révész Antal mesélt a hallgatóságnak az alkotások történetéről.

8–9. A Berzsenyi Dániel Könyvtárban, dr. Takácsné dr. Tenki Mária, Szombathely MJV Jogi és Társadalmi Kapcsolatok Bizottságának elnöke ajánló szavával megnyílt a képeslevelezőlap-gyűjtők országos kiállítása.

21. A Szombathelyi Képtárban, Szombathely városának ajánlva címmel megnyílt Rocco Turi egész addigi munkásságát összefoglaló tárlata. Az esemény résztvevőit dr. Puskás Tivadar,

Szombathely MJV polgármestere, Cebula Anna képtárigazgató és dr. Czetter Ibolya, a Vas Megyei TIT Egyesület elnöke köszöntötte. A művész Szombathely ihlette munkáit, köztük a Szent Márton emlékére készített fotókat, dr. Gálig Zoltán művészettörténész ajánlotta a közönség figyelmébe.

27–31. Az 1664. augusztus 1-jén lezajlott csata emlékére 14. alkalommal rendezte meg a Rába parti város a Szentgotthárdi Történelmi Napokat.

Augusztus

1. Képzőművészeti alkotótáborral kezdődött a 38. Hegyháti Napok kulturális programsorozata.

2. Koszorúzási ünnepséget tartottak a Roma Holokauszt Világnapja alkalmából Szombathelyen, a Jászai Mari utcái emlékműnél. Az eseményen a Szombathelyi Roma Nemzetiségi Önkormányzat nevében Vajda László Orfeusz elnök és Ferkovics József képviselő, dr. Puskás Tivadar, Szombathely MJV polgármestere, továbbá Vidos László, a Roma Területi Nemzetiségi Önkormányzat elnöke mondott beszédet.

4–9. 25 előadás, tanulmányút, város-építészeti séta és filmbemutató szerepelt a 100 fő részvételével, 4 helyszínen megrendezett 49. Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem (Szombathely) és 6. Tervező Tábor (Sárvár) programjában.

5. A Rumi Indóházban, Fábíán László író ajánló szavaival megnyílt Polgár Csaba (1942–2016) Ferenczy Noémi-díjas textilművész, ipar- és képzőművész Szabad vásznak című posztumusz kiállítása. A 15. Cicelle Aranyháromszög Kulturális Napok program-sorozat nyitó eseményének közönségét dr. Balázs Péter, a Vas Megyei Önkormányzati Hivatal jegyzője és Beni Ferenc polgármester köszöntötte.

7. Láng Gusztáv 80. születésnapja tiszteletére, A hajnal frissessége címmel konferenciát rendeztek a zsenyei Alkotóházban. A 15. Cicelle Aranyháromszög Kulturális Napok keretében tartott tanácskozás résztvevőit Majthényi László, a Vas Megyei Közgyűlés elnöke és Végh Balázs Béla, a szatmárnémeti Tanítóképző Főiskola főigazgatója köszöntötte. Az elnöki tisztelet Markó Péter szociológus töltötte be, 10 előadás hangzott el. Bemutatták Sipos Lajos Modernítások, alkotók, párbeszéd című könyvét. A szervezővel dr. Fűzfa Balázs irodalomtörténész beszélgetett. Az esemény zárásaként a résztvevők a zsenyei kastélyparkban megkoszorúzták Békássy Ferenc (1893–1915) költő, esszéíró, hősi halált halt huszár sírját.

8–13. A szergényi néprajzi, helytörténeti gyűjtemény gondozása, dokumentálása érdekében megszervezte Örökségőr táborát középiskolás diákok és önkéntes szakemberek részvételével a Vasi Múzeumbarát Egylet.

10. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat fennállásának 175. évfordulója alkalmából ünnepélyes ülésre ke-

rült sor a vasi TIT székházában, Szombathelyen. A résztvevőket dr. Hámori József, a TIT elnöke, dr. Puskás Tivadar polgármester, dr. Balázs Péter, a Vas Megyei Önkormányzati Hivatal jegyzője, dr. Kovács Györgyi, a Szombathelyi Járási Hivatal vezetője és dr. Czetter Ibolya, a Vas Megyei TIT Egyesület elnöke köszöntötte.

15. A Martinus Vallási és Kulturális Egyesület és a MNL Vas Megyei Levéltára szervezésében, a levéltár előadó- és kiállítótermében megnyílt a Szent Márton emlékezete szülőföldjén című kiállítás. Az eseményen megjelenteket dr. Puskás Tivadar polgármester és dr. Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója köszöntötte, az időszaki tárlatot dr. Melega Miklós, a MNL Vas Megyei Levéltára igazgatója ajánlotta a közönség figyelmébe és Horváth József pápai prelátnak, a Martinus Vallási és Kulturális Egyesület elnöke nyitotta meg.

16–20. A sárvári Nádasdy-vár Művelődési Központ és Könyvtár 36. alkalommal szervezte meg a Nemzetközi Folklórnapokat.

19. Kiállítás nyílt Magyar Zoltán szombathelyi gyűjtő régi fényképezőgépeiből Körmenten, a Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeumban. Az esemény résztvevőit dr. Móricz Péter múzeumigazgató köszöntötte, a kollekciót Simon Attila fotográfus méltatta.

A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum 11. alkalommal rendezte meg Lidércfény című programját, amelynek ezúttal a kincs volt a központi témája.

20. Az ÖrvidékHáz és a Savaria MHV Múzeum Szent Márton kenyere címmel színes programot rendezett a Vasi Skanzenben. Az ünnepi eseménysorozat részeként, dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntőjével és dr. Hende

Csaba országgyűlési képviselő ajánló szavaival megnyílt a Szent Márton üzenetei és napjának jelentései című kiállítás, továbbá Devecsery László bemutatta legújabb, Márton meséi című könyvét.

22. Ünnepséget tartottak Szombathelyen Almásy László (1895–1951) születésének 121. évfordulója alkalmából. A Gagarin utca 6. számú háznál 2015-ben elhelyezett emléktábla előtt dr. Puskás Tivadar polgármester és prof. dr. Vig Károly, az MTA Vas Megyei Tudományos Testületének elnöke idézte fel a legendás felfedező, Afrika-kutató, pilóta emlékét.

25–29. Megrendezték a 17. Savaria Történelmi Karnevált Szombathelyen.

29. Az ÖrvidékHáz Szombathelyi polgári esték sorozata eseményén dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő vendége dr. Széll Kálmán orvosprofesszor volt.

31. Emléktáblát avattak a zarkaházi Szily-kastélyban a szentkirály-bádonfai születésű Magyar József (1928–1998) kétszeres Balázs Béla-díjas filmrendező és operatőr tiszteletére. A helyi irodalmi klub kezdeményezésére készült márványtábla Kiss Miklós kőfaragó művész alkotása.

Szeptember

1. Rózsa Anna (1908–1980) textilművész hagyatékából és Rózsa Anna-díjas művészek munkáiból válogatott kiállítás nyílt a Szombathelyi Képtárban. A közönséget Cebula Anna igazgató köszöntötte, a tárlatot Kovács József, a Rózsa Anna Alapítvány elnöke méltatta.

15. A Szombathelyi Képtárban megnyílt a Kortársunk Szent Márton című kiállítás, amely a Szent Márton Emlékév kiemelt rendezvénye volt.

A tárlaton 48 művésztől 61 mű volt látható. A megnyitón Csapláros Andrea igazgató (Savaria MHV Múzeum) és Cebula Anna képtárigazgató üdvözölte a vendégeket, majd dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntőt mondott. A kiállítást dr. Kostyál László művészettörténész, a Göcseji Múzeum igazgatóhelyettese ajánlotta a közönség figyelmébe.

17. Dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntőjével vette kezdetét a 13. alkalommal megrendezett nemzetiségi nap programja Szombathelyen, a Fő téren.

17–18. A Kulturális Örökség Napjaihoz kapcsolódva tárlatvezetéssel, elődással és kézműves bemutatóval várta az érdeklődőket a szergényi néprajzi gyűjtemény. A kiállítás szomszédságában lévő evangélikus gyülekezeti teremben Tóth Kálmán múzeumpedagógus a Vasi Múzeumbarát Egylet Örökségőr táborának eredményeiről számolt be.

18. A Savaria MHV Múzeum felújítása miatt az Iseum udvarára tervezett Múzsák kertje című rendezvény végül a változékony időjárás miatt a Szombathelyi Képtárban valósult meg. A szombathelyi múzeumok évadnyitó rendezvényére meghívást kaptak a megyeszékhely kulturális intézményei (Bersenyi Dániel Könyvtár, Weöres Sándor Színház, Mesebólt Bábszínház, Savaria Szimfonikus Zenekar, AGORA Szombathelyi Kulturális Központ) is.

19. Az ÖrvidékHáz Irodalmi Műhely sorozata keretében bemutatták dr. Hoós Tibor Hit és hatalom. Szent Quirin püspök vértanúsága Savariában című kötetét. A rendezvény résztvevőit Ágh Péter országgyűlési képviselő üdvözölte, dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntőt mondott. A vértanú püspök újkori tiszteletéről Csány Péter SDB, a Szent Kvirin Szalézi Plébánia és Rendház igazgatója, a Quirinus

per helyszínének régészeti kutatásairól Anderkó Krisztián, a Savaria MHV Múzeum Régészeti Osztályának vezetője beszélt. A kötetet a szerző ismertette.

20. A Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnázium és Szakközépiskola Galériájában, Tóth Csaba Munkácsy-díjas festőművész ajánló szavaival megnyílt Pozsonyi János Péter grafikai kiállítása.

23. A Szombathelyi Szépítő Egyesület Torjay Valter festőművész, művészettörténész vezetésével sétára hívta az érdeklődőket a szombathelyi Szent Márton temetőbe.

Makro- és mikrokozmosz, talányos arányok, rész és egész viszonya volt a témája a Savaria MHV Múzeum Kutatók éjszakájára kínált színes programjának. A rendezvénynek a Szombathelyi Képtár adott otthont.

27. A Berzsényi Dániel Könyvtárban Torjay Valter festőművész, művészettörténész Jelképek a Szent Márton temető sírkövein címmel előadást tartott.

28. Dr. Borhy László akadémikus, egyetemi tanár (Régészettudományi Intézet, ELTE) A Római Birodalom válaszára című előadásával öt alkalomból álló sorozat kezdődött Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárházban.

29. A Berzsényi Dániel Könyvtárban bemutatták Sebestyén Gyula Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve Jankovics Marcell 50 illusztrációjával című könyvét. Az eseményen közreműködtek: Pete György, a kötet szerkesztője, Alexa Károly irodalomtörténész, dr. Bokányi Péter irodalomtörténész.

Közösségteremtő Szent Márton címmel háromnapos nemzetközi konferencia kezdődött a Nemzeti Művelődési Intézet és a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal Magyarországi

Tanácsa szervezésében, a Szombathelyi Képtárban. A tanácskozást dr. Puskás Tivadar polgármester, Csapláros Andrea, a Savaria MHV Múzeum igazgatója, Antoine Selosse, a Szent Márton Kulturális Központok Európai Hálózatának igazgatója és Császár István egyházmegyei kormányzó nyitotta meg. Köszöntőt mondott V. Németh Zsolt környezetügyért, agrárfejlesztésért és hungarikumokért felelős államtitkár. Az esemény a Szent Márton Út Gyöngyösfalu – Csömötei-szőlőhegy – Lukácsháza szakaszának közös bejárásával ért véget.

Október

3. Kultúra – közösség – könyvtár címmel megrendezték a 22. Vas Megyei Könyvtári Napot a Vépi Művelődési Ház és Könyvtárban. Az eseményt Iszakné Koszorús Judit, a házigazda intézmény vezetője, Szijj Vilmos, Vép város alpolgármestere és Nagy Éva, a Berzsényi Dániel Könyvtár igazgatója nyitotta meg. A köszöntők után öt előadás hangzott el, majd a résztvevők megtekintették az Erdődy-kastélyt és megismerkedtek a helyi értéktár elemeivel.

4. A Magyar Katolikus Kulturális Hetek című országos rendezvénysorozat az Egy remekmű születése. A szombathelyi Szent Márton-kút szoborkompozíció keletkezéstörténete című időszaki kiállítással vette kezdetét. A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban összegyűlt vendégeket Simon Katalin gyűjteményvezető, az MKKH szervezője köszöntötte, az eseménysorozatot és a kiállítást Császár István szombathelyi egyházmegyei kormányzó nyitotta meg. A tárlatot, amely a 2016-os Szent Márton-émlékév rendezvénye is volt, Balogh Péter építész, a Rumi Rajki Műpártoló Kör elnöke méltatta és Tóth Csaba fes-

tőművész, a kiállítás kurátora ajánlotta a közönség figyelmébe.

Dr. Puskás Tivadar polgármester beszédével megnyílt Szombathely Fő terén a Barakkba zárva – életre ítélve elnevezésű kültéri barakkinstalláció. A rendhagyó vándorkiállítás a Gulág magyar áldozatainak emlékére készült.

4–5. Kutyatár és más állatságok címmel számos program várta az óvodásokat és a kisiskolásokat a Vasi Skanzenben az Állatok világnapján és a Mesenapon.

5. A Savaria Tendency Art Group Művészeti és Kulturális Egyesület lendvai művészekkel közösen megrendezte a Pillérek című kiállítását a Szombathelyi Képtárban. A bemutatott alkotásokat Bodorkós András és Ksenija Škrilec, a Szlovén Köztársaság budapesti nagykövete méltatta.

6. Megalakult a Berzsényi Dániel Könyvtár helytörténeti klubja. Az eseményen Spiegler Tibor magángyűjtő Mennyire kicsi egy aprónyomtatvány? címmel előadást tartott.

7. A Berzsényi Dániel Könyvtárban, dr. Tóth Gyula ny. tanszékvezető, főiskolai tanár ajánlásával megnyílt „A Te könyvedbe mind ezek béirattattak” Válogatás a Berzsényi Dániel Könyvtár vallási témájú könyveiből című kiállítás. Ugyancsak e napon, Nagy Éva igazgató ajánló szavaival megnyílt a BDK első emeleti hírlapolvasójában a Színek és formák üvegbe zárva – válogatás Babos Edit építész üveggyűjteményéből című tárlat.

11. Kiállítás nyílt a Szombathelyi Műszaki Szakképzési Centrum Puskás Tivadar Fém- és Villamosipari Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma Puskás Galériájában, Tisztító szenvedéllyel címmel. Az 1950-es évek dokumentumaiból válogatott tárlatot dr. Katona Attila, az NYME Ber-

zsényi Dániel Pedagógusképző Kar mb. dékánja, intézetigazgató, egyetemi docens ajánlotta a diákok és tanáraik figyelmébe. A kiállítás anyagát Pittmann Ildikó és Spiegler Tibor helyi gyűjtők bocsátották az iskola rendelkezésére.

12. A Magyar Katolikus Kulturális Hetek keretében Szombathelyen, a Martineum Felnőttképző Akadémián, Igehirdetés a festészetben címmel megnyílt a Prokop Péter pap-festőművész eddig nem látott képeit bemutató tárlat. Köszöntőt Maurer Péter igazgató, megnyitó beszédet dr. Prokopp Mária művészettörténész mondott.

Az Iseum Savariense Pannónia Szent Márton korában című sorozatának második eseményén dr. Tóth Endre régész (Magyar Nemzeti Múzeum) Pannónia sacra című előadása hangzott el.

A Berzsényi Dániel Könyvtárban bemutatták Kormos Györgyi Égi kapu című könyvét, amely a Savaria University Press kiadó gondozásában jelent meg. A szerzővel dr. Fűzfa Balázs beszélgetett.

A Vasi Múzeumbarát Egylet programsorozatát indított az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából (Hősök Éve, 1956–2016.). A sorozat első eseményén, a MNL Vas Megyei Levéltára előadótermében Lechner Ferencel, az '56-os Szövetség Országos Elnökségének tagjával Mayer László levéltáros A világ nekünk drukkolt címmel pódiumbeszélgetést folytatott.

14. A Magyar Katolikus Kulturális Hetek eseménysorozatába illeszkedve, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Mórítz Sándor Galériában, dr. Koltai Jenő esperes, plébános, Kresznerics Ferenc alsósági utóda ünnepi beszédével kiállítás nyílt Kresznerics Ferenc (1766–1832) születésének 250. évfordulója alkalmából.

15. A celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár – Art Moziban „Hazánk’ Tudósai! útát törtem, kövessetek” címmel emlékülést tartottak Kresznerics Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából. Levezető elnök Németh S. Katalin irodalomtörténész-könyvtáros, az irodalomtudomány kandidátusa (Celldömölk – Budapest) volt, előadók: Csörsz Rumen István irodalomtörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest); Ittész Nóra nyelvész, az MTA Nyelvtudományi Intézete Szótári Osztályának vezetője (Budapest); dr. Koltai Jenő esperes, plébános (Celldömölk); Lőcsei Péter irodalomtörténész (Szombathely) voltak. Az eseményre a Magyar Katolikus Kulturális Hetek keretében került sor.

18. Szent Márton örökösei. A katolikus egyház karitatív szolgálata a Szombathelyi Egyházmegyében címmel kiállítás nyílt és kerekasztal-beszélgetésre került sor a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár dísztermében, szaléziak, ferencesek, annunciáták és szociális testvérek részvételével. A Magyar Katolikus Kulturális Hetek eseménysorozatába illeszkedő kiállítást megnyitotta: Császár István szombathelyi egyházmegyei kormányzó, a tárlatot bemutatta és a beszélgetést vezette: Rétfalvi Balázs levéltárvezető.

20. A Vasi Múzeumbárát Egylet a Hősök éve, 1956–2016. című projekt keretében interaktív városi sétára hívta az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából meghirdetett kétfordulós vetélkedőben érdekelt fiatalokat. A séta során olyan épületeket kerestek fel a résztvevők Szombathely belvárosában, amelyekhez 1956-os helyi történések kötődtek. A séta állomásain a korszak hangulatát idéző eseményj-

tékok várták a diákokat. A 16 csapat tagjai a staféta során szerzett ismereteket is hasznosíthatták a Berzsényi Dániel Könyvtárban tartott, számítógépes feladatokról álló vetélkedő során.

20. Szentgotthárdon, a színházban, a városi önkormányzat és az ’56-os Szövetség Szentgotthárdi Szervezete együttműködésében került sor az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából megjelent A mi forradalmunk – szentgotthárdi és környékbeli szemtanúk visszaemlékezései című interjúkötet bemutatójára. A könyvet közrebozsátó Szülőföld Könyvkiadó képviselőjében Farkas Csaba ügyvezető beszéde után felszólalt Leopold Ferenc, az ’56-os szövetség szentgotthárdi, és Lechner Ferenc, a szövetség szombathelyi elnöke. A 23 interjú tartalmazó kötetet a szerkesztő, Horváth Zsuzsanna mutatta be, megszólaltatva három visszaemlékezőt: Hári Piroskát, annak a Hári Istvánnak a leányát, aki a forradalom idején a felvonulás vezéralakja és a helyi Nemzeti Bizottság elnöke volt, Felegyi Pált, a helyi laktanya egykori parancsnokhelyettesét, és Ugri Mihályt, aki a községi nemzeti bizottság tagja volt.

21. A Szombathelyi Polgármesteri Hivatal dísztermében bemutatták a Szülőföld Könyvkiadó Híres szombathelyi nők sorozata 14. kötetét. A gróf Erdődy Ilona életútját feldolgozó könyv premierjére összegyűltek dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte, majd a sorozat céljairól a kiadó vezetője, Farkas Csaba és dr. Takátsné dr. Tenki Mária, a Kulturális, Jogi és Társadalmi Kapcsolatok Bizottságának elnöke beszélt. Felszólalt az eseményen a kiadvány két előszavának szerzője: Harangozó Bertalan kormány megbízott, a Vas Megyei Kormányhivatal képviselője és

gróf Erdődy László, illetve dr. Asbóth Mária, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat szombathelyi csoportjának vezetője, továbbá a kötet szerzője, Kelbert Krisztina történész (Savaria MHV Múzeum) is.

25. Dr. Horváth Sándor néprajzkutató (Savaria MHV Múzeum) Szent Márton üzenetei és napjának jelentései című előadásával elindult a Szent Márton Akadémia 2016. évi őszi szemesztere a Martineum Felnőttképző Akadémián.

A Közjó és Hagyomány Egylet és a MNL Vas Megyei Levéltára szervezésében emlékkiállítás nyílt a forradalom 60. évfordulója alkalmából a levéltár előadó- és kiállítótermében, 1956 izzó ősze Vas megyében címmel. Köszöntőt mondott dr. Puskás Tivadar polgármester, az időszaki tárlatot dr. Melega Miklós levéltár-igazgató ajánlotta az érdeklődők figyelmébe.

26. Dr. habil. Nagy Levente egyetemi docens, tanszékvezető (Pécsi Tudományegyetem, Régészet Tanszék) a pannóniai ókeresztény művészet szimbólumairól előadást tartott az Iseum Savariense Pannónia Szent Márton körében című sorozatában.

Szombathelyen, az ŐrvidékHázban bemutatták Donát Ármin Hitünkért, hazánkért. 56-os trilogia, jubileumi üzenet az utókornak című könyvét.

27. Szombathelyen, az Eölbey-ház dísztermében bemutatták dr. Szele György Egy Széchenyi varázsa című történelmi regényét. A Püski és a Szent Gellért Kiadó gondozásában megjelent könyvet ismertette és a szerzővel beszélgetett: Marsall Ágnes újságíró, a kötet lektora és szerkesztője.

28. Körmenden, a Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum Városi Kiállítótermében, dr. Koltai András, a Piarista Rend Magyar tartománya

Központi Levéltárának vezetője ajánlásával, megnyílt a Batthyány uradalmak – Körmend a 300 éves uradalmi központ című kiállítás.

November

2. A Hősök Éve, 1956–2016. programsorozat keretében a Vasi Múzeumbárát Egylet nyitott versmondó köre a Berzsényi Dániel Könyvtárban bemutatta „Rólunk beszélnek minden nyelven” című műsorát.

3. Csákányi László Filmszínház és a Pannon Kapu Kulturális Egylet szervezésében, Mozi a színházban címmel kiállítás nyílt a szentgotthárdi színházban abból az alkalomból, hogy 120 éve kezdődött a magyarországi mozgóképvitítés. A Gróf I. Festetics György Művelődési Központ és Könyvtár muzeális gyűjteményéből válogatott tárlatot Szaknyéri András, a Hévízi Fontana Filmszínház vezetője ajánlotta a közönség figyelmébe.

A 25 éves Rumi Rajki Műpártoló Kör dokumentumaiból és a civil szervezet által megmentett művekből kiállítás nyílt a Szombathelyi Képtárban. A jubileumi tárlatot Harangozó Bertalan kormány megbízott ajánlotta az érdeklődők figyelmébe, Balogh Péter, a Kör elnöke az egyesület céljairól és eredményeiről szólt.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából, Magyarország ezekben a napokban világtörténelmet írt címmel konferenciát rendezett az ŐrvidékHáz. A három szekcióban összesen 8 előadást magába foglaló tanácskozás résztvevőit dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő és Rettegi Attila elnök (Szombathely MJV Oktatási és Szociális Bizottság) köszöntötte.

4–6. Ez évben is megrendezték a Királyi Városnapot Kőszegen. A háromnapos eseménysorozat a Szabad Királyi Város Kulturális és Gasztronómiai Rendezvény címet viselte.

4–28. Immár 10. alkalommal rendezték meg Kőszegen a Félhold és Telihold – Kőszegi Ostromnapok programsorozatot, amelynek fővédnöke dr. Simicskó István honvédelmi miniszter volt.

5–6. Ezúttal is a Vasi Skanzen adott otthont a kétnapos, hagyományos Szent Márton-napi országos nagyvásárnak.

8. A Berzsényi Dániel Könyvtárban, Sejber Mihály Vasvár város alpolgármestere köszöntőjével és Torjay Valter festőművész, művészettörténész beszédével megnyílt a Portrék a Vasvári Békeház képzőművészeti gyűjteményéből című kiállítás.

9. A Berzsényi Dániel Könyvtár földszinti előadótermében dr. Stefano Bottoni, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa 1956 Erdélyben, avagy: megtorlás forradalom nélkül? című előadása hangzott el. Az eseményt a Polgári Egyesület Szombathelyért szervezte.

Szombathelyen, a Smidt Múzeumban bemutatták Keppel Csilla Sebesültek görbe tükörben című könyvét, amely Bořivoj Rambousek 1. világháborús orvosi karikatúráit tartalmazza és a szombathelyi tartalékkórház életébe enged bepillantást. A szerzővel prof. dr. Széll Kálmán, Szombathely díszpolgára és Kelbert Krisztina történész (Savaria MHV Múzeum) beszélgetett.

10. A Berzsényi Dániel Könyvtár előadótermében került sor az Életünk folyóirat 1956-os emlékszámának bemutatására. A szerzőkkel, Csikós Attilával és Sarusi Mihállyal Alexa Károly főszerkesztő folytatott pódiumbeszélgetést.

A MNL Vas Megyei Levéltára kiállító- és előadótermében N. Pál József, József Attila-díjas irodalomtörténész Magyar sport – magyar sors című előadása hangzott el. Az esemény a Közjó és Hagyomány Egyesület által az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából rendezett történeti sorozat része volt.

12. Az AGORA–Művelődési és Sportházban került sor a Szent Márton napi díjátadó gálaműsorra. Ünnepi köszöntőt mondtak: Soltész Miklós, az Emberi Erőforrások Minisztériuma egyházi, nemzetiségi és civil társadalmi kapcsolatokért felelős államtitkára, valamint dr. Puskás Tivadar polgármester. Az ünnepség keretében adták át a Szombathelyi díszpolgára címet, az életmű és szakmai díjakat.

13. Szombathelyen, a Zsidó Kultúra Házában bemutatták Kelbert Krisztina történész (Savaria MHV Múzeum) Szentől szemben – Képek a szombathelyi zsidóság történetéből című, magyar–angol nyelvű albumát. A könyvpremierén Márkus Sándor, a Szombathelyi Zsidó Hitközség elnöke köszöntötte a megjelenteket, majd Koczka Tibor Szombathely MJV alpolgármestere, Heisler András, a Mazsihisz elnöke és Ungvári Tamás Széchenyi-díjas és József Attila-díjas irodalomtörténész méltatta a kötetet, illetve a szerző is megosztotta gondolatait a hallgatósággal.

A Szent Márton Plébánia és a Szombathelyi Domonkos Kör Alapítvány a Szent Márton templom búcsúnapi napjára időzítette a templom kriptájában nyugvó Erdődy család tagjainak temetési idejéről készített időrendi táblát a bemutatását és a Batthyány Erzsébet Emlékszoba elkészült első részletének átadását. Az eseményen előadást

tartott Hesztera Aladár restaurátor és dr. Kiss Gábor régész.

14. Az MTA BTK Történettudományi Intézet, a Savaria Turizmus Non-profit Kft., a Vas Megyéért Egyesület, a Genius Savariensis Szabadegyetem és a Keresztény Értelmiségek Szövetsége szombathelyi csoportja szervezésében bemutatták a Libri Sancti Martini sorozat új kiadványait, amelyekről Rétfalvi Balázs folytatott pódiumbeszélgetést Tóth Ferenc és dr. Zágorhidi Czigány Balázs szerkesztőkkel. Az eseménynek a Megyeháza Díszterme adott otthont.

16. Az Iseum Savariense Pannonia Szent Márton korában sorozata negyedik részeként Dejcics Konrád OSB (Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmi Főapátság) Szent Márton korának hitéletéről szóló előadása hangzott el.

17. A Nádasdy Ferenc Múzeum Dísztermi előadások sorozatában Takács Zoltán Bálint történész múzeumigazgató Királyok Sárváron – a Wittelsbachok történetéből címmel előadást tartott.

18. Szócs Géza miniszterelnöki főtanácsadó, kormánybiztos és mag. Igor Teršar, a Szlovén Kulturális Közalapítvány igazgatója beszédével, Pisnjak Attila művészettörténész szakmai méltatásával kiállítás nyílt Szentgotthárdon, a Szlovén Kulturális és Információs Központban a 15. Nemzetközi Művésztelep alkotásaiból. A tárlatot a Magyarországi Szlovének Szövetsége szervezte.

19. A Vas Megyei Honismereti Egyesület a táplánszentkereszi Jókai Mór Művelődési Házban megrendezte a 23. Pátria Napot. A programban a Vas Megyéért Díszoklevél átadása és Pásti János életútját, munkásságát felidéző előadások mellett Pásti János emlékszobájának felavatása is szerepelt.

Nemesrempehollóson valósult meg a Nemzeti Művelődési Intézet 3. Vas Megyei Értéknapja. A résztvevőket V. Németh Zsolt környezetügyért, agrárfejlesztésért és hungarikumokért felelős államtitkár köszöntötte, majd fórumbeszélgetésre került sor a Vas megyei értéktár bizottságok működéséről, terveiről. Értékszatlok címmel, V. Németh Zsolt államtitkár és Zágorhidi Czigány Ákos, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat Vas megyei területi felelőse ajánló szavaival kiállítás nyílt Egyházashollós, Egyházasarádóc, Harasztifalu, Nagykölked, Nemesrempehollós, Rádóckölked értékeiről.

22. Könyvbemutatóra került sor a Berzsényi Dániel Könyvtárban. Pusztay János Nyelv? Politika? című esszékiötét ismertette és a szerzővel beszélgetett Gróh Gáspár. Az est háziasszonya Sebestyén Ilona volt.

23. Ismét a MNL Vas Megyei Levéltára adott otthont a Vasi Múzeumbarát Egylet Hősök Éve, 1956–2016. sorozata újabb eseményének, amelyen ifj. Torjay Valter festőművész, művészettörténész beszélgetett édesapjával, dr. Torjay Valter orvossal. A pódiumbeszélgetés címe: Keresztek és virágok az aszfalton volt.

25. Könyvpremierre került sor Szombathelyen, a Martineum Felnőttképző Akadémián: bemutatták a Szülőföld Könyvkiadó gondozásában megjelenő Híres szombathelyi nők című könyvsorozat 16. kötetét. A Győrvári Edith (1926–2008) életútját feldolgozó könyv premierjén beszédet mondott dr. Puskás Tivadar polgármester, dr. Takácsné dr. Tenki Mária, a Kulturális, Jogi és Társadalmi Kapcsolatok Bizottság elnöke és Maurer Péter, a házigazda intézmény igazgatója. A kiadványt a szerzők, Ferenczy Gyöngyi és Lovass Tibor újságírók ismertették.

29. A Szent Márton Akadémia őszi szemesztere dr. Várszegi Imre Asztrik bencés szerzetes, püspök, pannonhalmi főapát Szent Márton közösségei című előadásával folytatódott.

30. Mikrokozmosz – Bevezetés Bartók Béla világába címmel zenés-képes kiállítás nyílt Kőszegen a Zwingerben (Öregtorony). A kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK) által szervezett tárlatot Bogyay Katalin, Magyarország állandó ENSZ képviselője ajánlotta a közönség figyelmébe.

A Berzsenyi Dániel Könyvtárban bemutatták Rozán Eszter Tilosban című, a Szülőföld Könyvkiadó gondozásában megjelent könyvét. A kötetet Csuti Borbála középiskolai tanár ismertette.

Vida Tivadar régész (ELTE Régészettudományi Intézet) a kora középkori kereszténységről tartott előadásával zárult a Szent Márton és Pannónia című időszaki kiállítás és a Pannónia Szent Márton korában című előadásorozat az Iseum Savariense-ben. A záró rendezvényen a Lanciarii Savarienses hagyományörzői viselet- és harcászati bemutatót tartottak, majd a szerzők és szerkesztők bemutatták a kiállítás angol nyelvű katalógusát.

December

1. Szombathelyen, a Bartók Béla Zeneiskolában 15. alkalommal megrendezett hegedűverseny megnyitása előtti napon koszorúzási ünnepséget tartottak Koncz János (1894–1937) hegedűművész sírjánál, a Jáki úti temetőben. A megemlékezésen részt vett dr. Puskás Tivadar polgármester, Fodor István, a Szombathelyi Tankerületi Központ igazgatója, Kiskos Ferenc, a Vas Megyei Temetkezési Kft. ügyvezető igazgatója és a zenész nevét viselő sár-

vári művészeti iskola több képviselője. Emlékbeszédet mondott Gál József helytörténeti kutató.

7. A Vasi Múzeumbarát Egylet Hősök Éve, 1956–2016. projektje MNL Vas Megyei Levéltárban tartott '56 nem csak az ötvenhatosoké című záróeseményének vendégei Horváth Szilárd szerkesztő, műsorvezető (MTV, Budapest), Tajta Gábor tanár (Belvárosi Tanoda, Budapest) és Mészáros Gábor ny. tanár (Szombathely) voltak. A pódiumbeszélgetést Bodó Judit középiskolai tanár (Szombathely) vezette.

8. A Fiatal Iparművészek Stúdiója Egyesület tagjainak legfrissebb munkáiból megnyílt a FISE Design 2016 című kiállítás a Szombathelyi Képtárban. A tárlatot Czenki Zsuzsanna, a Savaria MHV Múzeum általános igazgatóhelyettese köszöntöje után Fazekas Ildikó design és művészet menedzser méltatta, majd kerekasztal-beszélgetés következett a fiatal művészekkel.

9. Szombathelyen, az Aréna utca 8. szám alatti katonatörténeti gyűjtemény helyiségeiben, Illés Károly, Szombathelyi MJV alpolgármestere beszédével a megnyílt a Smidt Lajos hadikiállítás a bőrondmúzeummal című kiállítás.

9–10. Harmadik alkalommal rendezte meg a Savaria MHV Múzeum a karácsonyi vásárt a Szombathelyi Képtárban, ahol képző- és iparművészeti, kézműves és design termékekből lehetett válogatni. Az érdeklődők különböző kézműves foglalkozásokba is bekapcsolódhattak.

10. Jubileumi ünnepséget tartott a Nyitott Tér Kulturális Egyesület a Répcelaki Művelődési Otthon és Könyvtár színháztermében. Az ünnepség keretében előadást tartott dr. Fűzfa Balázs irodalomtörténész és az intézmény Répce Galériájában megnyílt a Kassák

Lajos műveiből válogatott kiállítás, amelyen dr. Gál Zoltán művészettörténész, főmuzeológus (Szombathelyi Képtár) volt a tárlatvezető.

12. Halálának évfordulóján sírhelyénél, a Szent Kvirin templom altemplomában tisztelegtek Tóth István (1861–1934) emléke előtt a szobrászművész nevével szerveződött Vas Megyei TIT baráti körének tagjai.

Az ŐrvidékHáz Irodalmi Műhelye Karácsony a lövészárkokban című rendezvényén bemutatták A Nagy háború alulnézetből – Vasvármegyei bakák harctéri naplói című könyvet. Az eseményen megjelentek Harangozó Bertalan kormány megbízott köszöntötte, az 1. világháború harmadik évéről Takács Zoltán Bálint, a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum igazgatója, a tábori lelkészek harctéri tevékenységéről S.E.R. Biró László püspök, Magyarország katonai ordináriusa előadást tartott. A kötetet Jagadics Péter ny. alezredes ismertette.

13. A Szent Márton Akadémia őszi szemeszterének záró előadását dr. Tóth Endre régész tartotta a Martineum Felnettékpőz Akadémián, A savariai kereszténység Szent Márton korában címmel.

Szombathelyen, a Nyitra Utcai Általános Iskola dísztermében, dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntőjével és dr. Melega Miklós levéltár igazgató (MNL Vas Megyei Levéltár) ajánlásával bemutatták dr. Kalocsai Péter A Szövőtől az Antalon át a Nyitraig. Az alapfokú oktatás története Szombathely vasúton túli, keleti városrészén (1928–1956–2016) című kötetét.

A Szülőföld Kulturális, Sport és Örökségvédelmi Egyesület történelmi konferenciát rendezett Szent Mártonról Szombathelyen, az ŐrvidékHázban. A tanácskozás 3 szekciójában 9 előadás hangzott el.

14. Tudományos ülést rendezett az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete a Savaria MHV Múzeummal együttműködve a Szombathelyi Képtárban. Az ülést, amelynek témája Batthyányak és Ikervár kapcsolata volt, dr. Vig Károly, az MTA Vas Megyei Tudományos Testületének elnöke nyitotta meg, majd Fehér Ferenc, Ikervár polgármestere a hasznosításra váró Batthyány-kastély helyzetéről beszélt. Kelbert Krisztina történész (Savaria MHV Múzeum) Ikervár úrnői a Vas vármegyei és a magyarországi közéletben; dr. Gál Zoltán (Szombathelyi Képtár) Történelmi név a magyar festészetben: Batthyány Gyula; és dr. Nemes József (Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ) Az ikervári villamos erőmű építésének természeti, társadalmi és technikai környezete címmel előadást tartott.

A Vasi Múzeumbarát Egylet nyitott versmondó köre a Berzsenyi Dániel Könyvtár emeleti előadótermében adta elő a Kopogtat valaki című karácsonyváró műsorát.

18. Szombathelyen, a Weöres Sándor Színházban ünnepelte 40 éves jubileumát a Vasi Honvéd Bajtársi Egyesület. A díszközgyűlésen beszédet mondott dr. Puskás Tivadar polgármester és Lasch Béla ny. alezredes, az egyesület elnöke.

19. Szombathelyen, az Egyházmegegyi Könyvtárban bemutatták dr. Gyürki László PhD Bibliai helyek archeológiai és történeti megvilágításban című könyvét. A kötetet ismertette és a szerzővel beszélgetett: dr. Németh Norbert PhD szakigazgató (Győri Hittudományi Főiskola).

A szombathelyi székesegyházban megrendezett, A fény felé című adventi koncerttel zárult a Szent Márton emlékévk. A rendezvényen köszöntőt mondott dr. Puskás Tivadar polgármester és dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő.

20. A Berzsenyi Dániel Könyvtár földszinti előadótermében megnyílt Tóth Imre fényképész mester, fotóriporter Tallalkozások – egy fényérzékeny életpálya pillanatai című kiállítása. Az eseményen megjelentek Nagy Éva könyvtárigazgató köszöntötte, Tóth Imrével Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria MHV Múzeum) pódiumbeszélgetést folytatott.

21. Szombathelyen, a szalézi templom előtti téren felavatták II. János Pál pápa szobrát. Az ünnepségen megjelentek dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő köszöntötte, dr. Puskás Tivadar polgármester avató beszédet mondott. Császár István egyházmegyei kormányzó megáldotta Veres Gábor szobrászművész alkotását, amelyet Szombathely MJV Önkormányzata állíttatott az egyházfő szombathelyi látogatásának 25. évfordulója alkalmából.

22. Irodalmi estet rendezett a Berzsenyi Dániel Könyvtár Pável Ágoston (1886–1946) születésének 130. évfordulója alkalmából. A résztvevőket Nagy Éva igazgató köszöntötte. Néhány Pável vers elhangzása közben S. Pável Judit megosztotta a hallgatósággal bevezető, emlékező gondolatait és Nagy Éva, illetve Mukicsné Kozár Mária, a szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat

elnöke előadást tartott Pável Ágoston a polihisztor, illetve Pável Ágoston, a tudós műfordító címmel.

23. Az ŐrvidékHáz Irodalmi Műhely szervezésében bemutatták a Savaria – múlt a jelenben című könyvet. A közönséget dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte, a kötetet a szerzők és az alkotók: Csapláros Andrea igazgató (Savaria MHV Múzeum), Sosztarits Ottó régész, muzeológus, intézményvezető-helyettes (Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház), Masszi Ferenc grafikusművész és Budai István fotóművész ismertette.

28. Németh Andor (1891–1953) születésének 125. évfordulójára emlékeztek az író, költő, kritikus celldömölki vasútállomás épületén elhelyezett emléktáblájánál. A koszorúzás és közös versmondás mellett beszédet mondott Németh Tibor, a Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője.

29. Felavatták a megyeszékhely Fő terén felállított városmakettet. A két méter átmérőjű bronzalkotást dr. Puskás Tivadar polgármester és Budai István szobrászművész leplezte le, Csány Péter, a Szent Kvirin templom plébánosa áldotta meg.